İsmet Zeki Eyuboğlu

SÖMÜRÜLEN ALEVİLİK

ÖZGÜR
YAYIN DAĞITIM

kutuphaneci - eskikitaplarim.com

ISBN - 975 - 447 - 008 - 1

Birinci Baskı :
İstanbul, Mart 1991

Yayın Hakları : İsmet Zeki Eyuboğlu
Özgür Yayın-Dağıtım

Kapak : Reha Yalnızcık
Kapak Filmi : Grafika Grup
Dizgi, Baskı, Cilt: Acar Matbaacılık A.Ş.

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

SÖMÜRÜLEN ALEVİLİK

ÖZGÜR
YAYIN DAĞITIM
Ankara Caddesi 31 / 2
Cağaloğlu – İstanbul
Tel. 526 25 13 / 519 14 49

İÇİNDEKİLER

Neden Yazdım 7
Giriş 25
İnanç Çatışmaları – Toprak Egemenliği 35
Düşünsel Sömürüye Doğru 44
Yönetimsel Sömürü Odakları 56
Saptırıcı Yorumlar 64
Kendi Kendini Kemirenler 75
Toplumsal Yabancılaşma 98
Bunalımlar – Gerginlikler 123
Uyanışlar 145
Sömürü Tuzakları 185
Yasallaşan Sömürü 208
Sonuç 217

NEDEN YAZDIM

Bu çalışma, ülkemizde, değişik kamu kuruluşlarını elinde bulunduran yönetici kurumun uygulamalarından esinlenerek yazılmıştır. İşlenen bütün konuların özünde yaşanan bir toplum olayı, yaşatılmak istenen yıpranmış bir geleneğin izleri vardır. Anadolu toprağı onbinlerce yıl eskiye giden büyük bir uygarlığın beslendiği verimli alandır. Bu alanda niceleri yaşamış, unutulmuş, ancak günümüze unutulmayan yapıtlar, uygarlık ürünleri bırakmıştır. Bu ürünlerin birçoğu bugün Avrupa müzelerini süslemektedir. Osmanlı yönetimi bu eski, köklü uygarlığın değerini, önemini kavrayabilecek bir olgunluk aşamasına çıkamamış, "kökü dışarda" kalmış, yıpranmış bir inancın boyunduruğu altında yürümeyi eşsiz-benzersiz bir başarı saymıştır. Bunu da bilerek, bilinçle yaptığı söylenemez kanısındayız. Onikinci yüzyıl sonlarında başlayıp Birinci Büyük Savaş'ın sonuna değin süren, Osmanlı toplumunun bütünlüğüne egemen olan bu dış kökenli uygulama yaratıcı düşüncenin kökünü kurutmuş, özellikle Anadolu'nun kırsal kesiminde uyanmaya başlayan üretici topluluğu sindirme eğilimi göstermiştir. Bu üretici topluluğun büyük bir bölümü "alevi" diye nitelenen, kendi içinde değişik öbeklere ayrılan, topluluktur. Bu topluluk, kendi içinde, özellikleri olan bir "bütün"dür, kendi kendine yetecek kuruluşları, ilkeleri, yaşama kuralları vardır. Bu topluluk, Osmanlının yönetici kurumları gibi, tüketici de değildir, düşünme-

inanma bakımından Osmanlının anlayışına ters düşen bir doğrultudadır. Yine bu toplulukta şiir, öykü, oyun, ezgi, resim, oya bg. değişik biçimli yaratı ürünleri vardır. Bu ürünlerin yanında tapım, tören, çalgı, içki bg. toplumsal içerikli nesneler de bulunmaktadır. Osmanlının benimsediği "şeriat" bunların çoğunu yasaklamış, geçersiz saymış, suç diye nitelemiştir. Bir tarih sürecinde görmek, anlamak gerekirse Osmanlı düşüncesi günümüzde de, değişik örtüler altında, varlığını sürdürüyor. Cumhuriyet yönetiminin ekmeğini yiyen, suyunu içen nice yetkilinin, yüksek görevlinin onbir yıl önce başlattıkları uygulamaların kimlerin ekmeğine yağ sürdüğü bugün tartışılmayan bir gerçektir. Çağın gidişine ayak uydurmak, uygarlığın başarılarıyla belirlilik kazanan gelişim evrelerini anlamak kolay değil, yalnızca kamu öğrenim kurumlarında yasalarla sınırlandırılmış bilgileri edinmekle yetmez. Düşünce alanında yetişmek, olgunlaşmak için de görevlerin yürütülmesine özgü bilgiler doyurucu değildir. Bir kimse toplumsal uğraş kurumlarında, kendi alanında, çok başarılı-becerikli olabilir, bunlar onun yüksek düzeyde bir aydın geçinmesine olanak sağlamaz. Uygarlıkta "uzmanlık" denen aşamanın değeri yerine göre ölçülür, oysa Osmanlı döneminde "Baltacı Mehmed Paşa" anlayışı egemendi, padişahın beğencini kazanan bir kimsenin yükselmesi için önünde engel kalmamış demektir. Durum günümüzde de değişmemiştir, özellikle 1950'den sonra yürürlüğe geçirilen uygulama türleri çağdaş uygarlıkla alay eder gibidir. Çıkarı sözkonusu olunca "kul köle", işini karşıya geçirince "ağa paşa" olmak uygarca başarının değil aşağılık duygusunun yüze çıkmasıdır. Bir yönetici ulusundan, yönetimdeki yetkisinden önce kendini bilmeyi öğrenmelidir. Kendini bilmek ona bulunduğu görevde "yer"ini doldurup dolduramadığını öğretir. Bir yöneticinin geleceği için en üzücü, en yıkıcı durum bulunduğu görevin alanında, Süleymaniye Camii'nin kubbesi üstüne konmuş bir arpa tanesi gi-

bi kalmasıdır. Öylesi bir boşlukta yuvarlanmak, yuvarlanırken çarptığı yerlerden çok ince sesler çıkarmak övünülecek bir başarı sayılırsa kişilik bilincinin başta değil ayaklarda aranması gerekir.

Ülkemizde, 1950 yönetimiyle, bir "Öküz Mehmed Paşa uygulaması" yürürlüğe kondu, uygarlık nereye gidiyor, yeryüzünde neler oluyor, Türk ulusunun geleceği hangi odaklarla titreşimler gösteriyor aldıran, düşünen, önemseyen, duyan çıkmamıştır. Yöneticinin elinde Öküz Mehmed Paşa'nın değneği durdukça bütün engeller aşılır, bütün güçlükler yenilir. Anadolu insanını uygarlığın bütün yararlı buluşlarından uzaklaştırarak bir "kul"a dönüştürmek isteyen yetkililerin ortaçağa bile gelemeyen verimsiz başları bir işçi sorununu çözüme ulaştırmakta yetersiz kalırken geçim darlıkları günden güne büyüyor. Genel seçimlerde, yurttaşların yeterince bilgili olmayışından yararlanan adayların ne denli sömürgen olduklarını, emeklerinin karşılığını istemek için, işbırakımına yönelen işçilere karşı giriştikleri uygulamalardan anlamak güç değildir. Seçim öncesinde oy koparmak için verilen sözler sonradan unutulur, işçilere karşı dış ülkelerle savaşa giriliyormuş gibi donatılmış birlikler gönderilir. Dahası, işçiler "kökü dışarda" bir kuruluşun yönlendirdiği kimseler olarak nitelenir. Bu olumsuz tutumlar yalnız Alevilere karşı değil (onlar için inançlara değgin suçlamalar sürdürülür) işçiden yana çıkan bütün aydınlara da yöneltilir. Bu çarpık bir Osmanlı uygulamasıdır, padişahın ölüme gönderdiği kişi asılmaya götürülürken bile "padişahım çok yaşa" diye bağırtılır.

Bunlar toplumsal olaylardır; insanların karşılıklı ilişkilerinden, kamu kuruluşlarında çalışanlara uygulanan işlemlerden kaynaklanır. Bu olaylarda ilginç sorun insanın taşıdığı değeri bilip bilmemektir. Ülkemizde, özellikle yönetim kurumlarının başlarında bulunan yetkililerde insanın taşıdığı değer bilinmemekte, insana ortaçağda olduğu gibi diri bir araç gözüyle bakılmaktadır.

Emeği sömürülen kimseye ışık kaynağı göstermek, onu uyandırmak, yöneticilere soru sorabilecek anlayış düzeyine getirmektir. Bu da sömürgenin işine gelmez. Yöneticilerimizin çağın aydınlığından yararlanan kimseler oldukları söylenemez, onlar Osmanlı döneminde olduğu gibi hep başkalarınca güdülmeye alışmış kimselerdir. Osmanlı insanı gütmekten çok güdülmeyi severdi, öyle alıştırılmış, öyle yetiştirilmişti, bir insan olduğunun bile bilincinde değildi, başlıca niteliği "kul" olmaktı, tanrıdan sonra padişahın kuluydu, kimi dönemlerde tanrıdan önce padişahın kulu olmakla övünürdü. Anadolu toprakları üzerinde sekizyüz yıl egemenliğini sürdüren "medrese" adlı kurum Avrupa ölçüsünde sekiz aydın yetiştirememişti. Bu boşluğa karşın dolu görünme yaygaralarının ardı gelmedi. Son yıllarda ortaya çıkan "Türk-İslam Sentezi" düşüncesinin, uygarlığın bunca gelişmesine, iletişim araçlarının insanları birbirine yaklaştırmasına karşın ilkel bir tutumla kendini göstermesi ilginç bir konudur. Bu konu, ülkemizde kimi aydınların ortaçağın bile gerisinde olduklarını gösteren belge niteliğindedir. Sürekli olarak değişenle değişmeyeni uzlaştırmak bilinçli bir kimsenin yapabileceği iş değildir. Türkler islam inançlarının yayılmasına, tutunmasına çalışmışlar ancak onlara önemli bir katkıda bulunamamışlardır. İslamın tabanında değişmezlik vardır, "sentez" kavramı ise değişmeyi, sürekli gelişmeler sonucu yeni bir bileşim oluşturmayı gerektirir. Ancak iki değişgenin birbiriyle bileşimi sağlanabilir, bizim "sentez"den anladığımız budur, bu kavramın da başka bir yorumu yoktur.

Batı biliminin kök kavramlarından biri olan "sentez" sözcüğü daha çok deney bilimleriyle ilgilidir, iki ayrı nesneden yeni bir bütün oluşturma anlamını içerir. Bu kavram, bilimsel anlamda ancak Yenidenuyanış (renaissance) çağından buyana kullanılır olmuştur. Bizim kimi aydınlarımız özünü yeterince anlayamadan, gelişigüzel kullandıkları bu tür kavramlarla bir bilim sindirimsizli-

ğine uğradıklarını gösteriyorlar. Aydın geçinen, adının başına eklediği bilimsel sanlarla övünen, ilgi çekmeye çalışan, saygı toplamaya uğraşan bir yükseköğretim görevlisinin bilmediği kavramlarla konuşması eskimiş bir Osmanlı geleneğidir. Ülkemizin, yükseköğretim kurumlarının bilimsel anlayıştan yoksunluğu böyle toplumsal sorunların çarpıtılmasına yolaçan düşüncelerin ortaya atılmasına olanak sağlıyor. Yükseköğretim kurumlarında bulunan kimi görevliler bilimsel kavramları çok çarpık anlamlarda kullanabiliyorlar, bundan da yarar-çıkar sağlıyorlar, daha açıkçası bilmeden bilir görünüyorlar. Bu olumsuz tutumlar, değişik sözcüklerin örtüsü altında, Osmanlı anlayışını gündeme getirme girişimleridir. Bu anlayışın, uygarlığın çok yüksek bir yaratış-buluş aşamasına vardığı çağımızda, ülkemize ne kazandıracağı bilinmez, daha kötüsü başımıza ne gibi kötülükler getireceği kaygısı da vardır. Osmanlı kendi kendini kurtaramamış, çağların akışı içinde bir ağaçkakan gibi boyuna kendi gövdesini gagalayarak delik deşik etmiştir. Oysa, bu büyük devletin yıkımını içyapısının çözülüşüne değil de birtakım yüzeysel nedenlere bağlama, olaylara değil de yüzeyde görülen sallantılara bakarak açıklamaya çalışmak kimi gerici çevrelerde bir gelenek olmuştur. Osmanlı tarihçilerinin (bunlara bilimsel anlamda tarihçi denemez) yazılarını okuduğumuzda çöküşün onaltıncı yüzyıldan bile önce başladığını anlamakta güçlük çekmeyiz. İran ozanı Molla Cami'nin padişah İkinci Mehmed'in çağrısına alayla bakışı, Akşemseddin'in saraylara tarikatçılığı sokuyor diye İstanbul'dan kovuluşu, Fatih Mehmed'in gözleri önünde yüksek görevlilerin biribirleriyle çekişmeleri, yönetim kurumlarında "molla egemenliği"nin başlaması, arkasından İkinci Bayezid'in gerici tutumu büyük çöküşün öncüleriydi kuşkusuz. Osmanlı medreselerinde bilim adına bilim dışı konular okutuluyor, ağırlık hadis, fıkıh, Kur'an gibi konulara veriliyor, göstermelik olarak da matematik, mantık, gökbi-

lim, tıp okutuluyor, ancak bu bilimlerde de dinin egemenliği sürdürülüyordu. Osmanlı biliminde Kur'anla bağdaşmayan bir öğretinin yeri yoktu. Bütün kamu kuruluşları dinin denetimi altındaydı. Oysa Avrupa bu ortaçağ anlayışını ondördüncü yüzyıl ortalarından sonra bırakmış, kilise egemenliği yer yer sarsıntılara uğramış, deney bilimleri hızla gelişmeye başlamıştı. Bilginler dine karşı saygılıydı, çoğu İncil'in bildirdiği tanrıya inanıyordu, ancak bilimsel çalışmalarda İncil'in öncülüğü, buyrukları geçerli sayılmıyordu, din kendi "yeri"ne gönderilmişti. Bu dönem Avrupa'sında inanç çekişmeleri vardı, din bilimsel buluşlara karşı çıkıyordu, ancak kiliselerin baskısı-ezici uygulamaları yıkılmıştı. İnançla ilgili tartışmalar inanç kuruluşları arasında sürdürülüyordu. Osmanlı toplumunda ise din bütün bilimlerin buyurucusu durumundaydı, egemenliği tartışma konusu bile değildi. Daha yirminci yüzyılın başında, yükseköğrenim kurumlarında diriler üzerinde bilimsel deneyler yapmak dine aykırı görülüyor, engellenmek isteniyordu.

İslam inançları, bir değişmezlik içinde, görsel yaratı ürünlerinin hepsine karşıydı, bunları tapınmalık birer buluş sayıyordu. Resim, yontu, kabartma, mozaik, duvar resmi (fresk) yapmak yasaktı, diri varlıkların örneklerini çıkarmak (görüntülerini yansıtmak, biçimleri nesnelleştirmek) büyük bir suç sayılıyordu. Oysa kilise böyle yasaklar olmadığından yaratı ürünlerinin koruyucusu durumuna gelmişti. Günümüz Avrupa uygarlığının görsel yaratı ürünleri alanında en büyük buluşları kiliselerde duruyor (ayrıntılı bilgi için bk. E. H. Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, çev. Bedrettin Cömert, 1976., Heinrich Wölfflin, *Sanat Tarihinin Temel Kavramları*, çev. Hayrullah Örs, 1973.) Öte yandan, Osmanlı toplumunda çalgı, ezgi, içki, oyun, tören bg. toplumsal varlıklar yasaktı. Buna karşın kırsal kesimlerde bu yasakların çoğuna uyulmuyordu. Dahası, Kanuni Süleyman döneminde,

bir erkek hekimin sayrılanmış kadını görmesi bile suçtu, kadının en yakını olan erkek (eşi) aracılık eder, kadının söylediklerini uzmana anlatır, ona göre bir sağıltım uygulanırdı. Bu konuda elimizde birçok kaynak vardır. Bu olumsuz tutumlar günümüz Türkiyesi'nde, 1980 uygulamalarıyla, bir eskiye dönüş niteliğinde, geçerlik kazanmıştır. Halk içinden yetişmelerine karşın katı birer "halk düşmanı" gibi davranan, özellikle işçilerin uyanmasını büyük sakınca sayan yükseköğretim üyelerinin sayısı az değildir. Ülkemiz yetkililerin ellerinde belirsiz bir karanlığa doğru itilmekte, kadınlar güneş ışınlarından bile yoksun bırakılmakta, Osmanlı döneminde olduğu gibi ışıksız evlere kapatılmaktadır. Şaşılası bir olaydır ki böyle bir yaşama biçimini, yükseköğrenim kurumlarında okuyan kızlar bile benimsemekte, uygun bulmaktadır. Özellikle İran'dan gelen, Humeyni yönetimiyle yakın ilgisi bulunan bu tür girişimlerin sağlıklı bir inanç tabanına dayandığı da söylenemez, bu tür uygulamaların Kur'an ilkeleriyle bağdaşan bir yanı yoktur. Buna karşın dinle ilgili işlemleri yürüten yetkili kurumlardan biri çıkıp bu yapılanların islamın özüne aykırı olduğunu söylemek istemiyor. Dinin bir kazanç-çıkar aracı yapılmasına ses çıkarmayan yetkililer, islam inançlarıyla uzlaşmayan giyim-kuşam, örtünme uygulamalarına da sıcak bakıyorlar. Öte yandan Alevilik sorunu gündeme gelince, en ufak bir utanma belirtisi göstermeden, "mum söndürdü" yalanını ortaya atıyorlar. Şu kesin bir gerçektir: İslam dininde; bugünkü uygulamaları uygun gören bir kural yoktur, buna karşın hepsi dinin içine sokulmak isteniyor. Bu çarpık anlayış Alevilik-Bektaşilik sözkonusu olunca katı bir engellemeye dönüştürülüyor. Oysa sömürü eylemi gündeme gelince Kur'anın emekle ilgili açıklamaları görmezlikten geliniyor.

Alevilik'in Anadolu uygarlığında belli bir yeri vardır. Bu yer büyük yaratmaların, buluşların odağı değil, ancak önemli bir düşünsel gelişmenin öncüsü durumun-

dadır. Şeriatın yasakladığı, nerdeyse ölümle yüzyüze getirdiği kimi buluşların Alevilik'te açık yüreklilikle benimsendiği, uygulandığı biliniyor. İçki-çalgı eşliğinde, oyunlu tören düzenlemek Anadolu'da ilkçağa Dionysos kutlamalarına değin eskiye gider. Bu kutlamalar birer üzüm toplama bayramıdır, üzüm de kutsal bir nesnedir. Ezgi, Alevilik'te yaygındır, toplumsal bir eylemin bırakılmaz öğesidir. Bunların yanında kadın-erkek eşitliği, tarımsal ilişkiler, koşuk, öykü, yazı, resim, süsleme bg. şeriatın beğenmedikleri Alevilik'te yaygındır, güncel yaşam uygulamaları içindedir. İlk bakışta çok yalın, derinliği olmayan işlemler gibi görünen bu uygulamalar uygarlık yönünden çok önemli odaklardır. Bu odaklar, anlayış bakımından, gelişmenin, kendi kendini yenilemenin, doğaya katkıda bulunmanın örnekleridir. Anadolu uygarlığının gelişim çizgisi üzerinde şeriatın ilerletici bir etkisi görülmemiştir, şeriat yapısı, içeriği gereği yalnızca Arap anlayışıyla gelen bir düşüncenin yaşatılmasını, uygulanmasını ister, kendinden olmayanı dışlar. Bu dışlamanın en büyük engeli Alevilik'tir. İşte bu özelliği nedeniyle, Alevilik kimi yazar çizerin elinde yeni bir sömürü aracına dönüştürülmüştür. Bugün Alevilik'le ilgili yayınları izlediğimizde öze inen, Alevilik'i Anadolu uygarlığının bütününde bir kurum olarak değerlendiren çıkmamıştır diyebiliriz, karşıt bir örnek verecek durumda değiliz. Bunun nedenlerini Osmanlı anlayışının sürdürülmesinde aramamız gerekir.

Son yıllarda, Türk basınında, Alevilik'e karşı kapsamlı bir ilginin arttığını, birçok derneğin kurulduğunu görüyoruz. Basında, Alevilik'le ilgili yazı yazanların, açık oturumlarda bu konuda konuşanların, tartışmalara katılanların daha önceleri bu sorunların adlarını bile etmediklerini biliyoruz. Bu yerden bitme-gökten inme ilgi nerden geliyor. Önce şu gerçeği vurgulayalım: Alevi dernekleri kuran kimselerin, ünlü yazarlarla yakınlık sağlayarak kendilerini tanıtma eğilimi gösterdikleri belli-

dir. Bu dernek kurucularının olumlu, yerinde bir isteğidir. Kurucular, daha önce bu konularda çalışan, çalışmayan kimseleri tanımayabilirler, böylece yanlış bir seçim yapabilirler. Ancak, eskiden bu konularla ilgilenmeyen, gerekli araştırmaları yapmayan yazarların işe dört elle sarılmaları yadırgatıcıdır. Burada açık bir düşünce sömürüsü vardır. Bu sömürünün yıkımını çekenler de onların söylediklerine inananlardır. Bunun sonucu yanlış bilgiler edinilir, yanlış yargılara varılır, yanlış girişimlerde bulunulur. Durum eskiden de böyleydi, biliyoruz. Bizim "Osmanlı anlayışı" dediğimiz budur.

Bir toplumda güvenilir yetkeler yetişmemişse, belli konularda bilimsel uzmanlıklara elverişli olanaklar yaratılmamışsa, toplumun ekinsel düzeyi yükselememişse "düzmece uzmanlar"ın sayısı da çoğalır, bir yayın aracında yer edinen yazar ününe sanına dayanarak kolaylıkla konuşabilir. İşte yurdumuzda böyle bir durum yaşanıyor, böyle bir olay gün geçtikçe yayılma olanağı buluyor. Buna bir de sürüm sağlama, yandaş edinme eğilimlerini katarsak daha kolay bir anlaşma ortamı sağlayabiliriz. Bütün geri kalmış, yeterince aydınlanamamış, eskiye yönelik toplumlarda böyle girişimler sık sık görülür. Dilimizde "koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler" atasözünün anlamı budur. Nerede yeterli, bilgili aydın, güçlü uzman yoksa orada kendilerini yetkili görenler ıslanmış topraktan ot biter gibi çıkıverir.

Başka bir sömürücü girişim de, yazar olmamasına karşın, göz açıklığı, el kıvraklığı yöntemiyle ortaya atılıp Alevilik'le ilgili yayınlara başlamaktır. Yurttaşımız okur-yazardır, ancak belli bir konunun uzmanı değildir, yalnızca Alevi bir çevreden gelmiştir, birtakım yüzeysel bilgiler edinmiştir (Alevilik'le ilgili). Bu bilgilerle en az yediyüz yıllık bir Türk Alevilik'i anlaşılabilir mi? Kuşkunuz olmasın anlaşılamaz; daha doğrusu yazılı kaynaklara dayalı uzmanlık bile bu konuda yeterli değildir, başka

bilgiler, Anadolu'nun kırsal kesim insanlarını bütün gelenekleriyle, görenekleriyle bilmek-anlamak gerekir. Çocukluğunda İstanbul'a gelip yerleşmiş, kırsal kesimlerde yaşayan yakınlarını aralıklı sürelerle görerek kırsal kesim konusunda kulaktan bilgiler edinen bir kimsenin Alevilik sorunlarına sağlıklı bir anlayışla yaklaşması düşünülemez, olayı bir de yaşadığı ortamda (Alevi'nin) görmek, anlamak sözkonusudur. Günümüzde bunlara da aldıran, önem veren yoktur. Tasavvufta, Yeniplatonculuk (Yeni-Platonculuk) akımından kaynaklanan bir görüş vardır, buna eskiler "devir nazariyesi" derler, "insanın varoluş kuramı" anlamına gelir. Bu kuramı bilmek için, ilkçağ Anadolu-Yunan felsefesini, şu "Doğacı felsefe" denen öğretiyi bütün ayrıntılarıyla bilmek gerekir. Bunu bilmeyen bir kimsenin, Yunus Emre'nin

Ümmi benem Yunus benem dörttür anam dokuz babam

dizesinden çıkarabileceği bir anlam yoktur. Bu dizenin içerdiği anlamın yorumla da ilgisi bulunmuyor, ozan tasavvufta yaygın bir konuyu söylüyor. Ancak, Yunus Emre ile aramızdaki altıyüzyetmiş yıllık süre bu dizede geçen kavramları bizden uzaklaştırmıştır. Bunun gibi üç, yedi, dokuz, yirmisekiz, kırk bg. sayıların, tasavvuf akımında, bambaşka anlamları vardır, bunlar kulaktan dolma bilgilerle, günlük yayın araçlarında yeralan ufak yazılarla anlaşılabilecek türden değildir.

Hatayi hal çağında
Hak gönül alçağında

dizelerin yalnız sözcüklerini anlamak yeterli değil, ozanın söylemek istediğini kavramak gerek. Okuyucu ilk okuyuşta bu iki dizeyi kolayca anladığını sanır, oysa öyle değil, tasavvufta "hal" sözcüğünün anlamını bilmeden bu dizelerin özüne girilemez. Burada "hal" sözcüğü "de-

rin sezgi", "anlamsal olgunluk", "derin bir içduyuş ile gerçeği kavramak" bg. anlamlarındadır. İkinci dizede "hak" biri tanrı, öteki "gerçek" karşılığıdır. Böylece dizede biri "tanrı alçakgönüllü kişidedir", öteki de "doğruluk-olgunluk alçakgönüllülüktedir" gibi iki değişik anlam vardır. Hatayi'den, Yunus Emre'den verilen bu iki örnek en kolay anlaşılandır diye seçtik, yoksa çok güçleri vardır. Bir de dil sorunu çıkar karşımıza. Alevilik konusunu işleyen ozanlar arasında "divan şiiri" geleneğine bağlı kalarak çok ağır, ağdalı dil kullanan ozanlar vardır. Sözgelişi Fuzûlî, Seyyid Nesimi, Vîrâni, Hayâlî, Bağdadlı Ruhi, Dürri bg. ozanları okuyup anlamak için yalnız Osmanlıcayı değil tasavvufun bütün inceliklerini bilmek gereklidir. Oysa, günümüzde, Alevilik konusunda yapıt yayımlayanlar arasında adı geçen ozanlardan bir şiir okuyup anlayabilecek durumda olanı yoktur, hepsini yakından biliyoruz. Öyleyse birdenbire ileri atılış, açık oturumlara, tartışmalara katılış nedir?

Bundan kırkbeş yıl önce, Türk halk şiiri üzerinde araştırmalara giren uzmanları "kökü dışarda" diye suçlamak, gericilerce, Osmanlı özlemlilerince çok yaygın bir girişimdi. Bunlar Yunus Emre konusunda çalışanları bile kötüler, yakışıksız sözlerle yererlerdi. Divan yazınının bütün içeriğiyle, kabuklarıyla dışlanmaya başlaması sonucu gözler kırsal kesim halk yazınına çevrilmişti. İstanbul Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi'nde "edebiyat"la ilgilenen bölüm, "Türk Edebiyatı" denince 1923'ten buyana geçmeyi nerdeyse yasaklamıştı, çağdaş Türk yazınını yalnızca Avrupa'lı uzmanlar biliyorlardı. Bu sözde Türk dili uzmanları (Edebiyat Fakültesi'ndekiler) "Türk Halk Edebiyatı" sözcüklerini bile ürküng buluyorlardı. Sonra ne oldu, neler oldu bilinmedi, birden bir yön değişikliği başladı, Yunus Emre'nin değeri anlaşılır oldu, Türk şiirinin kurucusu sayılıverdi. Ancak, yine bilinemeyen bir nedenle (gerçekte bu nedeni biz çok iyi biliyorduk) Pir Sultan Abdal'ın adı bile anılmazdı. Besbelli-

ki bu ozan Alevilik'te çok etkili bir kişiydi. Osmanlı yönetimine karşıydı, sünni inançlara bağlı değildi. İşte ozanın sevilmemesi, okutulmaması bundandı. Bilinen bu neden hep bilinmiyor gösterilmişti. Daha sonra, "Kurtuluş Savaşı"mızın en etkili, en güzel yiğitlemesini yazan, birdenbire şiirleri bütün Batı dillerine çevrilen büyük bir ozanımızın düşünceleri gündeme getirilerek ürünleri yasaklarla çevrildi. Çok yakışıksız yergilere, suçlamalara uğratıldı, yaşamı boyunca kadın arkadaşı olmamış, böyle bir arkadaşlığa elverişli yaratılıştan yoksun bulunduğunu gizlemek için türlü yakıştırmalar gündeme getirilmişti. Bu tür yakışıksızlıkları konu edinip yazı yazmakla uğraşan bir yükseköğretim görevlisi yeni Türk şiirini bir çırpıda aşırı bir sevişme ürünü saymış, sözde bilinçaltı çözümlemelerine dayanarak incelemeler yayımlamıştı. Bu kişiyi de yakından tanırdık, çok mutsuz bir özel yaşamı vardı. İşte bu yükseköğretim görevlisi, içine sindirdiği mutsuz yaşamını tersine çevirerek bütün yeniliklere saldırdı, ulusun akçasıyla basılan bir yapıtında, düşüncelerini beğenmediği ozanlarımız için tulumbacı ağzına bile yakışmayan sözcükler kullandı. İşte yine bu kişi birdenbire Yunus Emre'den, Türk halk şiirinden yana oluverdi. Bu kuşkusuz, tartışmasız bir Osmanlı anlayışıdır, yazınla ilgilenen yükseköğrenim kurumlarımızda bugün bile bu anlayış geçerlidir. Bunun bilimsel bir yanı yoktur, ondan uyarıcı-ışıklandırıcı bir etki de beklenemez. Ancak, öğretim kurumlarımızda geçerli olan bu tür uygulamalar yüzünden, gerçek bilimsel atılışları besleyecek odakların oluşumu önleniyor.

Bunları neden yazıyoruz, yazmamalıyız, bu tür yakışıksızlıkların burada yeri olmamalı. Böyle düşünmek daha doğrudur, ancak yozlaştırıcı uygulamaların hangi kaynaklardan esinlendiğini de açıklamakta yarar vardır. Öğrencilerine, bilimsel yöntemleri değil de yalnızca kendinin uygun bulduğu düşünceleri aşılamak verimsizliğe yolaçar. Sen, bir kamu kurumunda, bütün ulusun

ödediği vergilerle sağlanan aylığını alacaksın, sonra döneceksin utanmadan yalnızca kendi işine gelen gerici, yıkıcı, yozlaştırıcı düşünceleri "ulusallık" adına öğrencilerine aşılayacaksın. Daha ileri giderek üretici odakların bulunduğu kırsal kesim insanlarının eğitilmelerine, çağdaş uygarlıktan yararlanmalarına olanak sağlayan bilimsel ürünleri onlara aktarmaya çalışanları suçlayacaksın, arkasından da "müslüman" geçineceksin. İşte, kırk yıl önce, halk yazınına karşı benimsenen yöntem, bugün de Alevilik'e uygulanmaktadır. Biricik erek biricik düşünce: sömürü.

Ülkemizde, özellikle 1950'den sonra yetişen, yazın yaşamına atılan yaşı kırkın üstünde, altmış beşin altında sayılan (bu yaştakilerin pek azı bu kuşağa katılır) bir kuşak vardır. Bu kuşağın yazın türlerinden özellikle şiir-öykü, roman kapsamına giren yapıtlarla ilgilenen bölümü geçmişten kopuk, gelecekle ilgisiz bir tutum içindedir. Geçmişten kopuktur, geçmişi yeterince bilemeyişinden dolayı, gelecekle ilgisizdir, geleceğe değgin sağlıklı bir görüşü olmadığından dolayı. Bu iki eksikliğine karşın, bu kuşağın çok şaşılası bir tutumu vardır: bütün alanlarda söz yetkisi olduğuna inanmak, kendini gerçek bir uzman görmek. Kendini bilmeyişin bundan güzel örneği bulunmaz. Bu kuşakta öbekleşenlerin birçoğu kulaktan dolma bir birikimle söze başlar, başkalarından aktarılmış özdeyişlerle sözünü sürdürür, nerede bitirmesi gerektiğini bilmeden konuşmasını keser. Bu kuşak, kolaylıkla bir "divan"ı okuyamazken "divan yazını uzmanı"dır, birkaç halk ozanının şurda burda yayımlanmış koşuklarını okuduğundan "halk yazını uzmanı"dır, dağınık birkaç felsefe yapıtı karıştırdığından "felsefe uzmanı"dır, eleştiricidir, ozandır, yazardır, islam bilimleri uzmanıdır bg. Aşağı yukarı bütün yozlaşmış toplumlarda durum böyledir. Nerede düşünsel yozlaşma varsa orada dipten gelen uzmanların sayısı çoğalır. Bakarsınız, suların çekilmesiyle kuruyan bataklıktan, ummadığınız

bir günde bir uzman çıkıverir Alevilik-Bektaşilik konusunda yapıtlar yayımlar, şiir seçkileri düzenler, daha önce çıkmış seçkilerden şiirler aktararak "Divan Şiiri Antolojisi" bastırır, hangi çakal yolundan geçmek gereğinde kalsanız ayağınıza takılıverir, yurt dışına çıkar, göçmen kuşlar gibi yüksek yapıların sivri yerlerine konarlar. Bunlar, gittikleri, gezdikleri yabancı ülkelerden bilimsel konularda (bu konularda çalışıyormuş gibi görünenler sözkonusudur) bir ışık getirmezler. Ozana, yazara, öykücüye sözümüz yoktur, bizim işimiz burada araştırmacı, incelemeci geçinen uzman yamaklarıyladır. İşte bu yamaklar, düşünsel sömürünün yüzkızartıcı örnekleridir. Bunlar, Türk düşüncesinin dışarda yanlış anlaşılmasından başka çok yoz bir düzeyde olduğu sanısını da uyandırırlar. Alevilik konusunda yayım yarışına girenler de bunlardır. Alevilik'in sömürülmesi, bu alanda ortaya konan şiirlerin gittikçe kırsal kesim gerçeklerinden uzaklaşması bu düzmece aydınlar yüzündendir. Bunların etkisiyle kırsal kesim yazınının bütün türleri sömürülmekte, kırsal kesim Alevilik'i özünden uzaklaştırılmakta, yarı kentli-yarı köylü bir Alevi topluluğu oluşturulmaktadır. Bu yazılanlar, söylenenler Alevilik-Bektaşilik konusunda kimse konuşmasın, yazmasın anlamına gelmez, karşı çıktığımız yalnızca sömürü sorunudur. Alevi yurttaşların yaşamlarını, toplumsal ilişkilerini, üretim-tüketim olanaklarını yerinde araştırmadan, kırsal kesimde incelemeler, gözlemler yapmadan yalnızca elde bulunan basılı yapıtlardan yararlanmak özgün bir çalışma değildir, açık bir düşünce sömürüsüdür, yarar-çıkar sağlama ereğine yöneliktir.

Alevilik, hepsinden önce, bir yaşama anlayışına, bir inanç odağına dayanır. Bu yaşama anlayışının, inanç odağının kökeni, gelişim çizgisi, iniş-çıkış evreleri, yayılma alanı gibi değişik durumları vardır. Alevilik yalnızca "semah" değildir, koşuk-öykü de değildir. Bu yazın ürünleri Alevilik'in ürettiği nesnelerdir. Bu ürünleri anlaya-

bilmek için de yalnızca alevi ozanlarının çalgı eşliğinde söyledikleri koşukları dinlemek yetmez. O koşukları söyleyen ozanların da içinde yetiştikleri alevi topluluklarını sömürdükleri biliniyor. Sözün açığı Alevilik'i sömürenler arasında Alevi ozanların da büyük bir yer tuttuğunu biliyoruz. Demek ki toplumumuzda Alevi Aleviyi sömürmektedir.

Alevilik'le ilgili çalışmalarda önemli bir boşluk da sorunların derinliğine inilmemesinden doğuyor. Alevilik, ülkenin toplumsal sorunlarından biri olarak görülmelidir, öteki sorunlardan soyutlanarak yalnızca bir olay diye görülmemelidir. Oysa bugüne değin sürdürülen araştırma (bunlara araştırma denirse) hep konuya yazınsal bir açıdan bakmayı yeğlemiş, kırsal kesimin tabanını oluşturan yaşamsal öğeler görülememiştir. Alevilik incelenirken, bir insan sorunuyla karşı karşıya gelindiği de gözden uzak tutulmamalıydı, bu da yapılmamıştır. Bilimsel yönteme dayanan bir araştırıcı, Alevilik sorununu bütünlüğüyle ele alma gereğindedir, onu toplumsal-düşünsel içeriği yanında üretim-tüketim ilişkilerinden de sıyırmamalı. Bu konuda yayımlanmış yapıtlara baktığımızda hepsinin yüzeysel bir yaklaşımı yeğlediğini görürüz. Oysa bütün sorunların birbiriyle bağlantısı vardır, bir toplumda sorun tek değildir, yanında, ötesinde berisinde arkadaşları, yakınları vardır. Bunları görmek kolay değildir. Anadolu'nun kırsal kesim yaşamı çok değişik boyutlar içerir. Kırsal kesim sözlerinin kapsamı geniştir, yöresel topluluklar vardır, bu toplulukların kendilerine özgü gelenekleri görenekleri, yaşamla ilgili uygulamaları, üretileri bulunuyor. Bu üretilerin birdenbire ortaya çıktığı, bir geçmişe dayanmadığı söylenemez. Araştırıcının bu değişiklikler içinde saklı bütünleyici öğeleri bulması, sorunlara bir gezgin gözüyle bakmamayı gerektirir. Birçok sorunun yüzeysel yanı kolay anlaşılır, bunun bir de derininde yatan oluşturucu itimler bulunabilir, yüzeysel görünüşlere dayanan bütün araş-

tırma yöntemleri yanıltıcı sonuçlara vardırır. Bu yanıltıcı sonuçların birer gerçek olduğu kanısı yaygınlaşırsa, bir daha yanılgıdan kurtulma güçleşir, yanlış kanı doğru kanıya dönüşür. İşte bu yakın yıllarda, Alevilik'i yalnızca şiirle anlayıp anlatmaya çabalayanların yarattıkları saptırmalar bu yüzdendir. Öyle aydınlarımız vardır ki, bellediği düşüncenin yanlışlığı ortaya çıktığında, doğru olanı onaylamak istemez, kendi yanlışının doğruluğunu geçerlik taşıyan bir yasaya dönüştürme eğilimi gösterir. Böyle tutumlara daha önce "Öküz Mehmed Paşa buyruğu" demiştik. Öküz Mehmed Paşa buyruğunun son eşsiz örneği 12 Eylül yetkililerinin yasallaştırdıkları uygulamalardır. Onların gübrelediği tarlalarda yetişen bitkilerden beslenen iri köstebekler, ülkemizde eşilmedik toprak bırakmamış; bilimsel yöntemle çalışan bir araştırıcı nereye bassa ayağı bir köstebek çukuruna batıyor. Alevilik'in bütün kurumlarıyla, Anadolu uygarlığının bir kesiti olduğu görüşünü savunduk, onunla ilgili örnekler vermeye, okuyucuyu boş savlar karşısında bırakmamaya çalıştık. Burada şunu da vurgulayalım: bu çalışmada, Alevilik'le ilgili sömürünün bütün ayrıntılarını derleyip topladığımız söylenemez; daha geniş kapsamlı bir çalışma başka sömürü alanlarının, başka sömürü biçimlerinin varlığını kanıtlayabilir.

Bu çalışmamızda, önemle vurgulanan başka bir konu da şudur: yönetimin çelişkili tutumu, öyle çarpık bir uygulama getirmiş ki bilmeden, bilerek Alevi-Aleviyi sömürüyor. Bunda, kırsal kesimden büyük yerleşme yerlerine inerek öteki aydınlarla birleşen, kaynaşan Alevi ozanları kendi kendini sömürmenin yeni bir örneğini oluşturdular. Şöyle yapılıyor: Alevi ozan, Alevi sorunlarının kendine uygun-elverişli bir bölümünü, ezgi-çalgı eşliğinde koşuğa dönüştürerek çıkar sağlıyor. Sözgelişi kimi işyerlerinde belli bir gelir karşılığı alevi konularına değgin türküler (koşuklar) okuyor. Bu koşuklarda işlenen sorunların çoğu yüzeyseldir, azı tabana inmektedir.

Varlıklı kesimler, özgün deyişler sunuluyor diyerek, bu halk türkülerinden kolayca yararlanabiliyorlar (gönül eğlemek, iyi bir gün ya da gece geçirmek düşüncesiyle). Ekinsel bir girişim olarak alınırsa bu yararlıdır, ancak salt eğlenmek, gülmek düşüncesiyle yapılırsa bir toplulugun düşünsel ürünlerini yozlaştırmadır. Bu tür yozlaştırmalarda başı çeken son bir iki yıl içinde, kimi büyük sürümlü yayın araçlarında sürdürülen Alevilik-Bektaşilik konusundaki güncel yayınlardır.

Bu çalışmamızda, değişik bir yöntem uygulayarak, sömürünün aşamalarını vurgulamayı denedik, başlıkların adlarından da anlaşılacağı gibi konuya birkaç yönden yaklaşmaya çaba gösterdik. Kimi yerde sömürü konusundan uzaklaşarak yan etkenleri araştırdık, sömürünün belli bir odaktan çıkmadığını, başka başka örtüler altına saklanmış güçlerin işe karıştığını gördük. Yazın konularına ağırlık verilen yerlerde, sömürünün bu yolla daha kolay sağlandığını vurgulamayı düşündük. Varılan sonuca göre, sömürü beklemediğimiz bir durumda karşımıza çıktı. Üretimde, tüketimde, yönetimde, bütün yazın türlerinde, kamu kuruluşlarında, alışveriş ilişkilerinde, öğretim-eğitim kurumlarında bg. sürdürülen bir Alevilik sömürüsü ortaya çıkıverdi. Bu türlenmenin yanında, bir de, biri içten, öteki dıştan gelen iki sömürü uygulamasıyla karşılaştık. Dıştan gelen sömürü girişimi yönetici kurumlarla, içten gelen ise doğrudan doğruya Alevilerle bağlantılıdır. Alevilerin birbirlerini sömürmeleri de yöreden yöreye değişiyor. Yörede etkili olan kimi Aleviler büyük yerleşme yerlerinde yaşayan yüksek görevlilerle kurdukları yakınlık nedeniyle çevresini daha kolay sömüren bir odak oluşturdular. Öte yandan kimi Alevi ozanları, yazarları da bu sömürü işinden çıkar sağlamayı yeğlediler. Bunların da, özel adlarını anmadan, örneklerini gösterdik. Nedense yurttaşlarımız birbirlerine tuzak kurmayı, birbirinin kuyusunu kazmayı sevi-

yorlar, işlerini başarınca da çevrelerine bakıp acıyan, üzülen bir tutum takınıyorlar. Önce sömürüyor, eziyor, ereğine ulaştıktan sonra da sömürülenden-ezilenden yana görünmeye çalışıyor, bu çok ilginç bir olaydır. Toplumumuzun yeterince bilinçlenmediğini gösterir. Bu bir eksikliktir, kendi kendini bilmemenin sonucudur. Sömürüye en elverişli durum da kişinin kendi kendini bilmemesidir. Anadolu'nun geniş yaylalarında koyun, sığır beslenir. Dumanlı günlerde kurtlar, bu sürülerden biraz uzaklaşan koyunlara yaklaşır. Kurt yanına sokulduğu koyunu önce kuyruğu ile okşar, özellikle kuyruğunu koyunun kuyruğuna vurarak istediği yöne doğru yürütür, sürüden iyice uzaklaştırdıktan sonra birdenbire saldırır parçalar. Buna "kurt yasası" denir: önce okşa, sonra yeyiver. İşte sömürüde de bu yasa uygulanır. Sömürülecek kimse önce okşanır, yemeğe götürülür, birlikte içki içilir, oyunlara gidilir, gezilir, dahası çapkınlık bile sürdürülür. Durumun sömürüye en elverişli evresine getirilmesiyle tutum gizlice değiştirilir, yöntem uygulamaya konur. Bu tür sömürü, bizde, 1950 yönetimiyle başlamış 1980 uygulamalarıyla yasallaştırılmıştır.

GİRİŞ

Alevilik'in Anadolu'da yayılmaya başladığı dönem, onikinci yüzyıl başlarıdır. İran yaylalarından Anadolu'ya doğru yürüyen Türk boylarının büyük bir bölümü konar-göçer durumda yaşayan birliklerdi. Bunlar, İran inançlarının etkisi altında kalarak Zerdüştlük'ün kimi uygulamalarını benimsemiş, Şamanlığın ilk doğuş yıllarından önceki çoktanrıcı dönemin kalıntılarını özümlemiş kimselerdi. Bunlara ne salt çoktanrıcı, ne de Zerdüşt denebilirdi. Gerçekte Orta Asya topluluklarının belli bir inanç düzenine bağlandıkları, bu konuda bir bütüncül uzlaşma içinde bulundukları söylenemez. Orta Asya inançların, uygulamaların birbirine karışıp yeni birikimlerin oluştuğu bir alandır. Bu alanda eski Çin-Hind inançlarının karışımından oluşan evrensel tapımlar yaygındı. Bu nedenle, Orta Asya'dan Anadolu'ya göçen Türk topluluklarında yerleşmiş bir tapım, bir inanç kurumu aramak, bu Türk topluluklarını değişmez bir inanç düzenine bağlamak doğru değildir. Türk toplulukları, tarihleri boyunca, hep din aktarmış, başkalarından almış, kendileri özgün bir inanç kurumu yaratmamışlardır. Bundan dolayı özgün bir Türk dini de yoktur. Biz, bu durumu, bir eksiklik, önemli bir boşluk saymıyoruz. Türk insanının yaratılışı böyledir. Türk, hep nesnel düşünen, düşsel buluşlara çok az eğilim gösteren, duyusal varlıklarla senli benli olmayı seven bir kimsedir. Onun yaşamında düşsel yaratıların yeri yoktur denebilir.

Türkler, Anadolu'ya göçmeden önce, Asya'nın değişik bölgelerine gitmiş, kuzey ülkelerini aşarak Avrupa'ya doğru yürümüş, Hindistan dolaylarına inmiş büyük topluluklardan oluşan bir ulustur. Yeryüzünde Türk topluluklarının sayısınca, "Türk dini" vardır denebilir. Türk toplulukları Buddha, Tao, Zerdüşt, Musa, İsa dinlerini benimsemiş, bunların dışında daha başka ufak dinlerle ilişki kurmuş, en sonunda da müslüman olmuşlardır. Bu nedenle Türk'ün inançlarında adı geçen dinlerin hepsinden bir iz, bir öğe vardır. Türk insanı, yaratılışı gereği, belli bir inanç ortamında kalmaya -değişmezlikler içinde yaşamaya yatkın değildir. Yine Türk denen kişi, aldığı inancı değiştirip kendine uydurmayı seven, bunu çok iyi beceren bir varlıktır. Türk'ün elinde bütün "değişmezlikler" hızla değişir- değiştirilir duruma gelir.

Anadolu'ya göçen Türk boylarının, inanç bakımından böyle bir anlayış düzeyinde bulunmaları da doğaldır, olağandır. İnsanın yaşadığı yörenin doğal yapısı, doğal koşulları inançlarını da etkiler. Üretim-tüketim ilişkileri, yaşamı sürdürme gerekimleri ister istemez inançları da etkiler. Bir yerde inançların gösterdiği yolda değil de yaşam koşullarının buyurduğu yönde yürümekten kaçınılmaz, kaçınılamaz. İnsanın yediği ekmek, içtiği su yaşamını etkiler, davranışlarını yönlendirir. Üzerinde yaşanan toprağın koşulları başkalarından aktarılan inançların yapısını, düzenini çok kolaylıkla değiştirir, bir yörede istenen değil de yaşanan geçerlik kazanır. Kişi, sağlıklı bir anlayış gücü taşıdığı sürece, yaşamın ilkelerini inançlarının özünü kuran öğelere yeğler. Atalarımız "boş çuval ayakta durmaz" demişler, bu sözler bir yaşama kuralının açıklanışıdır. Kişi, ne denli doğadan uzaklaştığını sanırsa sansın, ekmek yiyip su içtiği sürece doğanın içindedir, ona dört elle sarılmıştır. Bu yaşam gerçeğinin ötesinde yaşamı dışladığı sanılan sapkınlık vardır. Yaşamı sürdürmek için gereken ne varsa yine yaşamın içindedir, doğadadır. Doğada gerekeni doğanın

ötesinde aramak, doğal ortamda doğasız yaşadığını sananların işidir, bu da bir anlayış sayrılığıdır.

Türklerin, onbirinci yüzyılın ortasından sonra, çağın bitimlerine doğru Anadolu'ya geldikleri, Anadolu'yu o dönemlerde tanıdıkları sanılmasın. Doğudan batıya yürüyen insan toplulukları çok daha önceleri, yazının bulunuşundan çok önce, Anadolu'ya gelmiş, oradan başka yönlere gitmiş, oldukça geniş bir alana yerleşmişlerdir. Bugün Avrupa ortalarında bile Türk soyunun izleri, kalıntıları vardır. Kimi gelenekler-görenekler, yaşamsal davranışlar arasında yapılacak bir karşılaştırma bunu açıklamaya yetecektir. Böyle geniş bir alana yayılan, birbirinden uzaklaşarak kaynağını unutan insan topluluklarının belli değişmezlikler içinde yaşadıkları, eskiyi bir yük gibi sırtlarında taşıdıkları söylenemez. Anadolu'ya, çok kesin bir inanç düzenine bağlı kalarak geldiği söylenen Türk birliği daha büyük, daha ilginç, daha göz alıcı bir uygarlıkla karşılaşmış, içinde barındığı otağın karşısında tepesine çıkmaya bile korktuğu Ayasofya'yı görmüştür. Binlerce kişilik bir Türk topluluğu, Akdeniz kıyılarına indiğinde, kendisinin birkaç katını barındıracak büyük yapılarla (ilkçağ tiyatrolarıyla) karşılaşmıştır. Tarihin, kazıbilimin nesnel örneklerle, somut verilerle kanıtladığı bu gerçekler önünde, yaratıcı-yapıcı gücü başka yerlerde aramak, çok sonraları benimsenmiş bir inanç kurumunun ürünü saymak sağlıklı bir anlayış yetisinin işi değildir. Yaşananın düşünüleni aşması, ardınca sürümesi doğaldır, insanın doğasında vardır. Bu köklü gerçeği Anadolu'ya sonradan gelip yerleşen Türk toplulukların yaşamından söküp atma olanağı yoktur. Anadolu, en eski çağlarında olduğu gibi, onbirinci yüzyıldan buyana gelen toplulukları da değiştirmiş, onlara kendi toprağına uygun inançlar, yaşama öğeleri aşılamış, onları kendi doğal koşullarına göre biçimlenme gereğinde bırakmıştır.

Anadolu'da yerleşik yaşama başlayan, belli yöreler-

de konaklayarak oraları "yurt" edinen Türk oymaklarının kırsal kesimlerde yaşayanları genellikle olmasa bile çoğunlukla Alevidir. Bu Alevilik, bir kuruluş adı olarak yeni sayılsa, onbirinci yüzıldan sonra ortaya çıkmış gösterilse bile kökeni eskidir, başka bir düşünsel üretim odağına dayanır. Ali'ye bağlanmanın, onun izini sürmenin, soyunu sevmenin imgesi anlamına gelen Alevilik, Anadolu'da onbirinci yüzyıldan buyana vardı, yalnız adı konmamış, belli bir kuruluş niteliği kazanmamıştı. Bunu, Alevilik'in incelenmesinden, içerdiği ilkçağ Anadolu kökenli düşünsel öğelerden anlıyoruz. Bu konuyu, daha önce yayımlanan çalışmalarımızda bütün ayrıntılarıyla incelediğimiz için, burada enine boyuna araştırmayacağız. Yalnız, bu çalışmanın odağını oluşturduğundan, Alevilik'in sömürülmesinde başlıca nedenin kırsal kesimde yaşayan Türk boylarının üretim-tüketim ilişkileri olmuştur diyerek soruna yönelelim. Anadolu'nun kırsal kesiminde yaşayan topluluklar, Anadolu tarihi boyunca üreticidirler, tarım alanları, ekip biçme işlemleri onların elindedir. Büyük yerleşme yerleri tüketicidir, üretim işlerine yabancıdır. Büyük uygarlık ürünlerinin büyük yerleşme yerlerinde ortaya konması düşünsel alanda üretme, yaşamı sürdüren gereçler bakımından da tüketmedir. Bir topluluk Bergama sunağını yapmadan yaşayabilir, ancak Ksantos ırmağı kıyılarında tarıma girişmeden yaşayamaz. Yemek, içmek, barınmak, giyinip kuşanmak bg. yaşamsal işlerin kökeni üretimdir; bunun karşısında yaşamı süslemek, gösterişli duruma getirmek, toplantılar düzenleyerek söyleşmek, büyük tapınaklar kurmak bg. ikincil işler yeralır. Bunlar da gereklidir, yararlıdır, ancak yaşamın tabanında değil tavanındadır. İşte sömürü de tavanın daha sağlıklı duruma getirilmesi için tabanın elden geldiğince iyi kullanılmasına dayanır. Tabanda üretilen tavanda tüketilene yetmezse geçim sıkıntıları, tabanda üretilen tavanda üretileni geçerse, ortada bir birikim, bir artık kalırsa yaşamda esen-

lik ışığı yanar. Bu iki karşıt durumu unutmayalım, bu çalışmanın daha sonraki bölümlerinde sık sık karşımıza çıkacak.

Alevilik, bir inanç olarak, Anadolu'da Türklerden önce vardı, bir toplumsal kurum olarak ise Türk egemenliğinin ardından gelmiştir. İlk Anadolu Alevilerinin kırsal kesimlerde, konar-göçer yaşama alanlarında, yaylaklarda, büyük dağ düzlüklerinde barındıklarını biliyoruz. Bu yaylacı topluluklar konar göçerdi, yaz aylarında koyun, sığır, keçi ürünleriyle, kış aylarında tarımla uğraşırlardı. Ortada biri evcil hayvanlara, öteki toprağın işlenmesine dayanan iki üretim biçimi vardı. Büyük yerleşme yerlerinde yaşayan, genellikle "yönetici" durumda olan toplulukların bu iki üretim biçimine yabancı kaldıkları biliniyor. Bu nedenle üreten kırsal kesimin karşısında tüketen yönetici topluluğu vardı (büyük yerleşme yerlerinde yaşayanların hepsi yönetici değildi, ancak tarımsal yönden üretici sayılmazdı). Büyük yerleşme yerlerinde, tarımsal işlemlerin dışında, başka bir üretim türü gelişiyordu. Buna, biz, "aracı üretim" diyoruz. Aracı üretimin başlıca özelliği elde bulunan gereçlerden yeni bir nesne yapmaktı, bu çalışma türüne de "işleme" diyoruz. Demek kırsal kesim insanı üretici, büyük yerleşme yerlerinin insanı işlemecidir (yönetici topluluğun dışında). İşlemeci nedir? Kırsal kesimde üretileni yeniden işleyerek gereksinmeleri gidermeye çalışan kişidir. Sözgelişi altın, gümüş, kalay, bakır, demir, ağaç bg. doğal nesneler kırsal kesim insanının emekleriyle çıkarılıp işlemeciye sunulur, satılır. İşlemeci bunları alır işler, bunlardan yeni araçlar-gereçler yapar, satar. Kırsal kesim insanı doğadan üretir, işlemeci üretilenden üretir. İşte Anadolu'nun kırsal kesimiyle büyük yerleşme yerlerinde yaşayanların (işlemecilerin) ilişkileri bu ortamda sürüp gitmiştir. Şimdi, üretici kırsal kesimin ürettiği tüketici kesimin tükettiğine yetmeyince, kendisi de aşırı bir tüketici olan yönetici topluluk baskıya başvurur. Gereksinim-

lerini gidermek, tüketimin artışını karşılamak için daha çok gelir arar. Bu aranan gelir karşılanmayınca işe başka uygulamalar karışır: Vergilerin arttırılması, kırsal kesimden sağlanan gelirlerin çoğaltılması. Peki kırsal kesimde çoğunluğu oluşturan üretici topluluk nedir? Konar-göçer oymaklar. Bu oymaklar, inanç bakımından, nereye bağlıdır? Ali'ye, İran'dan gelen, kökeninde eski Zerdüşt-Hind inançları da bulunan tapım odaklarına. Büyük yerleşme yerlerinde yaşayanlar, özellikle büyük tüketici durumda olanlar, inanç bakımından, nereye bağlıdır? Şeriat'a, şeriat nedir? Ali'ye bağlılığı dinden kaçış sayan, kaynağını Kur'an ile peygamberin sözlerinde (hadislerde) bulan koşullandırıcı düzen, islamın yasası. Öyleyse kırsal kesim topluluğu şeriata karşıdır, yasal düzenin dışına kaymıştır, tanrının buyurduğunu yerine getirmemekte, başka bir tapımı benimseyip halkı saptırmaktadır. Bu durumda biricik söz *kılıcındır.*

Anadolu'da, Alevi-Sünni çekişmeleri ilk üç Osmanlı padişahından sonradır. Bu üç padişah da Osman-Orhan-Murad adlarını taşırlar. Üzerinde ilgiyle durulursa, bu ilk üç padişahın Ahilik'e bağlandıkları anlaşılır. Oysa Yıldırım Bayazıd koyu sünni bir kuruluş olan Zeyniye'ye bağlıydı (bk. *Tasavvuf-Tarikatlar-Mezhepler Tarihi*, s. 280). Nitekim Anadolu'da yönetimsel bütünlüğü sağlamak düşüncesiyle, bütün Beylikleri egemenliği altına almak isteyen Yıldırım Bayazıd'ın. Onun ölümünden sonra yönetimi eline geçiren Çelebi Mehmed de babasının yolunda giderek, toplumsal düzeni sağlamak savıyla, düşünürleri asmaya-kesmeye başlamıştı. Bunun açık örneği Simavnakadısıoğlu Şeyh Bedreddin'dir. Bu bilginin ortadan kaldırılması gerekli miydi? Bu sorunun yanıtı burada aranmaz, ancak şunu da söyleyelim: Şeyh Bedreddin, padişaha karşı ayaklanma-ayaklandırma suçuyla tutuklandı, dinsiz diye asıldı (verilen yargı böyledir). Yükletilen suçla asılmayı öneren yargılama arasında tutarsızlık var.

Şeyh Bedreddin'in ortadan kaldırılması olayına benzer olaylar da vardır. Bunlar da ondördüncü yüzyılın başlarında yaşanmıştır. Bir söylentiye göre Yunus Emre'nin de suçlandığını, kötülendiğini gösteren kaynaklar vardır (bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. A. Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 1961., Cahit Öztelli, *Yunus Emre*, 1971., İ.Z. Eyuboğlu, *Şeyh Bedreddin ve Vâridat*, 1987, 2. bası). Demek, ilk karışıklıkların kaynağında inanç örtüsü altına saklanan bir üretim-tüketim tutarsızlığı vardır. Burada şunu söylemeliyiz: Alevilik, Anadolu'da yıkıcı, sarsıcı bir kurum olarak ortaya çıkmamıştır. İran Şiilik'i de özlü bir Alevilik değil, eski İran inançlarının, Zerdüşt tapımlarının yeni bir biçim alışıdır. Şeyh Cüneyd'miş, Safiyullah'mış bunlar özgün birer kurucu değil, eskiyle yeniyi kaynaştırarak kurumlaştırıcıdır, uzlaştırıcıdır. Yine Anadolu'da, özellikle Yavuz Selim döneminde, "Halifelik"in Osmanlı yönetimine geçişi, toplum yönetiminin "şeriat" kokuşlu bir düzene dayandırılması, üretici kırsal kesimle, tüketici egemen topluluk arasında beliren gerginliği genişletmiş, bu genişlemenin hızını arttırmıştır. İran'ın Anadolu'ya salt inanç etkisiyle saldırdığı savı tutarsızdır, boşluktadır. Sözgelişi Türkler Anadolu'ya yalnızca islam inançlarını yaymak için mi gelmişler? Anadolu'da Türk egemenliğinin arkasında üretim-tüketim ilişkileri, geçimsel-yaşamsal koşullar yok mudur? Oysa, İran saldırıları Türk egemenliğinden en az 1579 yıl öncedir. Anadolu toprağı İran egemenliği altına İ.Ö. 525 yılında girmiştir, Türk egemenliği de 1071' de başlamıştır. İran egemenliği Anadolu'da başladığı çağlarda Zerdüşt inançları yaygındı, İran halkı güneşe tapıyordu, Alevi-Sünni çekişmeleri ancak 1157 yıl sonra başlayacaktır. Muhammed'in ölümü 632'dir. İlk halife çekişmeleri de bundan bir iki yıl sonra başlamış, Ali'nin öldürülmesiyle kesin bir ayrılık doğmuştur (İ.Ö. 525'le İ.S. 632'nin toplamı 1157 ediyor). Bu ufak boyutlu karşılaştırma bile, savaşların arkasında salt inanç odak-

larının yattığı savını çürütüyor. Öyleyse çatışmayı başka bir yerde arama gereği vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşlarla sağladığı genişleme sonucu giderlerinde de büyük artışlar başlamıştı, bunları karşılamak için başka kazanç kaynakları bulmak gerekiyordu. Savaşlarda yenilgiye uğrayan ulustan alınan "ganimet" yetmiyordu artık. Anadolu'nun üretici kesimi de bu büyük giderleri karşılayabilecek durumda değildi. Kırsal kesimin yöresel yöneticileri, ağaları, beyleri vardı, onları da yine bu kesimin üreticileri doyuruyorlardı. Osmanlı sarayları, kurtuluşu vergilerin arttırılmasında buluyor, üretime katkıyı düşünmüyordu bile. İşte kırsal kesim-büyük yerleşme yerlerinde oturanlar arasında ilk gizli gerginlik böyle başlıyordu. Kırsal kesimin önemli bir bölümü Alevilik'le ilgili inançları benimsemişti. Ağır vergiler, geniş yükümlülükler, baskılar karşısında kırsal kesimin gücünü aşan bir uygulamaya olanak sağlanmıştı. Baskıya, ağır vergiye dayanan bu uygulama yavaş yavaş inanç gerginliğine, anlaşmazlığına dönüşüyordu. Bu dönemde İran'dan Anadolu'ya yeni göçler oluyordu, bunlar da hep kırsal kesimlerin insanlarıydı, Ali'ye bağlı inançlarla ilişkiliydiler. Üstelik, bu insanların çalgı eşliğinde koşuk düzenleyen, kırsal kesimlerde yöre yöre dolaşan ozanları da vardı. Bu ozanlar, çalgı, ezgi, oyun, içki gibi şeriatın yasakladığı nesneleri benimsemiş, yaşamı onlara göre düzenlemişlerdi. Ozanlar bir yandan bu tür inançların yayılmasında etkili oluyor, bir yandan da sömürülen halkın uyanmasına yardım ediyorlardı. Ayrıca İran'da yönetimi elinde bulunduran, bir Türk soyundan gelen kişiler de vardı, bunların en ünlüsü Şah İsmail'di. Bu ozan şah İran Aleviliğin öncüsü durumundaydı, Şii adı verilen inanç kurumuna bağlıydı. Onun yazdığı Türkçe koşuklar Anadolu'nun kırsal kesimlerinde büyük ilgi görüyor, benimseniyor, belleklere yerleştiriliyordu. Anadolu'nun bu kırsal kesimlerinde, ürettiğini üretmeyenlerin yedikleri yerlerde, inançlar daha kolay, daha

hızlı yayılıyordu. Anadolu insanı baştan beri şiiri seven, düşüncelerini şiir diliyle sergileyen bir yaratılıştadır. Onun evreninde şiirin yeri önemlidir, büyüktür. İmdi bir yandan şiire duyulan sevgi, bir yandan şiirle yayılan inançlar, bir yandan da inanç yakınlığı dolayısıyla İran'a duyulan eğilim Osmanlı yönetimini tedirgin ediyordu. Bir türlü istediği gibi doymayan şeriat yanlısı yöneticilerin gözünde bu önemli bir olaydı. Sürtüşmenin, üretim-tüketim ilişkilerinden kaynaklanan gerginliğin bir inanç nedenine dayandırılması düşüncesi böyle başladı.

Osmanlı yönetimi üretim-tüketim gerginliğini görmezden gelerek olaya salt inanç açısından bakmayı yeğledi; kırsal kesimin üretici topluluğunu karşıt bir inancı benimseyerek kamu düzenini sarsmaya, yıkmaya yönelik eylem niteliğinde gördü. Bu durum, Osmanlı yönetimini daha yıldırıcı önlemler almaya yöneltti, düşüncenin karşısına kılıcın çıkması da böyle başladı. Kamu düzenini yıkmaya yönelik inancı ancak kılıç önleyebilir savı ağırlık kazandı. Bu ağırlığın yarattığı olumsuz etkileri daha sonraki bölümlerde, örnekleriyle göreceğiz.

Anadolu'da Alevilik'le ilgili ağır, yıpratıcı uygulamaların onaltıncı yüzyıldan sonra hızlandığını, baskıların kırsal kesimlere doğru yaygınlaştırıldığını elimizde yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Bu konuda Osmanlı tarihçilerinin yazılarını, yargılarını, kendileri gibi düşünmeyenlere karşı önerilerini kanıtlarıyla biliyoruz. Burada, tabanda üretici-tüketici çatışmasının yattığı, tavanda ise olayı inanç düzeyinde tutarak işin içinden çıkılmak istendiği bellidir, geniş kapsamlı bir açıklamayı da gerektirmez. Ancak bu eski kaynaklardan yeterince yararlanmayı bilmek, konuya kaynaklara dayanarak yaklaşmak gerekir. Bugüne değin, ülkemizde, böyle bir olay yaşanmamıştır diyebiliriz. Bu alanda bilimsel nitelik taşıyan biricik araştırma Prof. Mustafa Akdağ'ın "Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası" adlı yapıtıdır, o da yarım kalmıştır. Alevilik, günümüzde bile, yalnızca

yazın ürünleri dolayısıyla ilgi çekiyor, yüzeysel yargılar, aktarma bilgiler, derinlikten yoksun vargılar ardarda diziliyor. Bu konuda birbirini dışlayan iki çelişik tutum vardır. Birincisi toplumsal yapının özünü bilmeden, yalnızca yönetim gücünün baskısına dayanarak bütün sorunların çözümlenebileceği önyargısı. Bu yargının uygulama alanına konmasıyla başlayan sürtüşmeler "ayaklanma" diye nitelenebilecek olaylara yolaçmıştır. İkincisi Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün topraklarında, egemenliği altında bulunan bucaklarda "medrese" anlayışını geçerli kılmak, onun dışında kimseyi konuşturmamak. Bu davranış, ilerde de görüleceği gibi, Osmanlı tarihi boyunca sürmüş, düşünsel alanda en ufak bir yenilik getirmeden, kendi kendini kemirerek tüketmiştir.

İNANÇ ÇATIŞMALARI TOPRAK EGEMENLİĞİ

Anadolu tarihinde; özellikle Osmanlı döneminde, üretici kuruluşlar ile tüketici odaklar arasında yoğunlaşan sürtüşmeleri anlamak için Osmanlı devletinin kuruluş yıllarına değin eskiye gitmek gerekir. Bu yıllarda; çağ boyunca demesek bile, belli dönemlerde yüzeysel inançlardan beslenen yönetici topluluğun ağırlığı azımsanamayacak nitelikte çoktu. Yönetici topluluk düşünsel üretmelerden yoksun, yalnızca güncel gereksinmeleri karşılamaya yönelik yasaların yürürlükte kalmasını isteyen bir düzenli yığındı. Bu yığının arkasında katılaşmış bir itici güç vardı, o da "buyurulan geçerlidir" kanısıydı. Oysa, yaşamak için gereken ürünleri veren toprak, "buyurulan"a değil çalışmaya dayanıyordu. Üretim çalışmayı gerektirir, çalışmanın yarattığına üretim denir, böyle bir ilke yalnızca kırsal kesimde geçerliydi. Yalnız kendini düşünen, "ver yiyelim, çalış yiyelim" gibi bir yaşama ilkesine dayanan topluluğun düşünsel alanda başarılı olması sözkonusu değildir. Oysa Osmanlı yönetiminde çalışan-üreten kimseye "aşağılık" deniyor, Arapça yılışık bir deyimle "halk haşarat gibidir" nitelemesi gerçerlik kazanıyordu. Ülkenin bütünlüğünü korumakla görevli sayılan, savaşlarda ölen, Osmanlı saraylarının doymak bilmez boğazlarına yiyecek, içecek yetiştiren halk "haşarat/zararlı böcekler" gibiydi. Ancak bu "haşarat"ın ürettiği tatlıydı, besleyiciydi, güçlendiriciydi.

İslam dinine göre "tanrı çalışana verir", Osmanlı yönetimi de islam inançlarının öngördüğü yaşama kuralına dayanıyordu, öyle söylüyor, öyle yazıyor bilginler (Osmanlı bilginleri, onlara bilgin denirse). Peki, tanrı çalışana verirse yüzlerce güzelin, seçme gözdenin bulunduğu Osmanlı saraylarında "çalışan" kimlerdi? İri göğüslü, geniş kalçalı, süzgün gözlü, ersek, gevşek, yumuşak gözdelerin geçimi, süsü, takısı nerden, hangi kaynaklardan sağlanan gelirlerle karşılanıyordu? Osmanlı tarih bilgini bu soruların yanıtını verecek bilimsel anlayıştan yoksundu. Yoksun olmasa, Osmanlı toplumunda da, özgün denmese bile, ışık tutucu bir tarih anlayışı doğar, gelişirdi. Önceden benimsenen, belli bir anlayış tabanına düşünmeden oturtulan, yüzeysel yaşam anlayışı yaratıcı değil, uygulayıcı olmaktan bile çok uzaklardaydı. Bu toplumda, yönetici odakların yoğunlaştığı saray çevresinde düşünmek değil buyurulanı, söyleneni yapmak erdemdi. Erdemli kişi de buyrukların iplerine göre yönlenen bir yaratıktı, onda kişilik bilinci aramak tanrının gölgesi sayılan bir yönetime karşı ağır suçtu. Kırsal kesimin üretici insanlarına, inançları dolayısıyla, kamu kuruluşlarında görev verilmiyordu. Yeniçeri Ocağı'nın Hacı Bektaş Veli'ye bağlanması da bir adın benimsenmesinden öteye geçmiyordu. Yönetici topluluk Yeniçeri Ocağı'nı bir savaş birliği olarak ayakta tutuyor, onun vurucu gücünden yararlanıyordu. Bu ocak Hacı Bektaş Veli'yi "pir" sayıyordu, ancak Alevilik'e sıcak bakılmıyordu, bu "kızılbaş" diye suçlanan, yerilen, öldürülen kimse Yeniçeri Ocağı'nda görev yapabiliyor, üstelik Şii İran'a karşı savaşa da gönderiliyordu. Şeyhülislamı "fetva"larına bakıldığında "Alevi" suçlu görülür, "mum söndürdü" uydurmasıyla aktöre kurallarına karşı direnen bir yaratık olarak gösterilir, öte yandan Yeniçeri Ocağı'nda Bektaşilik'le ilgili yasak törenlere yer sağlanır. Bektaşilerin tekkeleri kapatılır, tütün, içki yasağı konur, Yeniçeri Ocağı'nın savaş gücünden yararlanılır. Bu çelişkiyi açıklamak kolay

değildir, birtakım yorumlarla geçiştirilen bu sorunun kesin yanıtı yoktur.

Bu konunun başlıca özelliği, Yeniçeri Ocağı'na alınanların, daha küçük yaşlarda azınlıklardan devşirilen çocuklar olmasıdır. Bu çocuklar Hıristiyan ailelerden, kendi istekleri doğrultusunda seçiliyor, Ocakta eğitiliyor, yetiştiriliyor. Ancak Hacı Bektaş Veli'yi "pir" sayıyorlar, neden başka bir islam büyüğü, sözgelişi sünni inançlara bağlı topluluklardan olan bir din ulusu seçilmiyor, neden başka bir tarikata bağlanılmıyor? Dahası Osmanlı padişahlarının, ilk üçü ile Üçüncü Selim, Abdülaziz, Beşinci Murad dışında kalanlarının hepsi sünni bir tarikata bağlıdır. Öyleyken bu tarikat kurucularından seçilen "pir" yoktur. Bir Nakşbendi "şeyhi" bu ocağın "pir"i olabilirdi, olmadı. Bu olay karanlıktır, Osmanlı tarihinde inandırıcı bir açıklanış nedeni yoktur.

Osmanlı yönetiminde, kırsal kesim toprakları da kamunundur, bireysel iyelik (mülkiyet) yoktur. İşlenir topraklar belli koşullar altında bir gelir karşılığı yetkili kılınan kimselere verilir, bu yetkili kişi de devlete belirli bir akça öder. Selçuklu yönetiminden başlayan bu toprak işleme özel iyeliğin benimsendiği döneme değin sürmüştür (19. yüzyıl). Daha önceleri böyle bir işletme yönteminin uygulandığı bilinmiyor, bütün kuruluşlar birer "vakıf" niteliğindeydi. Toprakları kırsal kesim insanlarının işlemelerine karşın egemenlik yine padişahın elindeydi, padişah bütün toprakların egemeniydi, toprağı işleyen ondan belli bir geçimlik alabilirdi. Padişah azınlıkların işledikleri topraklara da egemendi, yetkisinin belli bir sınırı yoktu. Başka bir uzmanlık alanına giren bu konuda geniş açıklamalar yapacak durumda değiliz, sözü burada kesmek gereğindeyiz. Kırsal kesim insanlarının işledikleri topraklar üzerinde yönetici kuruluşların kamu yararına işletmeler kurduğu, sulama, gübreleme gibi toprağın verimini arttıran işlemlerin sürdürüldüğü de bilinmiyor. Sözgelişi Osmanlı yönetiminde, eski Mı-

sır'da, Mezopotamya'da olduğu gibi sulamaya dayalı büyük tarım işlemleri de görülmemiştir (çok dar bir alanda kalan birkaç ufak toprak bulunabilir, bu özel bir durumdur). Durum, Osmanlı yönetiminin toprak egemenliğine dayanıyor besbelli. Toprağın egemeni olan yönetim toprağın verimini arttıracak kamu kuruluşları oluşturmaktan uzak kalmıştır.

Osmanlı egemenliği altında bulunan azınlıklar, görünüşte bağımsızdı, inançlarına, inançlarıyla ilgili işlemlerine karışılmıyordu. Oysa birçok büyük kilisenin camiye dönüştürüldüğünü biliyoruz. Sözgelişi İstanbul'da başta Ayasofya olmak üzere birçok önemli kilise padişahın buyruğuyla camiye dönüştürülmüştür (Kariye Camii, Gül Camii, Fenari İsa Camii gibiler ilk anımsadıklarımızdır), durum Anadolu'da da öyledir. Bugün Trabzon'da bulunan büyük camilerin hepsi kiliselerden dönüştürülmüştür. Peki, kimi yazarların savundukları inanç egemenliği nerde kalmıştır? Osmanlı yönetimi inançlara karışmamış, bütün yurttaşları inançlarında, tapımlarında özgür kılmıştır deniyor. Bu sav doğruysa kiliselerin camilere dönüştürülmesini hangi inanç özgürlüğüyle açıklayacağız? Bu konu tartışmaya açıktır, ancak başka türden bir araştırmayı gerektirir. Osmanlı yönetimi Alevi-Bektaşi anlayışına karşı güler yüz göstermiştir denemez, bunun kanıtlayıcı bir örneği yoktur. Bu konuda da elimizde sayısız yazılı belge vardır. Osmanlı şeyhulislamları, müftüleri azınlıklarla ilgili yazılarında (fetvalarda) Hıristiyan yurttaşlar için çok yerici sözcükler kullanırlar (dinsiz, zındık, kara papaz, kâfir, kefere bg.), bu sözcükler bu insanlara hangi gözle bakıldığının birer kanıtıdır. Alevi-Bektaşi topluluğu için "kızılbaş", "rafizi", "müfsid" bg. sözcüklerin kullanılması nerdeyse bir alışkanlık, bir gelenek niteliği kazanmıştır. Çağımızın ozanı Yahya Kemal Bayatlı bile bir şiirinde:

Saldırdı fart-ı gayz ile ifrît-i râfizi

diyerek Alevilik yanlısı Şah İsmail'i yeriyor, "sapkın şeytan büyük bir öfkeyle saldırdı" nitelemesini kullanıyor. Bu nitelemeler, Osmanlı yönetiminde başka inançlara bağlı kimseler konusunda ne düşünüldüğünü gösteriyor açıkça. Osmanlı yönetiminin Alevilik'e karşı yerici tutumunu, Alevi-Bektaşi ozanları yanıtsız bırakmadılar, onlar da ağır yergiler, ezici suçlamalar, kimi yerde sövüp saymalar içeren koşuklar düzenlemekten geri kalmadılar. Sözgelişi Kazak Abdal, Mir'ati, Edib Harabi bg. ozanların yergileri yenilir yutulur türden değildir.

Ülkenin yönetimi sünni anlayışı benimseyen kuruluşların elinde olduğundan, Alevi-Bektaşi topluluğunun başkalarını yargılama, sorgulama yetkileri yoktu. Şeyhulislam "fetva"sını verirken, yalnızca kendisinin doğru yolda olduğunu, doğru bir inanca bağlandığını düşünür, "mezhep" ayrılıklarına bile önem vermezdi. Hanefi, Maliki, Şafii, Hanbeli gibi dört sünni mezhebin tapımlarla, mirasla ilgili uygulamaları birbirini tutmaz, oysa hepsi de Kur'an'a, hadislere dayandığını ileri sürer, Şiilik'i kökten sapkın, dinsizlik sayar. İslam ülkelerinde ayrı ayrı uygulamaları olan yüz yirmi dolayında mezhep, dört yüze yaklaşan tarikat vardır. Bunların hepsi de Kur'an'a dayandığı kanısındadır. Peki "değişmez" olduğu söylenen bir kitaptan böylesine birbirine aykırı kurumların çıkışı, uygulamaları bir çelişki değil midir? İslam dininin en büyük yetkilisi sayılan şeyhulislam bu konuda susar, dahası uygun bir yanıt bulmak için Kur'an'dan değişik yorumlar üretir. Oysa söz Şiilik'e, Alevilik'e gelince kesin yargısını vermekte gecikmez: *sapkın*. Bu tür uygulamalar, yargılar boşlukta kalmaz, kimsenin gözünün yaşına bakılmadan yürürlüğe konur. Şeyh Bedreddin'in asılmasında olduğu gibi, çağının en yetkili bilgini sayılan kişi, yargıladığı düşünür (Şeyh Bedreddin) karşısında çelişkilere düşer, bilgisizliği, yetersizliği ortaya çıkar, buna karşın verilen yargı uygulanır, sonra gelenler (sünni yazarlar) bu olayla övünürler, bir düşünürün asılma-

sını kıvanç verici bir olay sayarlar. Osmanlı yazarlarının, özellikle tarihçilerinin bu tür olayları saptırdıklarını anlamak için uzun araştırmalara gerek yoktur, uygulamayı geçerli kılan yalnızca önyargıdır, bu yargı da daha önceden sağlıklı bir araştırmaya dayanmaz, kanıtlayıcı bir incelemenin gelenekleşmiş biçimi diye de tanımlanamaz. Başlıca etken, inanç ayrılığından kaynaklanan, öfkedir. Osmanlı yönetiminin karşısında yerici-aşağılayıcı özellikler taşıdığına inanılan üç büyük inanç kurumu vardır: Alevilik-Hıristiyanlık-Yahudilik. Yönetimin gözünde birincisi "kızılbaş", ikincisi "kefere", üçüncüsü de "mel'un"dur. Osmanlı tarihleri incelendiğinde, sünni inançlara bağlı olan yazarın, bu sözcükleri sık sık kullandığı gözden kaçmaz.

Anadolu'nun "Türkleşmesi" olayında, kırsal kesimlere yerleşen konar-göçer Türk topluluklarının etkisi büyüktü. Onüçüncü yüzyıl ortalarında etkinlik gösteren bu Türk obalarının çoğu Alevilik'le bağlantılı sayılabilecek bir inancın taşıyıcısı durumundaydı. Bunların başında "Babailer" denen öncülerin çevrelerinde toplananlar geliyordu. Bu "Babailer" onüçüncü yüzyıl ortalarında birtakım ayaklanmalara katıldığında öldürüldüler (Baba İshak). Bu babailerin en ünlüleri Baba İlyas, Baba İshak'tır. Bir söylentiye göre Hacı Bektaş Veli, bu Baba İshak'tan el almıştır (bk. İ.Z. Eyuboğlu, *Bektaşilik*, s. 98-116). Bu Alevi toplulukların öncülerine, yandaşlarına "abdallar" dendiğini de yazılı kaynaklardan öğreniyoruz, hepsine birden "Rum Abdalları" deniyordu. Bunlar Anadolu'nun özellikle Türk boylarının çoğunlukta olduğu kırsal kesimlerinde etkinlik gösteriyorlardı. Anadolu'da "Türk" adının yerleşmesini sağlayanlar da bunlardı. Başlangıçta iyi karşılanan, eylemlerinden yararlanılan, Anadolu'nun "Türkleşmesi"nde emeği bulunan bu "Babailer" sonradan, karıştıkları değişik olaylar nedeniyle, kovuşturmaya uğramış, yakalananlar öldürülmüştür. Bu olaylarda da başlıca etken inançlarıydı kuşkusuz.

İnanç bir yerde yarar sağlayınca yönetici kuruluşlardan güler yüz görüyor, yönetici kuruluşların inançlarıyla aykırılığa düşünce işe kılıç karışıyor. Böyle bir uygulamayı geçerli göstermek içinde "şeriatın kestiği parmak acımaz" yargısı gündeme getiriliyor. Kesilen parmağın acıyıp acımadığını kesenden değil kesilenden sormak gerekir.

Anadolu'nun kırsal kesimlerinde, Alevilik'in ardından başka inanç odaklarının yayılmaya başladığı da bir gerçektir. Bu inanç odaklarının hepsi sünni kuruluşlardı, onlara "tarikat" deniyordu. Özellikle 15.-16. yüzyıllardan başlayan bu yayılmaların kaynağı da yine Asya'dan göçüp gelen kimselerdi. Bu tarikatlar, kuruluş yıllarına göre, ardarda dizilip geliyor, Anadolu'da elverişli buldukları yörelerde yerleşiyorlardı. İnanç bakımından sünni olan bu kuruluşlar Osmanlı yönetimiyle özdeş anlayış içinde olduğundan, Alevilik gibi yerilmiyor, soruşturma-yıldırma işlemlerine uğratılmıyordu. Bu tarikatların en ünlüleri Halvetilik, Nakşbendilik, Rifailik, Kadirilik bg.. Mevlevilik, birkaç büyük ilin dışında, yayılma olanağı bulamadı, o daha varlıklı, mutlu azınlığın ilgisini çekti, benimsediği davranış biçimi, uyguladığı aktöre de Anadolu insanının yaratılışına pek uygun değildi, kadını dışlamıştı. Oysa Alevilik'te kadın erkeğin yanındadır, onunla eşit yetkileri bulunur, eve kapalı, kalın örtüler altında değildir, kırsal kesimde üreticidir. Kadının bu yaşama biçimi de sünni anlayışa uygun değildi, özellikle törenlere erkeğinin yanında katılması nerdeyse sapkınlık diye niteleniyordu, işte "mum söndürdü" yalanının kaynağı da bu kadın-erkek eşitliği, birlikte törenlere katılma olayıdır.

Alevilik'te kadın-erkek eşitliği önemlidir, kadın bir gönül eğlencesi değil, topluluğun üyesidir, onun da topluluk içinde sözü geçerlidir, özellikle törenlerde görevleri, etkinlikleri vardır. Alevilik'te, Sünnilerde olduğu gibi, kadın bir "tarla" değildir, erkek gibi "insan"dır. Bu ka-

dın-erkek konusundaki görüş ayrılıkları, çok kolay bir sömürü aracına dönüştürülmüş, ektiği ekin, yaptığı yağ-peynir yenirken Alevi-Sünni ayrılığı olmuyor da, kadınla erkek bir toplulukta yanyana gelince birdenbire "şeytan işe karışıyor", bu da kolay anlaşılır bir olay değildir. Alevilik'in suçlanmasında, yerilmesinde kadın sorunu büyük bir önem taşır. Bu sorun günümüzde de önemini yitirmemiştir, son yıllarda kara örtülerin içinde birer "umacı", ya da çocukların dilinde "öcü" sayılan kadınların hepsi sünni inançlara bağlıdır. Bu kadınlarımızın çoğu da İstanbul'a, başka büyük illere Anadolu'nun kırsal kesimlerinden gelen, üreticiyken tüketici olan bilgisiz, okumamış, birer diri araç gibi kullanılan kimselerdir. Oysa islam dininde öyle örtü bile yoktur.

Kırsal kesim insanlarına, Osmanlı yönetiminde, kamu yararına bir iyiliğin düşünüldüğünü gösterir belgeler yoktur elimizde. Sözgelişi kırsal kesimlerde yöneticiler eliyle yapılmış büyük kamu kuruluşları görülmüyor. Kimi illerde yapılan "vakıf" nitelikli kuruluşlar da oralarda görevde bulunan yüksek aşamalı kişilerin özel girişimleri sonucudur. Bu tür yapılar, hep yaptıranın adıyla sanıyla anılır, bilinir. Sözgelişi "İskender Paşa Camii", "İbrahim Ağa Camii" gibi özel kişilerin yapıtları sayılan yerler. Bunlar gibi çeşme, hamam, mescid, türbe bg. genellikle kamu yararı düşünülerek yapılanlar kırsal kesimlerde, çok seyrek olmasına karşın, görülmektedir. Bunları Osmanlı yönetiminin kırsal kesime iyiliği diye görmek de yanlıştır. Dilimizde "kaz gelen yerden tavuk esirgenmez" sözleri bu alanda çok anlamlıdır. Bir yüksek görevli, Anadolu'nun bir yöresine gönderiliyor, bu görevli o insanları soyup soğana çeviriyor, aldığının bir bölümüyle kendi adını yaşatacak bir cami, ya da başka bir yapı (hamam, çeşme, konak bg.) yaptırıyor. Padişah çevresine sokulanlarda öyle kısır, yüzeysel bir anlayış oluşuyor ki, bunlar ne dediklerini bile bilemiyorlar. Padişah çevresi tüketicidir, üretici değildir. Daha açıkçası bu çev-

re halkın (kırsal kesim insanlarının) ekmeğiyle ayakta duruyor. Oysa, saraya sokulmuş, geçimini oradan sağlayan yüksek görevlilerden biri çıkıyor, bilinçsiz bir tutumla: "Ben padişahın ekmeğini yedim, ben halifenin ekmeğini yedim" diyebiliyor, üretici olan kırsal kesim insanlarının emeklerini anmıyor bile. Bu tür sözler çok ilginç bir yozlaşmanın ürünleridir.

DÜŞÜNSEL SÖMÜRÜYE DOĞRU

Anadolu Alevilik'ini Asya'ya bağlamak, Yesevilik'ten türetmek, yüzyılımızın başlarında gündeme getirilmiştir. Özellikle Bektaşilik'le ilgili çalışmaların başlamasıyla, Yunus Emre'nin, tasavvuf akımının ilgi çekmesiyle ortaya çıkan bu Asya öyküsü sağlıklı, bilimsel bir tabana dayanmıyor, yüzeysel bir varsayım gibi görünüyor. Alevilik, bir inanç kuruluşu olarak, Ali'ye, ondan sonra gelen oğullarına, torunlarına bağlanır. Bunlara, oniki kişi olduklarından Oniki İmam denir. Bu imamlar sırayla şöyledir: Ali, Hasan, Hüseyn, Zeynelâbidin, Muhammed Bâkır, Ca'fer-i Sâdık, Musa Kâzım, Ali Rıza, Muhammed Tâkı, Ali Nâkı, Hasan Askeri, Muhammed Mehdi (bk. İ.Z. Ebuboğlu, *Bektaşilik*, s. 83-97). Oniki İmam, Alevilik'in tabanını oluşturan, ona bütünlük kazandıran bir öğreti niteliğinde görülür. Bütün Alevi ozanları, yazarları bu oniki kişiyle ilgili ürünler vermiştir. Oniki İmam anlayışının özü şudur: Muhammed'in ölümünden sonra halife olması gereken Ali'ydi, bu konuda Muhammed'in sağlığında, daha doğrusu son yıllarında, koyduğu bir kural vardı, kendisinden sonra Ali'nin halife olmasını, Müslüman topluluğunun yönetimini elinde bulundurmasını uygun görmüştü. Ancak, Muhammed'in ölümünden sonra onun koyduğu kurala uyulmamış, halife seçimlerine kandırıcılıklar karıştırılmıştır. Seçimler yasal değildir, "sünnet"e aykırıdır, sünnet ise Muhammed'in sağlığında koyduğu, uyguladığı

kurallar bütünüdür, o daha sağken bu kurallara uyulmasını istemiş, islam dininin yolunu, içeriğini, yönünü belirlemişti. Bu yol tutulmamış, aykırılıklara sapılmış, islam dini daha başlangıçta derin bir yara almıştır. İşte Alevilik'in başlangıç olarak özü budur. Şimdi bu özün kapsamına, içeriğine gelelim.

Ali, kurallara uyularak halife seçilmediği gibi, ona karşı kötü duyguların-düşüncelerin doğmasına, islam topluluğunun bölünmesine, değişik öbeklere ayrılmasına olanak sağlanmıştır. Ali ile çocuklarının öldürülüşü, Kerbelâ olayı islam inançlarının dışlanması, benimsenmemesi sonucudur. Başlangıçta halifelik (imamlık) Ali'nin olduğundan, bütün imamların da Ali soyundan gelmesi gerekir, İslamın genel kuralı budur, Ali soyundan gelmeyen bir kimse imam olamaz. Oysa bu yola gidilmemiş savaşlarla imamlık başkalarının eline geçmiş, dinden uzaklaşılmıştır. Oniki İmam'ı, imamların birincisi Ali'yi tanımayan Müslüman değildir.

İmamlık (halifelik) sorunu böylece ortaya konduktan sonra iş onun çözümüne, açıklanmasına, imamların özelliklerinin belirtilmesine kalıyor. Ali, ilk Müslüman olanların da ilkidir, Muhammed'in en yakınıdır (amcaoğlu), onun koruyucusudur, dahası Ali bilim ilinin kapısıdır (bunu Muhammed'in söylediği ileri sürülür: ben bilimin iliysem Ali de onun kapısıdır). Ali bilgi bakımından en olgun, en üstün kişidir (ârifibillah), ondan üstün bir Müslüman yoktur. Muhammed'e yakınlığı nedeniyle Ali'de birtakım tanrısal nitelikler de bulunabilir, üstelik o ilk Müslüman olan, cennete gidecekleri açıklanan on kişiden biridir (aşere-i mübeşşere). Ali, yiğittir, güçlüdür, doğruluğun-ölçülülüğün örneğidir. Ali'de bilgi ile doğruluk, inançlara bağlılık, ağırbaşlılık, güzellik, düşünsel derinlik, düşünsel yücelik, önderlik, öncülük bg. nitelikler bir bütünlük içinde toplanmıştır, öteki halifelerde (Osman, Ebubekir, Ömer) bu üstün sayılan özellikler yoktur. Son imam olan, imamların en küçüğü sayılan

Mehdi ölmemiştir, göklere ağmıştır, bilinmeyen bir evrendedir, günün birinde tanrısal buyrukla yeryüzüne gelecek, bütün sapkınlıkları giderecek, aktöre bozukluklarını önleyecek, büyük bir esenlik yaratacaktır. Bunlara inanmayan Müslüman sayılamaz.

Ali'nin kişiliğine karşı başka nitelemeler de vardır: Ali tanrısal bir nitelik taşır, en olgun kişi, en yetkin kişi odur. Tanrı Ali'nin yüzünde, nesnel varlığında görünüş alanına çıkmıştır. Bu inancı daha ileri götürerek, Ali'nin tanrı olduğunu söyleyenler de vardır (islam tarihinde bunlara Ali-Allahiler denir). Tanrının görünüşü, nesnel varlıkta yansıması nedeniyle Ali ölümsüzdür, önsüz-sonsuzdur, önüne ön, sonuna son yoktur, buna inanmayanlar da Müslüman değildir. Bütün tapımlar, Kur'an'a dayalı uygulamalar Ali'nin gösterdiği yolla yapılmalı, onun buyruklarına uyulmalı, başka mezheplere bağlanılmamalı, Ali'nin yaptığı yapılmalı, yapmadığını yapmaktan kesinlikle kaçınılmalıdır. İmamlık atadan oğula geçme yoluyla sürdürüleceğinden, Alevilik'in düzenlenmesinde bu kurala uymak gerekir.

Yukarda söylenenler, Alevilik'in genel çizgileridir, bunların ayrıntılarını başka bir çalışmamızda incelediğimiz için burada genişletmiyoruz. İmdi, bu genel çizgiler içinde kalan-gelişen Alevilik, İran'da birtakım değişikliklerle başka bir içerik kazandı, eski İran inançlarından birtakım ilkeler bu kavramın kapsamına alındı. Özellikle Zerdüşt inançlarını yeniden yoğurup biçimlendiren Şiilik kendine göre bir kurum oluşturdu. Ali'ye bağlılığı nedeniyle Alevilik'le benzerlik gösteren Şiilik arasında bir yakınlaşma görüldü. Bu yakınlaşma içerik bakımından değildi, biçimseldi. İran "şahlar"ı Ali yandaşlığının öncüleri durumuna gelince Anadolu'da da ilgiyle karşılandı, böylece Anadolu Alevileriyle İran Alevileri birlik içinde sanıldılar. Bu yüzeysel bir görünüştü, sorunun özünü yeterince bilmeyen, bilemeyen Alevi yurttaşlarımız buradaki inceliği, İran Alevilik'i ile Ana-

dolu Alevilik'i arasındaki ayrımı göremediler. Bu olayın başlangıcı 13. yüzyıla, Babai ayaklanmalarına değin götürülür. Bizim için bu da ayrı bir konudur. Başlangıçta Alevilik yönetimsel bir içerik taşımıyordu, kendi inanç bütünlüğü içinde bir kuruluştu. Ancak komşu ülkelerde, özellikle Osmanlılar döneminde Anadolu'da, yönetim aşırı dinci bir topluluğun eline geçince, Yavuz Selim'le Türk padişahları "halife" sanını alınca iş değişti. Ulusun yönetimi "şeriatçı" bir topluluğun eline geçiverdi. Bu durumda "alevi" diye nitelenen inanç kurumu suçlandı, geçersiz sayıldı, bununla da yetinilmedi, şeyhulislamlar verdikleri belgelerle (fetvalarla) şiirleri bile suçladılar, şiir okuyan, şiirlerle inançlarını uygulama alanına konan ozanların öldürülmeleri gereği ortaya atıldı. Evrensel din savıyla ortaya çıkan İslamlık kimi görevlilerin elinde "egemen din" özelliğini kazandı. İşte Anadolu'da ikiye bölünmeye, karşılıklı suçlamalara, yasaklara, asıp kesmelere yolaçan girişim böyle başladı. Görünüşte bütün yurttaşlar inançlarında bağımsız sayıldı, oysa uygulamada "egemen din" baskısı gittikçe yoğunlaştı, ağırlaştı. Bu yozlaştırıcı uygulama bile yasal gösterildi, islam inançlarının özü sayılıverdi.

Yeryüzünde tanrının gölgesi olduğu söylenen Osmanlı padişahları, bağımsız, eşitlikçi bir tutumu benimseyemediler, kendi inançlarıyla bağdaşmayan ne varsa "sapkın" saymaktan kendilerini alamadılar. Yunus Emre'nin şiirlerini yasaklayan Şeyhulislam Ebussuud Efendi, Süleyman Çelebi'nin "Mevlid"i karşısında sesini çıkarmadı. Oysa bu güzel şiir bile islam dininin özüne, içeriğine aykırıdır. İslam dininde böyle türkü çığırır gibi ağıt okumak yoktur. Üstelik Süleyman Çelebi'nin o ünlü şiirinde Muhammed için söyledikleri, onun doğumu, çocukluğu dönemleriyle ilgili sözleri bilinmiyor. İslam dininden önce Arap dilinde "allah" sözcüğü yoktu, bu durumda "Abdullah" diye bir ad olabilir miydi? Bunlar düşünülmedi, Süleyman Çelebi'nin duygusal şiiri islam

inançlarına göre düzenlendiği söylenen törenler arasına giriverdi. Dahası var, koyu sünni tarikat kurucularının, yazarların, ozanların sözleri, şiirleri, yazıları yasaklanmadı, iş Alevi ozanlara gelince ağır suçlamalar-yasaklamalar kapsamına alındı. Mevlânâ'nın ünlü "Mesnevi"sinde öyle utanılır dizeler, öyküler vardır ki islam aktöresi şöyle dursun, gelişigüzel bir aktöreyle bile bağdaşmaz. Yine bu ünlü ozanın şiirlerinin toplandığı "Divan-ı Kebir" adlı yapıtında erkeklerin birbirleriyle özel ilişkilerine değgin nice dize vardır, özellikle Mevlânâ'nın Şems'e duyduğu eğilim çok ilginçtir. Osmanlı şeyhulislamları, islam dini adına, bunlara karşı susmayı yeğler de Yunus Emre'yi, onun izini sürenleri yerin dibine batırır.

İslam dini, başlangıçta, şiiri yasaklamıştı, ozanları büyücülükle, sapkınlıkla, üfürükçülükle suçlamıştı. Sonradan, Muhammed'i öven ozanlar yetişmeye başlayınca düşünce değiştirildi, yericiliğin yerini övücülük alıverdi. Bunun sonucu olarak Osmanlı toplumunda "Divan şiiri" denen türde tanrıyı, Muhammed'i öven sayısız şiir yazıldı (bunlardan Muhammed'i övenlere *naat*, tanrıyı övenlere de *münacaat* adı verildi). Osmanlı yönetimi, bu tutumuyla, düşünceden bile çıkar sağlamaya yönelmişti. Alevileri dinsizlikle, sapkınlıkla suçlayan kılıçtan geçirten Osmanlı padişahları; yukarda da değinildiği gibi, Dârâ, Nûşirevân, Keyhusrev bg. eski İran büyüklerine benzetilmekten büyük bir kıvanç duyar, böyle övgü yazan ozanın ağzını altunla doldurur. Padişahtan, büyük görevlilerden akça sağlamak, çıkar edinmek için Divan ozanları bir yalancılık yarışına girmişlerdi. Bu ozanlar arasında en ilginç, en büyük yalanı söyleyen en iyi akçayı alırdı, buna da "caize" denirdi. Divan şiirinin, tanrıyı, Muhammed'i konu edinen ürünleri incelenirse islam inançlarından çok mu çok uzaklaştıkları; kimi tasavvuf öğretilerine uyarak, tanrıyı güzel bir kadın, ya da yakışıklı, yalabık bir delikanlı biçimine soktukları görü-

lür. Güzellik tanrının "görünüşüdür" diyen ozan, bu "görünüş"ü ya daha sakalları çıkmamış bir delikanlının, ya da dolgun yanaklı bir kadının yüzünde gördüğünü vurgulamaktan büyük bir öğünç duyar. Divan ozanı bunu kendi bulmamıştır, tasavvuf akımını geliştiren İran ozanlarından almıştır. Mevlânâ'nın tanrı konusunda ileri sürdükleri baştan aşağı islam dinine aykırıdır, tanrıyı nesnelleştirerek kişileştirmiş, doğal bir varlık biçimine sokmuştur. Şeyhulislam, padişah bu konuda susar, oysa Mevlevilik'in bir kolu da Ali'ye bağlıdır, "Alevi"dir. Mevlânâ'nın kimi dizelerinde geçen "Türk" sözcüğünün Fars dilindeki anlamı düşünülmeden, bilinmeden bir ulusun adı sanılmış (Türk ulusunun), buna dayanılarak onun "ben Türk'üm" dediği ileri sürülmüş. Oysa bu sözcük Farsçada "açık", "aydınlık", "parlak", "güzel" anlamındadır, bir ulusun adı değildir. Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde "ben Türküm" dedirtecek nitelikte bir ulusçuluk bilinci yoktu ki durup dururken ben "Türküm" deyiversin (bk. İ.Z. Eyuboğlu, *Mevlânâ Celâleddin*, 1988, s. 85). Bunlar düşünce sömürüsünden başka bir anlam taşımaz. Düşünce sömürüsünün ardından inanç, onun ardından da emek sömürüsü gelmektedir. Osmanlı yönetimi böyle bir uygulamaya yatkındı.

Osmanlı yönetiminde, yönetici kuruluşların güçlendiği dönemlerde baskıları artar, kendi inançları dışında geçerli bir düşünsel uygulama bilmez, tanımaz. Bu yönetici kuruluşlarda gerileme, güç azalması, geçim darlığı başgösterdiği evrelerde de büyük bir alçakgönüllülük, başka inançlara saygı gündeme getirilir, bu büyük bir kandırmacadır. Kılıç tutan el güçlüyse Osmanlıda acıma duygusu azalır, kılıç tutan elde bir yorgunluk, bir gevşeklik varsa Osmanlıda duygusallık ağır basar. Bu iki karşıt tutum onun değişmez ırasıdır (din alanında). Yönetimin getirdiği yasaklamalar incelenirse, ortada sağlam bir nedenin bulunmadığı, daha çok aşırı şeriat yanlılarının, dinden çıkar sağlamayı gelenek edinenlerin et-

kisiyle davranıldığı anlaşılır. Osmanlı toplumunda, islam dini adına sürdürülen uygulamaların çoğu, şeriatın özüne aykırıdır. Sözgelişi islam dinine göre geçimin sağlanmasında başlıca kaynak kişisel emektir, başkalarının sırtından geçinmek, başkalarının emeğini sömürmek yoktur. Oysa Osmanlı saray-paşa konaklarında, varlıklıların konutlarında çalışmadan geçinen, bolluk içinde yaşayan sayısız insan vardır. Peygamber "dört kadın alın, gücünüz yeterse gözdeleriniz de olsun" demiş. Ancak bunların geçimini sağlayacak olan ulus, kırsal kesim insanlarının emekleri değil, onları barındıranların kişisel çabalarıdır. Osmanlı saraylarında yüzlerce gözdenin hangisi kişisel emekle geçinir, hangisinin eli sıcaktan soğuğa değer? Bütün geçim kaynağı kırsal kesimde yaşayanların sömürülen emekleridir. Osmanlı yönetiminde öyle soyguncu, vurguncu, yiyici büyükler vardır ki varlıklarının sayımı bile günlerce sürerdi. Bunca varlık hangi çalışmayla, hangi kişisel emeklerle sağlanırdı bilinmez. Bugün, Boğaziçinde Osmanlı döneminden kalma görkemli yalıların, büyük toprakların hangi gelir kaynaklarıyla sağlandığı bilinmez, bilinen yalnızca şu "molla"nın yalısı, bu "paşa"nın yalısı, onun şusu bunun busu. Bunlar, bilimsel bakımdan, inandırıcı değildir, birer sözlü kandırmacadır. Bir yüksek görevlinin hırsızlık yaptığı, şunu bunu soyduğu ileri sürülürse ilkin şeyhulislamın karşı çıktığı görülür, din adına, islam inançları adına suçlamalar başlar, şeriatçı çevrelerde "din elden gidiyor" yaygaraları alır yürür. Kurulduğu günden beri bir soyguncu yuvası, yiyici öbeği, vurguncu odağı olan medreseler aç kaldıklarını-kalacaklarını anlayınca alanlara dökülürler, yaylımlara yayılırlar, "din elden gidiyor, islam şeriatı kalmadı" sözleriyle Padişaha bile kaygılı günler yaşatırlar. Yeniçeri Ocağı'nın yiyeceğinde, içeceğinde ufak bir azalma büyük bir ayaklanmanın nedeni sayılır. Yeni göreve başlayan padişahın ilk işi Yeniçeri Ocağı'nı akçalarla, altınlarla doyurmaktır, buna da

"cülûs bahşişi" denirdi. Bu gelirin kaynağı da sömürülen kırsal kesim insanlarıydı. Kırsal kesim insanlarından sağlanan gelirlerde azalma görülünce ilk söz "dine-ulemaya saygı kalmadı" biçiminde ortaya atılır, böylece düşünsel sömürünün arkasında kişisel çıkarlar pusuya yatırılır. Kırsal kesimin sömürüsü bununla kalmaz. Kimi din adamları, bunlara "cer hocaları" da denir, aç kaldıkça "şeriatı yayma" düşüncesiyle köylere çıkarlar, dilenme yoluyla büyük bir gelir sağlamaya çalışırlar. Böyle bir kişinin, birkaç yıl sonra, bilmem hangi büyük ilde görkemli konağının yükseldiği görülür.

Osmanlı toplumunun üretim-tüketim uygulamaları yeterince incelenmemiştir. Bu alan nerdeyse gizli kalmış, özellikle din adamlarının soygunları, hırsızlıkları örtbas edilmiştir. Yalnızca başkent İstanbul'da bulunan şeyhulislam, paşa konakları, "vakıflar"ı şaşırtıcı bir niceliktedir. Günümüzde bile cami yöreleri, özellikle adı tarikatçılıkla bulaşık kimselerden kalan din yapılarının çevreleri, inanç sömürüsünün benzersiz birer örneğidir. İslam dinine göre dilenmek suçtur, dilenciye yardım edilmez, akça verilmez. Bu konuda Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin şöyle bir "fetva"sı vardır: "Su'al: Câmilerde ve mescidlerde cerrâra akça veren kimselere şer'an ne lâzım olur? Cevab: Cerrârlar ta'zir ile men olunmak lâzımdır, akça verenler âsim olur." (M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebessuud Efendi Fetvaları,* 1972, s. 179)... Şeyhulislamın sözleri açık, dilenciye akça vermek suçtur, dilenciye çıkışmak, onu camiden kovmak gerekir, diyor. Bu din yasağına karşın, günümüzde bile, cami önlerinde akça toplamak, şundan bundan toplanan, dilenilerek sağlanan akçalarla cami-mescid yapmak, onartmak yaygındır, üstelik bunlara gereksinim de yoktur.

Düşünsel sömürünün ilginç bir yanına daha değinelim. Bu sömürü türü, ülkemizde, 1950'den sonra hızla yayılmış, çok geniş bir alanı kaplamış, ulus yönetiminin gerici ellere geçmesine bile olanak sağlamıştır. İslam dini

bilime büyük önem verir, bilginlere (ulemaya) saygı göstermeyi buyurur diyenlerin hepsi dincidir, dine bağlıdır. "Bilim Çin'de de ise onu ara", "bilimi beşikten mezara değin iste" bg. sözler islam dininde yaygındır. Şimdi bu sözlerden çıkarılan anlam nedir? Bu "bilim" hangi bilimdir? bunun yanıtı açıktır: İslam diniyle ilgili bilimler. Peki sağlık koruma, tarım işleri, ev yapımı bg. konuları içeren bilimler de vardır, bunlar da islam dininin öngördüğü "bilim"in kapsamındadır. Ülkemizde dinine, inançlarına bağlılığıyla ünlenen hangi dernek, hangi topluluk bu konularda çalışmayı önermiştir? Böyle bir kuruluş bilinmiyor ülkemizde. Kendisine "din adamı" ya da "ulema" denen kişi, bir camide, bir mescidte görevlidir, kamu kuruluşdan (devletten) aylık alır. Kamu kuruluşlarında çalışma evreleri günlük uygulamalarda 8-18 ya da 9-18 arasındadır. Peki hangi din görevlisi bu çalışma evresinde görevinin başında (camide, mescidte) bulunur? Oysa kiminin aylığı en yüksek kamu görevlisi düzeyindedir. Buna karşın günlük görev süresi, bütün evreleriyle iki saatı bile doldurmaz. Bu tür görevliler ne yaparlar? Başka işlerde çalışırlar, alışverişle uğraşırlar. Cami, mescid gibi tapım yerleri gereksinmeleri karşılamak için yapılır. Oysa, İstanbul'da nerdeyse camiye gidenlerin sayısınca tapım yeri, cami vardır. Kimi dinciler gösteriş olsun diye, cuma namazlarını yollarda, alanlarda, halkın gelip geçtiği yerlerde kılarlar, az ötedeki cami boştur. Bu da ayrı, ilginç bir inanç sömürüsüdür.

Ülkemizde düşünce özgürlüğünden, inanç özgürlüğünden sözedilir boyuna. Kendilerini dine, inançlara bağlı gösterenlerin düzenledikleri saldırıları hepimiz görmüşüz, yaşamışız. Alevilik'i en ağır bir dille suçlayan yayın araçlarının, Maraş, Çorum olaylarında dökülen Alevi kanlarının sıcaklığı, buğusu daha gitmedi. Son yıllarda İran'dan gelen, özellikle kadınları karanlığa iten, kadını içki, tütün, esrar, eroin gibi bir eğlence aracına (keyif maddesine) dönüştüren uygulamalar düşünsel sö-

mürünün açık örnekleridir. Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan, tarımla uğraşan, üretici kadınlarımızın yalnız gözlerini dışarda bırakan bir kapalılığı benimsedikleri, uyguladıkları söylenemez. Böyle bir olay görülmemiştir. Kırsal kesimden, üretici yöreden büyük illere gelen kadınlarda (hepsinde değil) aşırı kapanma eğilimi gözlemlenmektedir. Bu kadınların çoğu ilkokulu bile bitirmemiştir, okur yazar değildir. Aşırı örtünme yükseköğrenim kurumlarına da sıçramıştır. Bunda da büyük bir düşünsel sömürü, inançlara dayalı çıkarcılık sözkonusudur. İslam dininde kadınlara toplum kurumlarında görev verileceği konusunda bir yargı yoktur. Kadın kamu kuruluşlarında görev alamaz, yönetici, müftü, imam, saylav, bakan, yargıç, savcı bg. olamaz. Bu görevler toplum kurumlarında kapalı kalmayı, örtünmeyi engeller. Oysa günümüzde yükseköğrenim kurumlarında okuyan, islam dini bilime büyük değer veriyor, sözlerinin içeriğini saptırarak kamu kuruluşlarında görev almayı düşünen kızlarımızın sayısı kabarıktır. Burada benzersiz bir düşünsel sömürü görülüyor. Şöyle: İslam dini yalnızca başı örtmeyi buyurmaz. İslam dininde kızların çizme, pantolon giymelerini öneren bir yargı da yoktur. Bundan yüzelli yıl öncesine değin (bugün iki yüzyılı aşkın bir süredir) basımevlerinde Kur'an'ın çoğaltılmasına karşı çıkılmıştı, basım işlemleri "gâvur işi" diye suçlanmıştı, dahası elektrik, hoparlör bg. bu yasağın kapsamına girmişti. Dünün yasağı, çıkar sağlama gündeme gelince, ortadan kalktı, geçersiz kılındı. Yönetim, yöneticiler bir yandan islam inançlarına bağlı kalmanın erdemini vurguluyor, bir yandan da islam dininin özüyle bağdaşmayan tarikatlara yayılma, büyüme olanağı sağlıyor. Bir yandan kızların yükseköğrenim görmelerini, kamu kuruluşlarında yüksek görevlere değin çıkmalarını öneriyor, güler yüzle karşılıyor, bir yandan da mevlevilerin entari giyerek çalgı eşliğinde dönmelerine sıcak bakıyor. Peki islam dininde böyle bir uygulama var mıdır? Kur'an'ın buyruk-

larına, Muhammed'in uygulamalarına bağlanmayı islamın değişmez ilkesi sayan bir anlayış bugünkü işlemlere elverişli midir? İslam dini kadını evine kapıyor, onu toplum kurumlarının dışına itiyor, yine kimi islam yanlısı kadın yazarların söylediklerine göre, ona "analık" gibi üstün bir görev veriyor. Peki bu üstün, bu erdemli görevle bağlaşımlı sayılan bir kadının yükseköğrenim kurumlarında ne işi vardır? İslam dini kadın-erkek eşitliği tanımaz, kimi yükseköğrenim görmüş kadınlarımız bunu onaylar, erkekle eşit olmamayı, "analık" görevinin üstünlüğünü ileri sürerek, önerir, dahası bu eşit olmayışı bir yücelik sayarlar.

Yukarda sergilenen düşünceler, öneriler, inançlar toplumumuzda güncelliğini koruyor, onların yaygınlaştırılmasına, toplumsal uygulamalar alanında etkili olmasına çalışılıyor. Bu tutumu benimseyenlere göre kadın-erkek eşitliğini öngören, kadını erkeğin arkasında değil de yanında, onunla eşit tözde bir "insan" olarak görmeyi yeğleyen Alevilik sapkınlıktır, islam inançlarına aykırılıktır. Bir yandan kadına islam dininin verdiği üstünlüğü, önerdiği saygıyı-sevgiyi savunacaksın, kadınlara islam dininde bulunmayan toplum kurumlarında görevler vereceksin, onları yükseköğrenim kurumlarına göndereceksin, öte yandan Alevilik'in kadın konusundaki düşüncelerini tersine çevirerek sömüreceksin, yereceksin. İslam dinine göre "utanmak" insana özgü bir durumdur, dahası utanmak bir erdemdir, utanmazlık da erdemsizliktir. Peki, şimdi, yukarda dizilenen konulara bakılırsa "utanmazlık" kimdedir, hangi topluluktadır? İslam dinine göre "yalanla iman bir arada bulunmaz", oysa müslüman kardeşimiz içtiği andı bile yadsımaktan, ona aykırı davranmaktan, söylediği yalanı gerçekmiş gibi göstermekten geri kalmıyor. Alevilik yerilirken, kötülenirken bütün ağırlık kadın sorununa veriliyor, kadının erkeklerle eşit ortamda bulunması islam dininin özüne aykırı gösteriliyor. Bunu yapanlar, böyle söyleyenler öte

yandan kadınlara toplum kurumlarında erkeklerle eşit görevler vermeye çalışıyorlar. Yukarda değinildiği gibi kızlara yükseköğrenim gördürüyorlar, onlardan erkekler gibi yargıç, savcı, doktor, savunman, saylav, bakan, yönetici bg. görevler bekliyorlar. Bu çelişik tutumlar, uygulamalar islam dininin hangi ilkesine, şeriatın hangi kuralına göre yapılıyor? Bu soruların yanıtı yoktur. Bu konuyu biraz daha değişik açıdan görelim.

Ülkemizde vergilendirmede inanç ayrımı sözkonusu değildir. Hangi dinden, hangi inançtan olursa olsun bütün yurttaşlar vergi vermekle yükümlüdür (dolaylı-dolaysız vergiler). Kim çalışırsa, alışverişle uğraşırsa, kamu kuruluşlarında işi olursa belli oranda bir vergi öder. Öte yandan islam dininin yasakladığı içkilerden (şarap, rakı ile bütün benzerleri), tütünden, yasal denetim altında bulunan kadın-erkek ilişkilerini özgür biçimde sürdüren kimi işyerlerinden vergi alınır. Bu vergiler içinde dinlilerin, dinsizlerin, ayıkların, esriklerin, namusluların-namussuzların, kaçakçıların, vurgunculaın, hırsızların, soyguncuların bg. iyi kötü bütün uğraşlara bağlı kimselerin ödedikleri de vardır kuşkusuz. Kamu kuruluşlarında çalışan bütün görevlilerin aylıkları bu toplanan vergilerden sağlanır. Kamu kuruluşlarında din görevlileri, din öğrenimi gören öğrenciler, hafızlar, imamlar, hacılar, hocalar bg. hepsi bulunur. Bu kuruluşlardan aylık alanların aylıklarında yukarda sayılan vergilerden vardır, bu konu tartışma götürmez. Peki neden yüksek bir din görevlisi çıkıp: "Ben bu aylığı almam, bu aylık benim emeğimin karşılığı olsa bile, içinde yukarda adları sayılan uğraşlarla ilgili ödemeler vardır, ben şaraptan, rakıdan, kanyaktan, tütünden alınan verginin karıştığı aylığı alamam" diyemiyor, aylığın artmasını dört gözle bekliyor. Öte yandan aldığı aylıkta, onun ödediği verginin de bulunduğunu düşünmeden, Alevilik yanlısını dinsizlikle, sapkınlıkla suçluyor.

YÖNETİMSEL SÖMÜRÜ ODAKLARI

Alevilik, yukarda söylendiği gibi, ağır suçlamalara, yergilere, yasaklara konu olmuş bir kurumdur artık. Bu kurumun kendine özgü törenleri, uygulamaları, şiiri, yazını, yazısı, öyküsü, resmi, süslemesi, söylencesi, bilmecesi-bulmacası, işçiliği bg. birçok ürünü vardır. Bu ürünler onun içeriğini, anlamsal yapısını oluşturur. Ülkemizde, sayımlarda alınan sonuçlar kesinse, doğruysa yirmi milyon dolayında Alevi yurttaşımız vardır, öyle söyleniyor. Bu sayı biraz abartma olsa bile, onbeş milyonun altında değildir. Burada önemli olan sayıdan çok, Alevilik'e karşı yönetimsel tutumların, uygulamaların türüdür. Alevi yurttaşların çoğunlukta olduğu seçim bölgeleri biliniyor. Genel seçimlerde, bu seçim bölgelerine oy toplamaya giden adayların, çıkarları gereği Alevi-Sünni ayrımı yapmadıkları, seçimi kazanmak için insan eşitliğinden, inançların kutsallığından, inanç özgürlüğünden sözettikleri de yadsınamayan bir olaydır. Alevinin oyunu almak, bu yolla seçimi kazanmak için elinden geleni dilinden düşürmeyen aday kandırıcılığın bütün olanaklarını kullanmakta gecikmez. Dileği olursa, seçimi kazanıp Kamutay'a girerse, bu işi başarırsa verdiği sözü unutması doğaldır, onun gözünde önemli olan inanç özgürlüğü, düşünce özgürlüğü değil seçimi kazanma becerikliliğiydi.

Kırsal kesim insanlarının çoğu inançlarının taban sorunlarını, bu sorunların kökenlerini, kurucu öğelerini

bilmez. Onun bildiği daha çok geleneksel uygulamalar, düzenlenen törenlerde yapılagelen işlemlerdir. Alevidir, Ali'ye, Oniki İmam'a bağlıdır. Bu bağlılığın, biraz da nereden geldiğini bilir, duymuştur, ancak olayın kaynağına inerek ordan bilimsel içerikli bir birikimle geri dönemez. Bu sorunları, bu konuları aydınlarımızın çoğu da bilmezler, kimi araştırıcı uzmanlar da. Bugün, kırsal kesim Alevilik'i yüzeysel uygulamalarla yetinenlerin denetimi altındadır, bu denetim de "baba", "dede" diye bilinen kimselerin yolgöstericiliğine, kılavuzluğuna dayanır. Seçim dönemlerinde, seçmenlerden yalnızca bu yetkililerle (dedelerle, babalarla) ilişki kurulur, adaylar daha çok onlarla işbirliği içine girmeyi yeğler, çıkarına uygun bulur. Durum, öteki tarikatlarda da böyledir, adaylar yetkililerin gönlünü elde etmeye çalışırlar, hep onların istekleri doğrultusunda söz alışverişlerine girişilir. Bunun arkasında da büyük bir çıkar tutkusunun yattığı tartışma götürmez. Sözde halkın öncülüğünü, kılavuzluğunu yapan yetkili, gerçekte kendi yararını düşünür, çevresinde toplananları ona göre yönlendirir, görünüşte halkın mutluluğundan yanadır, ancak çevresinde toplanan-kendisine bağlanan kalabalığın okuyup aydınlanması, uygarlık düzeyinde yeralmasını istemez, isterim diyen yalan söyler. Ülkemizde, değişik kesimlerde, Alevi yurttaşlar ne denli bilgisiz bırakılırsa o oranda kolay sömürülür, sömürtülür. Yine kırsal kesimlerde düzenlenen toplantılarda, törenlerde bilimsel içerikli bir konuşma, bir uygulama yapılmaz, bu işi bilenler çağırılmaz. Durum bundan altmış yetmiş yıl önce de öyleydi. Nitekim Besim Atalay, *Bektaşilik ve Edebiyatı*, 1940 adlı yapıtında kırsal kesim insanlarının (Alevi-Bektaşi topluluğunun) yine kendi büyüklerince sömürüldüklerini, bilgisiz bırakıldıklarını anlatır, durum bugün de pek değişik değildir. Özellikle 1950'den sonra, bu tür sömürü daha geliştirilmiş, kırsal kesim Alevilerinin büyük görevlilerle yüzyüze gelmeleri engellenmiş, "sen söyle biz yaparız,

sen iste biz getirtiriz" bg. sözlerle bilinçlenme önlenmiştir. Osmanlı döneminde olduğu gibi, günümüzde de ulus yönetimi Sünnilerin elindedir, onlar Alevi yurttaşların uyanmalarını pek istemezler. Bunu Alevi yurttaşların çoğunlukta olduğu yörelere devlet yardımının gidemeyişinden anlamak kolaydır. Antalya, Kars bg. illere demiryolu yapılmasını önleyen kişinin Fevzi Çakmak olduğu söylenir, onun sağlığında da söylenirdi. Bunun ne denli doğru olduğunu bilemeyiz, ancak birtakım savunma düşüncesiyle, ilerde olası bir savaşta, savaşılacak ulusa yol sağlanmış olur kaygısının taşındığını biliyoruz. Artık günümüz için böyle bir olasılık sözkonusu değildir, oysa yine demiryolu yapımına karşı çıkılmakta, birtakım ortaklıkların buyruğu altına girilmekte, kara taşımacılığına ağırlık verilmektedir. Dahası deniz taşımacılığı bile dışlanmış, üç yanı denizle çevrilen ülkemizde deniz taşımacılığı, özellikle deniz yolculuğu nerdeyse ortadan kaldırılmıştır. İlk bakışta önemsiz gibi görülen bu olay, gerçekte çok önemlidir, ülkenin kalkınması konusunda ağırlığı olan bir sorundur. Demiryollarının yapımı, çoğaltımı kırsal kesimle büyük yerleşme yerlerini daha kolay birbirine bağlar. Son yıllarda Alevi yurttaşların çoğunlukta oldukları yörelere cami yaptırma girişimleri de ilgiye değer. Okul değil de cami, sayrıevi, fabrika, işyeri değil de cami gerçekten ilginç bir sömürü olayı. Bu girişimlerin arkasından yönetimsel sömürüler, suçlamalar, kıyımlar gelir. Yaygaracı bir yetkili çıkar "bakın Aleviler camiye gitmiyorlar, camilerine ot dolduruyorlar" bg. türden sataşmalara koyulur. Burada, Alevilik'le ilgili sömürüde değişik odaklar vardır, günümüzde en önemlisi-en etkilisi yönetimsel olandır. Bu odak doğrudan doğruya inanca dayanır, kırsal kesimde yaşayan Alevileri sindirme, dışlama ereğini güder. Yönetici kurum, bu olayda, yüksek din görevlilerini kolaylıkla kullanır. Sözgelişi, Alevi yurttaşların vergilerinin de bulunduğu kamu bütçesinden aylık alan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Alevi-

lik konusunda bilimsel bir yayını yoktur, ilahiyat fakültelerinde tasavvufa şöyle değinilir de Alevilik sorunları gündeme getirilmez, Hacı Bektaş Veli'nin bile koyu sünni olduğu kanıtlanmaya çalışılır. Yunus Emre'nin nerdeyse şeriatçı bir ozan olduğu ortaya atılır.

Alevilik'le ilgili başka bir sömürü odağı da öğretim kurumlarında görülmektedir. 12 Eylül yönetimiyle gelen geriye dönük uygulamalardan birinin "din dersleri" olduğu açıktır. Ülkemizde değişik inançlı topluluklar vardır (Hıristiyan, Musevi bg.), bunların kendilerine göre tapımları, uygulamaları, törenleri olacaktır. Bir de Alevi topluluğu görülüyor. İmdi, öğretim kurumlarında okutulan din öğrencelerinin hepsi sünni geleneğe dayalıdır. Yasanın okullara koyduğu "zorunlu din dersleri"nden mezhep ayrılığı gözetilmeksizin bütün öğrenciler sorumlu tutuluyor. Devlet, yönetimini elinde bulunduran kuruluşun inançları doğrultusunda bir uygulamaya giderek kimseye inanç özgürlüğü tanımıyor. Bütün öğrencilerin sünni geleneğe göre yetiştirilmesini istiyor. Bu tutum açık bir sömürüdür, öğrencileri üstü kapalı biçimde "inanç değiştirmeye itmek"tir. Oysa öğretim kurumlarının görevi öğrencilere bilimsel görüşleri aşılamaktır, yöneticilerin benimsedikleri inançları yasallaştırmak, yaygınlaştırmak değildir. Bu uygulamada bir "sindirme" düşüncesinin bulunduğu seziliyor, ancak yapılmak istenenin bu olup olmadığı kesin değildir. Ne olursa olsun, hangi düşünce yönünde uygulanırsa uygulansın, okulların görevi öğrencilere din aşılamak, "mezhep" seçtirmek değildir. İslam dininde, başlangıçta, mezhep yoktu, bütün mezhepler sonradan ortaya çıkmıştır, bu nedenle ne Kur'an'a ne de sünnete dayalı bir kesinlik ileri sürülebilir. Bütün mezheplerde böyle kesin bir dayanak savı vardır, ancak bu bir yorum işidir. Bu nedenle mezheplerde genel geçerlik yoktur, birinin uygulaması ötekine uymaz. Bu konuyu da burada tartışmayacağız. Bizim için önemli olan, devletin yasal öğretim kurumla-

rında sürdürülen inanç tekelciliğidir Bir dine bağlanmak, bir dinin bütün kurallarını geçerli kılmak, uygulamak devletin görevi değildir, devlet belli bir dinin uygulayıcısı, yayıcısı olamaz. Anadolu'da Alevilik bu alanda da sömürüye elverişli bir ortama itilmiş, inanç özgürlüğü dolaylı olarak ortadan kaldırılmak istenmiştir. Sözgelişi İmam-Hatip Okulları'nda yalnızca Sünnilikle ilgili bilgiler verilir, Alevi yurttaşların inançlarıyla, tapımlarıyla bağlantılı bir konu açıklığa kavuşturulmaz. Peki, Alevi yurttaşların ölüm kalımla ilgili sorunlarını hangi yetkili, nerde, hangi bilimsel koşullar altında çözebilecek? Devlet, Alevi yurttaşlardan da topladığı vergilerle aylık ödediği din öğretmenine başka bilgi vermiyor, Alevi yurttaşları kırsal kesimlerde, sağlıklı-düzenli öğrenim görmemiş bilgisiz kişilerin (bunların çoğu dede, baba adıyla anılır) ellerine bırakıyor. Bunu yapmakla şöyle demek istiyor: "Ben kendi inancımı yaymak, geliştirmek için görevlendirdiğim; senin inancına karşı çıkan kişiye senden aldığım vergiden aylık bağlarım, ancak senin inançlarının yasal olmadığını, sapkınlık sayıldığını açıklamasını da buyururum." İşte ülkemizde uygulanan öğretim anlayışı (din bakımından) böyledir.

Ülkemizde, ulusal gelir, ulusal görev, ulusal ödev bakımından inanç ayrılığı sözkonusu değildir. Bütün yurttaşlar vergi ödemekle, ülke savunmasında görev almakla, bu savunmayı gerektiren öğretim-eğitim süresini yasal ölçüler içinde, doldurmakla sorumludur. Bütün yurt gençleri belli yaşlarda orduya katılacak, orada eğitilecekler, yurt savunmasının gerektirdiği bilgileri alacaklar. Bunlar yasaldır, bunlarda yine yasaların belirlediği koşullar içinde ayrıcalık yoktur. Bu alanda eşitlik ilkesi geçerlidir, buna kimsenin karşı ç .ması beklenemez, ülkenin bütünlüğü, geleceği bunu gerektirir, bu nedenle bu konu tartışmaya bile elverişli değildir. Ancak, tartışılması gereken, kaçınılmaz olan başka bir sorun vardır: belli, ulusal sorunlar gündeme geldiğinde uygulanan

eşitlik öteki alanlarda neden gündemdışı bırakılıyor? Neden okullarda bana benim inançlarımla ilgili bilgiler verilmiyor da karşı çıktığım, bana ters düşen bir inancın gerekleri yerine getiriliyor? Bütün çıkmaz buradadır. Yönetici kuruluşun uygulamaları ülkede belli bir inancı taşıyanları aydınlatmaya, başka bir inanca bağlı olanları da karanlığa itmeye yöneliktir. Bu uygulamalar yeni değildir, kökleri Osmanlı yönetiminin ağırlıkta olduğu yıllara değin gerilere gider.

Osmanlı yönetiminde de Alevi yurttaşlardan vergiler alınıyor, onlar da ağır işlerde çalıştırılıyor, kırsal kesimin tarım işleriyle ilgileniyorlardı. Buna karşın öğretim kurumlarında, şu "medrese" denen yerlerde Alevilik'le ilgili bilgilerden kaçınılıyor, adları bile anılmıyordu. Medreselerde tasavvuf bile okutulmazdı, ortaçağdan kalma yorumlarla geliştirilmiş bir Aristoteles mantığı öğretilirdi, onun da bütünü değil, daha çok önermeler bölümü. Bu mantık, sözde, öğrencilere sağlıklı düşünme, yanlışlardan kaçınma yöntemlerini öğretiyordu. Bu mantık verimli, üretici değil kural koyucu nitelikteydi, bütün işlevi kavramlar arasında kurulan, bağlantılara dayanıyordu. İşte günümüzde de din eğitiminden anlaşılan budur, nesnel olandan kaçma, soyutlara yaklaşma. Bunun yararı nerde bilinmez, nitekim bu tür öğretimle yüzyıllar boyunca verimli bir aydın yetiştirilememiş, yalnızca soyut kavramlar düzeyinde kalan tartışmalarla yetinilmiştir. Günümüz ilahiyat fakültelerinde sürdürülen yöntem de başka türlü değildir. Kavram oyunculuğu ortaçağ düşüncesinin başlıca özelliğidir.

İmdi, yukarda da söylendiği gibi, Alevilik sözkonusu olduğunda sömürüye yönelik iki uygulama türü ortaya çıktı. Bunlardan biri yönetimsel, toplumsal. Bunlarda ağırlık seçimlerle, oy toplamakla sözkonusu edilen işlerdedir. İkincisi öğretim-eğitim kurumlarıyla bağlantılıdır. Bunların daha ufak boyutlarda uzantıları vardır. Öğretim-eğitim işlerinde eşitlik sözkonusu edilmemiş-

tir, bu gidişle edileceği de yok. Seçimle ilgili sorunlarda bütün uygulamalar gelip geçicidir, kandırmacaya dayanır, seçilen bir aday seçim bölgesine ancak gelecek seçimde uğrar. İmdi, burada başka bir sömürü türünden, öğretimle ilgisi az olandan sözedelim. Bu sömürü türünü sürdürenlerin öncüleri halk ozanlarıdır. Bu ozanların çoğu sağlıklı, dizgeli bir öğrenim görmemiştir, Alevilik'le ilgili bilgileri de çok mu çok yüzeyseldir. İçlerinde Oniki İmam'ın kimler olduklarını bile bilmeyenler vardır. Bunların bütün becerileri çalgı eşliğinde okudukları duygusal içerikli koşuklarladır. Bu ozanlar da istedikleri geliri, orunu sağlayıncaya değin kırsal kesimin yanındadır, istenen elde edildikten sonra bir daha o yörelerde yaşayanların (Alevi yurttaşların) yanına gidilmez, yalnızca uygun günlerde onlara değinilip geçilir. Genel seçimlerde bunların ne oldukları görüldü, öğrenildi. Öyle Alevi halk ozanları gördük ki kazancı çoğalıp akçaları artınca, işi yoluna girince ilk girişimi yeni bir kadın bulmak, eski eşini boşamak olmuştur. Bunlar da başka türden bir sömürü odağı oluşturdular, yönetimsel olaylara karıştılar, birtakım düşüncelerin ardında giderek ünlendiler, siyasal kuruluşlarda görev aldılar, sonunda kovuşturmaya, soruşturmaya uğradılar, yerildiler, acılar çektiler, sözde inanç, düşünce özgürlüğünden yana olan yöneticilerce çok ağır baskılar altında tutuldular, nerdeyse ülkeye-ulusa büyük yıkımlar getirecek kimselermiş gibi görülüp gösterildiler. Dahası bu kırsal kesimden gelen ozanlara geldikleri yerlerin yoksul insanlarını düşünmek, onların acılarını, sorunlarını gündeme getirici koşuklar düzenlemek bile yasaklandı, ağır suçlar arasında sayıldı. Bunun daha kötü örneği, bu Alevi halk ozanlarından kimini "komünist" diye suçladılar, içeri attılar, iki gözü görmeyen kadın halk ozanlarını tutukladılar, yakışıksız sözcüklerle niteleddiler. Bu ozanların hepsi sömürücü değildi kuşkusuz, yükletilen suçların bilincinde olmaları da düşünülemezdi, öyle çağdaş sorunları anlayabilecek ekin dü-

zeyinde de bulunmuyorlardı. Ancak, yönetimi elinde bulunduran kuruluşun inancına karşı çıkmak, düşünme-inanma özgürlüğünü öne sürmek bile suçtu, öyle sayılıyordu ülkemizde Osmanlı döneminden beri.

SAPTIRICI YORUMLAR

Alevilik, Osmanlı toplumunda olduğu gibi, günümüzde de, yeterince araştırılıp incelenmemiş, yalnızca söylentilere, dedikodulara dayanan tutarsız açıklamalarla yetinilmiştir. Oysa böyle büyük bir topluluğun kendine göre bir yaşama biçimi, töresi, yaşam düzeni, olaylara bakış açısı vardır. Bunlar yerinde, yaşama ortamında, nesnel verilere dayanılarak incelenir, araştırılır sonra kesin yargıya varılır. Bunlar yapılmadığı gibi söylentilere dayanan yorumlar da karşılaştırılmamış, bu saptırıcı, yerici açıklamaların nereden kaynaklandığı düşünülmemiştir. Sünni çevrelerden uzak, kendi içine kapalı, ayrı bir topluluk oluşturan Alevilerin özel yaşamlarını, bir gizlilik içinde sürdürdükleri söylenen törenlerini, onlara yabancı olan bir kimse hangi yöntemle görebilir, araştırabilir? Böyle bir sorunun gündeme getirilebileceği bile düşünülmemiştir. Şu ünlü "mum söndürdü" yalanı hangi sünni yazar, sünni ozan nerede, hangi gün görmüş, incelemiş, olayın tanığı olmuştur? Bu sorunun da yanıtı yoktur. Bütün yalanlar Alevilik'te kadın-erkek eşitliğine, birliğine, örtünmenin, kaçınmanın olmayışına, kadının bir "tarla" sayılmayışına dayanıyor besbelli. Sünni yazarlar, yöneticiler bir yandan bu boş, yakışıksız yalanları benimser, yayar, gerçekmiş gibi gösterir, bir yandan da Alevilik'in, Bektaşilik'in öncülerinden olan, ululanan, saygı gören Hacı Bektaş Veli'nin sünni olduğunu, Ahmed Yesevi'nin düşüncelerini benimsediğini

ileri sürerler. Bu çelişkiyi bile göremezler. Hacı Bektaş Veli'nin özelliklerini anlatan "Vilâyetnâme" (A. Gölpınarlı yayını) incelendiğinde Sünnilerde bulunmayan büyük bir hayvan sevgisiyle karşılaşılır. Hacı Bektaş Veli'nin domuz yavrularına bile sevgi gösterdiği, onlara acıdığı, yakınlık duyduğu anlaşılır. Peki sünni bir tarikat ulusunun domuza yakınlık göstermesi, sevgiyle bakması düşünülebilir mi?

İkinci büyük yalan, yakışıksız suçlama "kadın ortaklığı" konusudur. İslam ülkelerinde, çok az da olsa, islam inançlarını benimsemiş topluluklarda böyle bir olay sözkonusu edilemez, yaşanamaz. Özellikle Anadolu'nun kırsal kesimlerinde bu olayın düşünülmesi bile olanaksızdır. Bütün topluluk bireylerinin birbirlerini çok yakından tanıdıkları, daha doğrusu birbirlerinin kan yakını oldukları bir ortamda böyle bir olay yaşanabilir mi? Anadolu'da kırsal kesimin konutları, komşuluk ilişkileri, uğraş alanları, tarlası, çayırı, yaylası, evinin düzeni böyle bir olayın sürdürülmesine elverişli midir? Hangi koşullar altında, hangi elverişli olanaklarla böyle bir yaşam biçimi uygulanabilir? Bu soruların yanıtı yoktur. Oysa Sünnilerin yaşadıkları büyük yerleşme yerlerine, illlere inildiğinde yaşama biçimi birdenbire değişir, büyük konaklar, yalılar, çok kadınla evlilik, gözdeler, beslemeler, yanaşmalar birbirini izler, bir konakta önemli nicelikte bir kadın çoğunluğu oluşur, kimin kiminle yakınlaştığını saptama olanağı bulunmaz. Osmanlı yönetiminde, padişah saraylarında bir gözdenin birkaç kez evlendirildiği, bir padişah kızının daha oniki yaşındayken dedesi yerine bir sadrazama verildiği, onun ölümünden (öldürülmesinden) sonra birkaç kişiyle daha evlendirildiği biliniyor, bunları Osmanlı tarihinden, sünni bilginlerin yazılarından öğreniyoruz.

Osmanlı saraylarında geçen yüz kızartıcı olaylar saymakla bitmez, özellikle Yavuz Selim'den sonra imparatorluğun yazgısı kadınların elinde bir oyuncağa dönüş-

müştü. Padişahlar tahta çıkarken sarayın öteki kapılarından şehzade ölüleri dizilir, cami yanlarında gömülmeye gönderilirdi (bk. R. Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, 1981).. Şaşılası bir olaydır. Yönetimi eline aldığının ilk aylarında sarayını kan gölüne çeviren Osmanlı padişahı, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan Aleviler sözkonusu olunca birdenbire "şeriat"a sığınıyor, en ağır yergileri yağdırmaktan kaçınmıyordu. Peki islam dininin iki büyük kaynağı olan Kur'an ile hadislerin hangisinde bir padişaha yeğenlerini, kardeşlerini, oğullarını boğazlamak yetkisi veriliyor? Fatih Sultan Mehmed döneminde, sözde bilginlerin oylarıyla bir yasa çıkarılmış, bir padişahın toplumun düzenini sağlamak düşüncesiyle kardeşlerini, oğullarını öldürmesine olanak sağlanmış, bu yasa Osmanlı padişahlarının elinde sarayların birer kan gölüne çevrilmesine yolaçmıştır. Bu yasada "nizam-ı âlem içün karındaşlarının öldürülmesi gerekir, ulema dahi bunu uygun gördü" anlamında bir yargı vardır. Peki bu yargının dayanağı nedir? Sünni töresi (fıkıh/islam hukuku). Bu töre Muhammed'in ölümünden çok sonra, geniş yorumlara, açıklamalara dayanılarak düzenlenmiştir, açık seçik bir dayanağı yoktur. Osmanlı padişahlarının uyguladıkları yasalara oranla Hammurabi Yasası, Cengiz Yasası çok daha uygarca, çok daha insancadır. Uygar uluslar arasında, yönetimi eline geçirmek için yakınlarını öldürme geleneğini gündeme getiren Romalılardır. Daha önce İran'da böyle bir uygulama vardı, ancak bu uygulama ayaklanmaya, başkaldırıya dayanıyordu, yönetimi elegeçirdikten sonra yasal işlemlere değil. Bütün yaşamı süresince şeyhulislam olmak için çırpınan ünlü divan ozanı Bâkı bile konağına doldurduğu gözdeler arasında çekişmelerle, bağırıp çağırmalarla günlerini geçirmiş, ölümü bile gözdelerine öfkelenmesi sonucu olmuştur. Osmanlı saraylarında, varlıklı konaklarında sinekten çok kadın vardı, savaşa giden kimi paşaların padişaha kadın getirmeleri

bir geleneğe dönüşmüştü nerdeyse. Paşa savaşa gider, gittiği yerden birkaç güzel kadın, tüyü çıkmamış delikanlı getirir padişaha sunardı. Bütün bu yapılanlara bir aktöre gömleği biçilir, yasal işlem özelliği verilirdi. Osmanlı yazarı, düşünürü bunları görmez, yalnızca kulaktan dolma dedikodularla Alevi çevreler için söylenmedik söz bırakmazdı. Bu tutum günümüzde de sürdürülüyor.

Ülkemizde toplumsal olayların, toplumsal sorunların araştırılmasında gözleme, deneye dayanan bir yöntem benimsenmemiştir. Bütün çalışmalar, birkaç büyük ilin kitaplıklarında bulunan yapıtların okunmasına, yorumlanmasına dayanır. Bugün yükseköğrenim kurumlarımızda bile tutum değişmemiştir, sonradan gelen öncekinin izini sürer, görüşlerini aktarır, yeni bir düşünce ortaya koymanın yollarını, olanaklarını aramaz. Sözgelişi Fuad Köprülü, gençlik döneminde yazdığı "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 1919" adlı yapıtında Hacı Bektaş Veli'yi Ahmed Yesevi dervişi olarak göstermiş, Bektaşilik'i de Yesevilikten türetmiş (başka yazılarında). İşte bu kanı değişmez, bütün çalışmalar, araştırmalar bu boşlukta kalan, bilimsel içerikten yoksun sava dayandırılır. Bektaşilik-Yesevilik arasında büyük inanç ayrılığı, birbirine karşıt uygulamalar, kurumu oluşturan kurucu öğelerde görülen çelişiklikler üzerinde durulmaz. Bu tutum geriletici, araştırma anlayışında ilerlemeyi, gelişmeyi önleyici bir içerik taşır. Bir yorum, ortaya atıldığı evrede, biraz tutulursa ona karada ölüm yoktur artık. Bundan elli yıl önce Yunus Emre, onun izini süren halk şiiri yükseköğrenim kurumlarına sokulmuyordu, daha açığı "komünistlik" sayılıyordu. Bu alanda çalışanlar acımasızca suçlanıyor, yeriliyorlardı. Bugün, suçlanan, yerilen bu ozanlar kapışılıyor, benimseniyor, elüstü tutuluyor, hepsi de birer sünni sayılıyor, övülüyor. Bu olay bir gelişme, ilerleme, düşünsel alanda olgunlaşma değildir, başkalarına iş bırakmama güdüsünden

doğan bir uygulamadır. Alevilere yaşama olanağı bile tanımayan bir yönetimin yetkilileri bugün Hacı Bektaş Veli'yle ilgili yasal törenler düzenleme çabası içindeler. Bütün Bektaşileri "zındık" sayan Osmanlı yönetiminin Çorum, Maraş uzantıları bugün Hacı Bektaş Veli'ye dört elle sarılıyorlar, onu sünni kılığında gösterme yarışına girmişler.

Anadolu'da, Alevilik'le ilgili konularda başka bir yorum daha vardır. Bu yorum Alevi-Bektaşi topluluğunu iki ayrı öbeğe ayırır, Alevi denince daha katı, daha din dışı bir toplumu anlar. İran yanlısı Alevi halk ozanlarına, sözgelişi Pir Sultan Abdal ile onun anlayış ortamında bulunanlara "kızılbaş" denmesi böyledir. Gerçekte "kızılbaş" diye bir topluluk yoktur. "Kızılbaş" sözcüğü, bir söylentiye göre, İran ordularının Irak-Suriye üzerine yürürken, geçiş yolu Anadolu'ydu. İran erleri Anadolu'dan geçerken başlarına kızıl başlık giymişler (başkalarından ayrılsınlar diye), buna Farsça "sürh-ser" denir, "sürh/kızıl", "ser/baş" ikisi birden sürh-ser/kızılbaş. Bir söylenti bu, bir başka söylentiye göre Muhammed savaşlardan birinde yaralanmış, kanı akmış, yanında bulunan Ali, bu olay üzerine sonraki savaşların hepsine başına kızıl bir örtü sararak katılmış, bu olaydan dolayı da Ali yanlılarına "kızılbaş" denmiş. İki olayın da bir söylentiden öteye geçmediği anlaşılıyor. Osmanlı padişahları da Alevilere "kızılbaş" derlerdi, nitekim Kanuni'nin bir şiirinde İran şahına "sürh-ser/kızılbaş" denmektedir. Demek "kızılbaş" sözcüğü bir olayı değil bir giyimi örneklendiriyor, sonraları bu sözcük bir inancın, bir topluluğun imgesi durumuna getirildi. Önceleri yalnızca İran şahları yandaşlarına "kızılbaş" denirken, sonra bütün kırsal kesim Alevilerine bu nitelik verildi. "Kızılbaş" sözcüğünde, din bakımından, ağır bir suçlama anlamı saklıdır. Kadın-erkek ilişkileri bakımından kural, töre tanımayan bütün işlemlere "kızılbaş" işi denir ki bu da çok yanlış, anlamsız bir yorumdan kaynaklanmaktadır. Sözgelişi Osmanlı

padişahı Abdülaziz için Bektaşi'dir denir, bu padişah "kızılbaş" mıdır?

Türk yazınında, Alevi, kızılbaş sözcüklerinin, yakın evrelere değin yerici, kötüleyici bir anlamda söylendiğini biliyoruz. Son dönemlerde bu anlamın geçerliği kalmadı, ancak koyu sünni çevrelerde bu Türk topluluğuna yine iyi gözle bakılmıyor. Bunun eskiden kalma bir alışkanlık olduğu bellidir. Bugün Doğu Karadeniz yörelerinde, yaylalarda yaşayan Çepniler'e "Alevi" denir, yine iyi gözle bakılmaz (Sünniler arasında). Bu Türk topluluğu konargöçerdir, çalgıyı, türküyü, içkiyi, oyunu sever. Kadınlar, erkekler birlikte çalışır, birlikte oturur, kapalı değildirler. Özellikle kadınlarda ağır örtünme geleneği yoktur. Ürünlerini satmak için büyük illere indiklerinde bile alışılagelen bir başörtüsü örtünürler, yüzleri açıktır. İşte sünni geleneğine bağlı kimselerin çekemedikleri olay budur, kadının kapalılığını erdem sayan koyu dincilerin gözünde Çepni topluluğunun yerilmesi bundandır.

Bir söylentiye göre, Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan, onun düşüncelerini benimseyen ilk Türk topluluğu bu Çepniler olmuştur. Çepniler, bu söylenenler doğruysa, günümüzde de eski inançlarını, yaşama biçimlerini sürdürürler, başlıca çalgıları kemençe, oyunları da "horon"dur. Hayvan beslerler, yazın yaylalarda, kışın daha alçak yörelerde yaşarlar. Çepniler daha çok koyun yetiştirirler, yünden iplik büker, değişik giysiler, örtüler, araçlar örerler.

Burada başka bir konuya da değinmede yarar vardır, o da ülkemizin bütün bucaklarında yaygın olan "baba" sözcüğüdür. Onüçüncü yüzyıl ortalarında, Anadolu'da "Babailer ayaklanması" diye bir olaylar dizisi yaşanmıştı. Bunu yaratan etkenlerin başında da Asya'dan Anadolu'ya göçen, başlarında "baba"ların bulunduğu Alevi topluluklardı. "Baba" sözcüğünün genelde Aleviler arasında yaygınlığı biliniyor. Alevilik'te "babalık", "dedelik" birer sandır, üstelik de üstün bir aşamayı göste-

rir. Oysa saptırıcı yorumlara dayanan kimselerin sünnilerde de "babalar"ın bulunduğuna inandıkları anlaşılıyor. Sünni araştırıcılara sorarsanız Anadolu'ya gelen "babalar"ın çoğu "yesevi dervişleri"dir. Koyu sünni bir kuruluş olan Yesevilik'in Alevi sanlı babaları vardır demek. Neyse, burada önemli olan "babalık", "dedelik" sanlarıyla ilgili uygulamalardır. Ülkemizde "baba", "dede" sanını taşıyan pek çok yatır vardır. Şimdi ulusal sınırlar dışında kalan eski Osmanlı topraklarında da müslüman yatırlar vardır, onların da kimine "baba", "dede" deniyor. Bektaşilerde "dedelik", "babalık" önemlidir, ancak böyle bir sanı Sünnilerin benimsemeleri şaşırtıcıdır. Osmancık ilçesinde, yesevi dervişi olduğu söylenen bir "Koyun Baba" vardır. Peki, Alevidir, ayaklanmaları yönlendirdi diye öldürülen "Baba İshak"a ne diyelim? Onun gibi bir de "Baba İlyas" vardır. Daha sonra "Otman Baba" gelmiş, benimsenmiş, sevilmiş, ululanmış. İstanbul Fatih-Karagümrük yöresinde bir "Koyun Baba - Sabire Sultan" vardır (bunlar gerçekte yakıştırmadır, orası bir keşişin yattığı yerdi), Cibali'de "Nalini Mimi Mehmed Dede", Lâleli'de "Üryani Baba", başka bir yörede "Tezveren Dede", Sarıyer'de "Telli Baba", daha başka babalar da sayalım: Şah Hızır Baba, Koçu Baba, Karyağdı Baba, Ali Koç Baba, Genç Ali Baba, Gül Baba bg. sayısı oldukça kabarık bir "baba", "dede" topluluğu. İmdi bunları görmeye gelenlerin, yattıkları yerlere akça atanların, mum dikenlerin hepsi de sünni inançlarını benimsemiş kimselerdir. Sözgelişi Kurban Bayramı, Ramazan ayı evrelerinde Fatih'teki "Koyun Baba"ya gelenlerin hepsi Hırka-i Şerif Camii'nde törene katılır, peygamberin olduğu söylenen hırkayı görür, sonra "Koyun Baba"ya gelir. Bu çelişik durumlar hangi anlayışla bağdaştırılıyor bilinmez. Siz, bir sünniye "dede" deseniz kızar, size "ben Alevi değilim" karşılığını verir, öte yandan gider "Tezveren Dede"ye adak sunar, saçı saçar, anlayıp anlatmak pek kolay değil bunları.

Burada başka bir olaya geçelim. Trabzon'un Maçka ilçesine yakın ünlü Sumela Manastırı vardır (Meryem Ana Manastırı da denir), buraya gelenlerin çoğu müslümandır, oraya adak sunar, saçı saçar, dileklerde bulunur, kayadan damlayan sudan içer, sayrılıklarının-sıkıntılarının geçeceğine inanıverir. Bu manastırı görmeye gelenlerde inanç ayrılığı, din, mezhep sözkonusu değildir. Oysa burası Ortodoks manastırıdır, İstanbul'da Fener Kilisesi'ne bağlıydı. Manastırın kutsallığında müslüman-hıristiyan birleşiyor, ayrılık-aykırılık ortadan kalkıyor. "Babalar", "Dedeler" birer dilek yeri, umut kaynağı olurken inanç ayrılıkları silinip gidiyor birden. Öte yandan Alevi yurttaş küçümseniyor, yeriliyor boyuna. Bunun da açıklanması kolay değildir, yaşama eğilimi inanç ayrılığını geçersiz kılıp yürürlükten kaldırıyor, tartışma götürmeyen gerçek budur. İmdi bu konuya başka bir açıdan bakalım. İslam dinine göre ölüden yardım istenmez, dilek dilenmez, ona yalnızca tanrıdan iyilik edilmesi, tinsel evrende acılara uğratılmaması, suçlarının silinmesi için yakarılır. Bu yakarış ölüye değil tanrıyadır kuşkusuz, ölünün yapacağı bir iş yoktur, çürümüştür, birkaç kemiği kalmışsa onlar da çürüyüp toprağa karışacak, yokolup gidecektir. Bu iş burada bitmiştir artık. Oysa, günümüzde, ölüler birer yardım dileme kaynağı durumuna getirilmiş, "babalar", "dedeler" etkinlik kazanmış, dahası tanrıdan istenmeyen onlardan istenir olmuştur. Bundan otuz kırk yıl önce Şehzadebaşı Camii'nin avlusunda, çınarın altında yatan "Sarhoş Receb"in yeri bile bir dilek-istek sunağına dönüşmüş; Sultanahmed yakınında, Divan Yolu'ndan aşağı inerken "Şekerci Şemseddin Yeşil Hoca"nın dükkânlarında satılan helvalar bile "Helvacı Baba" damgalarıyla Sarhoş Receb'in sini yanında dağıtılıyordu. Evde kalmış kızlara koca, "dertlilere deva, hastalara şifa" diye bağrılarak kadınlara satılırdı bu helvalar. İşte düşüncesizlik, bilgisizlik, anlamsız inançlara kapılma günün birinde sarhoşla-

rı, esrarcıları, eroincileri bile "baba", "dede", "evliya" durumuna getirebiliyor. Sünni bir kurumun buyruğu üzerine yıktırılan Ortodoks manastırı bir süre sonra bütün sünni yurttaşların dilek yeri oluyor, birdenbire benzersiz bir kutsallığa kavuşturuluyor.

Bu anlatılan olaylarda, tartışmaya bile değmeyen, bir düşünce yozlaşması vardır. Başlangıçta yerilen, kötülenen, dinle bağlantılı olmadığı ileri sürülen birtakım uygulamalar sonraları dinin kapsamına sokuluyor, tapımın değişmez ilkelerinden sayılıyor. Ülkemizde uygulanan, din konusunda yeterince aydınlatılmayan halk çoğunluğu neye inanacağını, neye tapacağını bilemez duruma getirilmiştir. Bugün, islam dini adına sürdürülen uygulamaların çoğu Kur'an, hadis gibi islamın değişmez kaynaklarıyla uyuşmazlık içindedir. Dinin bütün gerekimleri ölülerin ellerine bırakılmış, tanrıdan istenmesi gerekenler "baba", "dede", "evliya" bg. toprağın altında yatan kemik yığınlarından beklenmektedir. Muhammed'in önerileri, buyrukları günümüzde geçerli değildir, onun yerini Sünni tarikat kurucuları, Alevilik'i suç sayanlar sömürgenler almıştır. Bunlara inanmayanlar çıkabilir, onlara şunu önerebiliriz: Fatih'te, Hırka-i Şerif Camii yanında Akşemseddin Camii denen yapının önünde yapılanları, halkın yolunu keserek, birer dilenme yerine dönüştürülen mermerlerle süslenmiş ölülerin durumuna bakın. Hacı Bayram-ı Veli'nin izini sürdüğü söylenen Akşemseddin'in orada ne işi vardı araştırın, dahası var: Akşemseddin'in neden Fatih Mehmed'in sarayından kovulduğunu, Göynük'e sürüldüğünü öğrenin. İslam dininin bilime, usa büyük değer verdiğini söyleyen çığırtkanların bunları öğrenmelerinde, görmelerinde islam dini adına büyük yarar vardır. Saptırıcı yorumların bilimle, usla bağlantısı yoktur. Bu tür uygulamaların, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, islam dininin özüyle ilgisi gösterilemez.

İnançların, dinlerle gelen uygulama ilkelerinin yeterince açıklığa kavuşmadığı topluluklarda aykırı etkilenmeler çoğalır, dine aykırı olan bir uygulama boya değiştirerek dine sokulur, uzun bir süre geçince de bu aykırı uygulama dinin yerini alır. Ülkemizde yaşanan böyle sayısız olay vardır. Halk çoğunluğu Arapça, Osmanlıca bilmediğinden dinle ilgili bilgileri dolaylı olarak edinir, başkalarından dinleyerek kazanır. Bu konularda konuşan yetkililerin çoğu da bilgiçlik satmak düşüncesiyle halkın anlamayacağı sözcükler kullanır. Halkımız, daha başlangıçta, anlamadığını dinlemeye alıştırılmıştır, bu nedenle imamın söylediğini anlaması değil, anlamadan dinlemesi önemli sayılır. Nitekim, "Kur'an'ın binbir anlamı vardır" sözleri de müslümanların kutsal kitaplarını anlamaya çok eğilim duymamaları gerektiğini vurgular. Oysa Kur'an'da anlaşılması kolay olmayan, birer imge niteliği taşıyan birkaç sözcük vardır, bunlar da "sure"lerin giriş bölümlerindedir. Daha açığı bunlar sözcük değil birer imdir. Bu konuya sık sık değinildiğinden burada yer vermeyeceğiz.

Ülkemizde, özellikle dinle ilgili sorunlarla uğraşan yasal kuruluşlarda, halkla yüzyüze gelen odaklarda şaşılası bir alışkanlık vardır: açık konuşmamak, kavramları bulanıklığa iterek üstün görünmeye çalışmak, böylece halk üzerinde etkili olmak. Bu tutum halkımızı inançları konusunda boşluğa, sığlığa sürüklemekte, yanlış-yanıltıcı yorumlarla dini özünden uzaklaştırmaktadır. Sözgelişi ölülere mum dikmek, saçı saçmak, adak sunmak, tapınaklarda dilencilere akça vermek, dilekte bulunmak, fal baktırmak, büyü yapmak, okunmak-okutmak, dinle ilgili yaptırımlarda pazarlığa girişmek, gösteriş olsun diye kurban kesmek, aşırı ağırlığı gidermek düşüncesiyle oruç tutmak, gereksiz yere Hacca gitmek, çalışmamak, tarikatçılara bağlanmak, tekkelere gitmek, birtakım nesneleri kutsallaştırmak. İslam diniyle bağlantısı pek bulunmayan, sonradan birtakımlarına çıkar sağ-

lama amacıyla dinde varmış gibi gösterilen işlemlerin sayısını daha da çoğaltabiliriz, burada gerekli değil. Sorun dönüp dolaşıp bilgisizlikte düğümleniyor, bilmeden inanmak gibi yararsız bir yerde kalıveriyor. Bilinerek inanmak, bilerek yapmak gerekirken birtakım saptırıcı yorumlarla halkımız anlamsız bir boyun eğmeye itiliyor. Bir kimse, bilmeden, anlamadan inanmaya, davranmaya alıştırıldımı onu bundan döndürmek kolay olmaz. Yanlış uygulama, öğrenmeden inanma gelenek niteliği kazanırsa yasallaşmasına olanak sağlanmış demektir.

KENDİ KENDİNİ KEMİRENLER

Alevilik'in Anadolu'da, özellikle kırsal kesimlerde, yaygınlaşması toplumsal bir olaydır, bunun değişik nedenleri vardır. Bu nedenleri bir öbekte toplamak doğru değildir. Bütün güçlük Alevilik'in ne istediğini, Alevi'nin de ne yaptığını anlamaktadır. Ülkemizde Alevi *topluluğuna* Osmanlı yönetimin sıcak bakmadığı bütün açıklığıyla biliniyor, bu durum günümüzde de etkisini sürdürüyor. Daha oniki yıl önce Çorum, Maraş illerimizde Alevi yurttaşlarımıza karşı girişilen kıyım unutulmamıştır. Bir söylentiye göre bu kanlı olaylara, kimi siyasal partilerin soyguncu birlikleri katılmıştır. Başka bir söylentiye göre de bu olaylarda gizlice görevlendirilmiş güvenlik görevlileri de varmış. Bunu bilmiyoruz, bilemiyoruz, ancak o dönemde sorumluların buna pek önem vermedikleri, olayın üstüne etkinlik göstererek yürümedikleri biliniyor. Alevilik, kendi yaşama anlayışına göre düzenlenmiş, bir topluluktur, islam inançlarına bağlıdır, ancak aşırı biçimci, kuralcı, boyun eğici değildir. Ali'ye, Oniki İmama bağlanmak da suç değildir, islamlıktan çıkmak anlamına da gelmez. Ortada çok ilginç bir durum vardır: bütün Aleviler yeterince aydınlanmış, çağdaş uygarlığın verilerine uyabilen, onlarla uyum sağlayan kimseler midir? Bu sorunun yanıtı olumsuzdur ne yazık. Ülkemizde, kırsal kesim insanlarının bilinçlenenlerinin oranı çok üzücüdür. İnsanlarımız daha buyruk varlığı olmaktan kurtulamamış, seçimlerde oyunu verdiği kimseden ne

yaptığını, yapacağını sorabilecek bilinç düzeyine yükselememiştir. Bu durum ülkenin bütün kırsal kesimlerinde geçerlidir. Bu durum, özellikle siyasa alanında, açıkgözlerin işlerine yaramış, uyuyanı uyanıktan daha kolay soymanın bütün erdemlerini bilen bu açıkgözler inanç ayrılıklarından elden geldiğince yararlanmayı başarmışlardır. İşte Alevilik'in en çok sömürüldüğü alan da burasıdır. Seçimi kazanma düşüncesiyle, kendi inançlarına bile aykırı davranmada sakınca görmeyen, köprüyü karşıya geçinceye değin yalnızca ayıya değil eşeğe bile dayı demekten kaçınmayan kimi adaylar Alevilerden yana görünerek sömürüye çok elverişli bir ortam yaratmışlardır. Bu konuya başka sorunlar nedeniyle daha önce de değinilmişti, burada yinelemeye gerek yoktur. Yapılması gereken, bir inancın gereksediği davranışları düşünce örtüsüne sararak sömürüye elverişli kılmaktır.

Alevilerin çoğunlukta oldukları yörelerde, birtakım öncüler, sözü geçerler vardır kuşkusuz. Bunlarla kurulan ilişkiler önemli sorunları dışlayarak yalnızca adayların çıkarlarına elverişli olanları gündeme getirdiler. Böylece önemlinin yerini önemsiz alıverdi, halkımız da bu yağlı dolmayı kolaylıkla yuttu. Bu alanda kimi Alevi halk ozanlarından da olabildiğince yararlanıldı, burada onların adlarını anmayacağız, okuyucu onların kim olduklarını çok iyi bilir. Alevilik, ülkemiz için bugün, bir düşünsel sorundur. Bu sorunun boşlukta kaldığı, nesnel içerikten yoksun kılındığı sanılmasın. Ancak, bu düşünsel sorunu kıyıya itenler, onu kendi yararları uğruna önemsiz bir sorun durumuna getirenler de yine Alevi topluluğunun içinden çıkmaktadır. Bugün, yurdumuzda, hızla çoğalan Alevi topluluklarının hepsinde düşünsel-ekinsel bir kaygının, bir ülkünün bulunduğu sanılmasın. Bu toplulukların kimi bilimsel içerikten yoksun, yüzeysel girişimler içindedir, bunların çoğu da Alevilik'in bir kuruluş olarak doğuşunu, gelişimini, içeriği bilmez, bilir geçinir, hepsi bu. Yurdumuzda, genellikle kırsal kesim-

lerde, yurttaşlarımızı uyaran ozanların çoğu Alevi topluluklardan çıkmaktadır. Bu topluluklarda çalgı, şiir, ezgi, oyun, öykü bg. yaratı ürünlerinden sayılabilen ne varsa günceldir, yaşama girmiştir, diriliğini korumaktadır. Oysa Alevi yurttaşımız bu olanaklardan yararlanmayı yeterince bilmemektedir. Koşuklarını çalgı eşliğinde ezgiyle söyleyen halk ozanı elindeki sazın gücünü bilmiyor, onu kuru bir eğlence aracı diye kullanıyor. Oysa o araçla ne özlü düşünceler aşılanabilir halkımıza, yeter ki bu gerçek bilinsin, değeri kavransın.

Daha elli altmış yıl öncesine değin, kırsal kesimde yetişen Alevi ozanlarının birer düşünce-inanç kişisi olduğu, koşuklarını bu doğrultuda giden bir yaratı anlayışıyla düzenlediklerini biliyoruz. Günümüzde bu gelenek kalmamıştır artık, Alevi ozanları da öteki halk ozanlarıyla özdeş anlayış düzeyindedirler. Günümüz Alevi ozanlarının çoğu Karacaoğlan, Dadaloğlu, Aşık Ömer, Köroğlu gibi konuşmaktadırlar (birkaç ozanın dışında, onlar da yönetimsel sorunlarla ilgilenmektedirler). Bu değişme Alevi şiiri adına bir gerilemedir. Bugün tekkelerin eski duruma gelmeleri, yeniden çalışmaya koyulmaları düşünülmese bile birçoğu açıktır. İstanbul'da Halveti, Nakşbendi, Rifai tekkeleri, gizli de olsa, çalışıyorlar. Durum Bektaşiler için de öyledir. Mevleviler devletin yardımıyla törenler düzenliyorlar, dönüyorlar, bakanlar, saylavlar, yüksek görevlilerin birçoğu onları görmeye geliyor, törenlerine katılıyorlar. Alevi yurttaşlarımız da kendi törelerini sürdürüyorlar, yasaklar, baskılar pek geçerli değildir. Oysa çok önemli bir eksiklik vardır ortada: Alevi yazını eski çizgisinden ayrıldı, eski sorunlarını bıraktı. Bu iyi bir gelişme sayılsa bile verimli bir girişim değildir. Alevi şiiri kendi ortamında bile bir yenilik yaratamamıştır günümüzde. Kimi Alevi ozanlarında toplumsal şiir söyleme eğilimi ağırlık kazanmıştır. Bunu, kimi yetersiz araştırıcılar, bir "başkaldırı" sanıyorlar ki çok yanlıştır.

19 Mayısta parlayan zafer
İbtida Samsun'a bastı ayağı
Ne mutlu Samsun'a zafer kapısı
Her an için hatırlarız bu çağı

Samsun'da parladı zafer güneşi
Öyle bir zafer ki bulunmaz eşi
Gerdi kanatların bir devlet kuşu
Şeneldi Türklerin kadim ocağı

Bu dörtlükler, çağımızın ünlü halk ozanı, Aşık Veysel'indir. Bu ozanımız Alevi bir yöreden gelmiştir, ancak şiirlerinin çoğu toplumsal sorunlarla örülüdür, ozan inanç şiiri yazmayı bırakmıştır denebilir (birkaç koşuğu dışında). Bunu bir ilerleme, çağdaşlaşma diye anlayanlar da çıkabilir, kimseye söz söyleyemeyiz. Aşık Veysel, toplumsal içerikli şiirlerinde daha özgün bir dil, bir söyleyiş gösteriyor. Onun "Cumhuriyet Destanı"nda şu dizeleri buluyoruz:

Çağırdım Şeyh Said sağır mı diye
Başında sarığı değirmi diye
Tarttılar şeyhleri ağır mı diye
Haberin doğrulttun urganımızdan

Şeyh Said ayaklanması Doğu illerimizden birkaçını kana boyamıştı, bu olayda İngiliz parmağı vardı, sonunda Musul Petrollerindeki alacağımız gitti, ayaklanmanın ereği de buydu. Aşık Veysel bu olayı vurguluyor. Şeyh Said ise Nakşbendi tarikatındandı. Oysa bugün bu olayı sömürenlerin sayısı az değildir, bunu bir çıkar kapısı yapmaya çalışanların hepsi de değişik siyasal kuruluşlarda toplanmışlardır. Ülkemizde Nakşbendi tarikatına bağlı yazarlar, ozanlar vardır. Onların içinden bu kanlı ayaklanmayı kınayan bir yurtsever çıkmamıştır. Dahası, babası bu ayaklanmada, yargılanarak asılan gerici,

soysuz bir yazar vardır, o dönemi suçlar, İngilizlerden akça alarak halkı ayaklanmaya kışkırtan babasını ulusal önder diye göstermeye yeltenir. Günümüzde, dine bağlı görünerek kimi varlıklı, bilgisiz müslümanları soyan, aldığı akçaları içkili toplantılarda, kumarhanelerde tüketen yazar-ozan yurttaşlarımızı da yakından tanırız.

Cumhuriyet devletiyiz
Bize ferman dayanır mı
Koca bir Türk milletiyiz
Bize düşman dayanır mı

Türkleri varetti yoktan
Bu günü gözledik çoktan
Attı padişahı tahttan
Bize sultan dayanır mı

Sarayları biz kapattık
Hayinleri dışarı attık
Euzbesmeleyi yuttuk
Bize şeytan dayanır mı

Bu dörtlükler de Aşık Veysel'in ilinde yetişen, Alevi eğilimli Aşık Ali İzzet'indir. Şiirde inançla, dinle ilgili bir yan yoktur, ozan ulusal bir düşünceye yaslanmış, duygulu koşuğunu akıcı bir dille söyleyip geçmiş. Yine bu ozan "Şarkışla Köylerine Destan" adlı uzun koşuğunda:

İhsanlı köyünün tükenmez pisi
Namaz kılar yalan söyler kimisi

diyor. Dincilerin bu ikiyüzlü tutumundan Osmanlı tarihi boyunca yakınılmış, bu konuda yüzlerce şiir yazılmıştır.

Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Müftü gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde

Bu dörtlük Derdli'nindir, o da müftüden, hacıdan, hocadan yakınırdı çağında. Demek, kırsal kesimlerde, kimi konular vardır ki değişmez, eğriliği biline biline sürdürülür, yaşatılır. Bu tür koşuklar, belli toplumsal sorunları gündeme getirirdi, ozan yaşadığı topluluğun dili durumundaydı. Artık günümüzün kırsal kesimleri bu olanaktan yoksun kalıyor gittikçe, ozan kırsal kesimden büyük yerleşme yerlerine, illere iniyor. Eskiden kırsal kesim ozanı, bir inanç insanı olarak ortaya çıkıyor, bu inanç çevresinde yöresel sorunlara da değiniyor, ilginç konuları şiire aktarıyordu. Sözgelişi Pir Sultan Abdal adına yazılı bir koşukta öküzün övüldüğünü, sevildiğini, öneminin vurgulandığını görüyoruz. Yine bu ozan başka koşuklarında inancının gereğini yapıyor, düşüncelerini yaymaya çalışıyordu. Oysa günümüzde şiirin konu ikiliği ortadan kalktı, daha çok toplumsal sorunlara ya da kişisel seviye (aşka) ağırlık verilir oldu.

Kırsal kesim şiirinin biri tarikatlarla, inançlarla, öteki kişisel sevgiyle bağlantılı iki ayrı doğrultuda geliştiğini biliyoruz. Bu iki doğrultunun çok bilinen öncüleri de vardır. Sözü çok uzatmamak için bunlardan birinin Karacaoğlan, ötekinin Pir Sultan Abdal olduğunu söylemekle yetinelim. Karacaoğlan'ın şiirinde dilegetirilen sevgi (kimi yerde buna *sevi* deniyor) güncel, doğaldır, inanca yakın bir içeriği yoktur. Bu tür sevgi, belli yaşlarda bütün insanların başlarından geçebilir, yaşamın akışı içinde bir eğilim olarak sürer gider. Pir Sultan Abdal'ın inançları içeren, Alevilik-Bektaşilik konulu sevgisi yalnızca o yolu benimseyenleri, bir de bu tür konularla uğraşan uzmanları ilgilendirir. Bu sevginin karşısında ölümün pusuya yattığı evreler de görülmüştür. Ancak, bu

sevgiyi işleyen bir ozanın, öteki sevgiyle yakınlığı yoktur, o bir güzele gönül vermez, ona değgin koşuklar düzenlemez gibi bir anlam çıkarmak da sözkonusu değildir. Kırsal kesimde üretilmiş öyle tarikat şiirleri vardır ki bunların bir güzel kıza mı, yoksa bir tarikat ulusuna mı söylendiği kolayca anlaşılamaz (uzmanlar dışında).

Sabahtan cemalin seyran eyledim
Gönüller perişan elinden sunam
Nice bir beklersin gurbet ellerde
Hiçbir bilir yok mu halinden sunam

Tiğ-i gamzelerin misk ile kokmaz
Yâr ala gözlerin hışm ile bakmaz
Cemalin görene cennet gerekmez
Güneş midir doğdu yüzünden sunam

Kemhalar giyinip zünnar bağlanmaz
Eser seher yeli teli ırganmaz
Sen gidende deli gönül eğlenmez
Bergüzar ver zülfün telinden sunam

Sen seher yelisin gider gelmezsin
Gelirsen de bana bâkı kalmazsın
Seni uçuranlar murad almasın
Seni kim uçurdu gölünden sunam

Pir Sultan Abdal'ın cemalin güzel
Aradım bulmadım bir hayır yazar
Şimdi senin ismin cenneti gezer
Kalma bizim için yolundan sunam...

Bu güzel koşmanın sonunda geçen "sunam" sözcüğü kimi kaynaklarda "turnam"dır, büyük yazılır. Biz bunun bir kadının özel adı değil de, gelişigüzel birinin adı olduğunu düşündüğümüz için sözcüğü "Sunam" değil, "sunam" di-

ye yazıyoruz. "Turnam" sözcüğünü de yazsak yine "turnam" olarak anlayacaktık. Bu şiirde tarikat esintisi sezilmiyor, buna karşın sezilebilir de. Ozan, kavuşmak istediği uluya böyle bir dille de seslenebilir, onu biz kestiremeyiz. Burada bu yazın ürününün bir gönül eğiliminden kaynaklandığı izlenimini ediniyoruz. Şimdi bir örnek de Karacaoğlan'dan alalım:

Her nereden baksam parlayıp gezer
Sunam bir yaşını gölę düşürür
Şehri gibi mor bileğin parlatır
Atar sümbül saçın bele düşürür

Çölleri vermişler akça ceyrane
Baykuşa vermişler ıssız virane
Yerinden ayrılan döner pervane
Bülbül figanını güle düşürür

Güzel olan gül benzini soldurmaz
Her olur olmaza meyil aldırmaz
Yiğit olan gizli sırrın bildirmez
Kötüler sevdiğin dile düşürür

Karac'oğlan diyor böyle kalırsa
Bahri gibi ummanlara dalarsa
Her ne zaman gönül yarin dilerse
Irak yakın demez yola düşürür...

Bu iki koşmayı karşılaştırdığımızda, arada söyleyiş ayrılığı dışında bir özellik göremiyoruz. İki koşukta da "suna" sözcüğü, bir sevgilinin imgesi olarak geçiyor (bu sözcük *ördek* anlamındadır). Demek biri tarikata öteki gönlünün uyarınca Türkmen güzellerine bağlı iki ozanın duygusal yönelişleri arasında kopukluk bulunmuyor. Karşılaştırmayı daha anlaşılır kılmak için, içinde "suna" geçen başka bir ozanın koşmasını alalım:

Benim sana düzenim yok kasdım yok
Eğri gitme sunam yola düz yürü
Düşmanlarla barışığım cengim yok
Kaşın eğ de kirpiklerin süz yürü

Özün doğru tut ki her dem gülesin
Şâd olasın layığını bulasın
Niye böyle intizarım alasın
Haydi sunam haydi engelsiz yürü

Sapma yoldan düşürürler tuzağa
Niçin meyletmezsin gülüm bu bağa
Beyaz çizgi çekip kiraz dudağa
Kan etme arada aman kız yürü

Her geçen yiğide neye taparsın
Ahd-ü peymanımdan nasıl saparsın
Bazı gönlüm yıkıp bazı yıkarsın
Yeter gayrı eğlediğin naz yürü

Başına yakışır allı yemeni
Yüzüne bakanın artar imanı
Kaldır kalbindeki kini gümanı
Mesleki'yim defterine yaz yürü...

Bu üç şiir de Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşamış (arada bir büyük illere de inmiş sayalım) üç ayrı ozanın elinden çıkmıştır (Pir Sultan Abdal adına söylenen tartışılabilir) üçünde de odak konu sevgidir. Bu konunun doğal bir olay olarak yaşanıp yaşanmadığını, ozanların gerçekten bu koşukların yazılmasına esin sağlayan birer güzelle karşılaşıp karşılaşmadıklarını bilemeyiz. Ancak üç şiirde de dipdiri, yemyeşil bir yaşamın tadı seziliyor. Bu üç koşuktan birini bugün bile bir sevgiliye göndermek kolaydır, şiirin özü öyle gösteriyor.

Bu üç duygulu, açık, akıcı koşuğu okuduktan sonra gözlerimizi biraz arkaya çevirerek geçmişe bakalım. İlk göreceğimiz, o dönemlerde, kırsal kesimde söylenenle yaşananın birbirine yakınlığıdır. Pir Sultan Abdal inanç şiirleri yazmış başını o yolda vermiştir, onun gözünde bağlandığı "şah" ile sevdiği güzel birdir, ikisine duyulan sevginin kaynağı özdeştir. Karacaoğlanın serüvenlerini hepimiz biliriz, bütün yaşamı güzellerin ardından koşmakla, Türkmen obalarının arkasından yürümekle, sözün kısası güzel sevmekle geçmiştir. Onun bütün koşmaları toprağa basar. Mesleki'nin durumu da öyledir, onun da yaşamında yaşadığı yöre güzellerinin etkisi katkısı azımsanamaz. İmdi bu üç ozan, düşünceleri (inanç bakımından) özdeş olmasa bile bir yere gelebiliyor, bir ocağın çevresinde oturup söyleşebiliyor. Söylediklerine bakılırsa üçü de müslüman, üçü de inançlarına bağlı (dinsiz değil). Oysa günümüz şiirinde bu özelliği bulamıyoruz artık. Büyük illerde yaşamaya alışmış birkaç halk ozanının dışında, kırsal kesimin sesi kesilmiştir, tarikat şiiri yoktur artık. Bu alanda, şiirimizde büyük bir boşluk vardır diyebiliriz. Ne oldu, Alevilik-Bektaşilik alanında da eskiyi yaşatan kırsal kesim geleneği yozlaştırıldı, Türk şiirinde bir konu özdeşliği gündeme geliverdi. Bugün bir tekke ozanı yoktur, divan ozanı da kalmamıştır. Bunu Cumhuriyet dönemine, onun yönetimine bağlamak doğru değildir. Daha önceki dönemlerin kırsal kesim ozanlarını araştırdığımızda çoğunun okur-yazar olmadığını öğreniyoruz. Cumhuriyet yönetimi kırsal kesimin kapalı kapılarını açtı, girip çıkanların sayılarını çoğalttı, alışveriş gereçlerinin türünü arttırdı. İşte bütün değişiklik bu yeni olanaklarla koşullanan yaşama biçiminden geliyor. Türk yazınında bir kendi kendini kemirme, kendi özünü dışa çıkarıp yozlaştırma eğilimi görülüyor. Yöresel şiirin bittiği yerde birtakım yenilikler, bölgesel güzellikler, buluşlar, düşünsel öğeler gibi yazın alanında tabanı oluşturan nesneler tükenmiş durumdadır. Bundan

sonra kırsal kesim ozanlarının, kırsal kesim Alevilerinin ne "şah"lara yürüyecek özlemleri, ne yaylalarda dolaşan güzellere duyulan eğilimleri, ne de yazgıdan yakınmaları şiire aktarılacak. Bu da Türk yazınında bir alan daralmasına yolaçacaktır kuşkusuz. Alan daralmasının arkasından konularda biteviyeliğin başlaması kaçınılmazdır. Günün birinde özgünlüğün, el sürülmemiş konuların şimdi unutulmaya yüztutan kırsal kesim yazınında aranacağını söylemek bir bilicilik sayılmasın. Anadolu'nun kırsal kesim ozanlarının çoğunu, düşünsel bakımdan, besleyen Alevilikti. Halk ozanlarının çoğu bu ocaktan esinlenmiş, besin almıştır. Ozanın kendi Alevi olmasa bile içini aydınlatan ışık ondan geliyordu. Ruhsati adlı halk ozanının ünü yaygındır, gençliğinde Nakşbendi tarikatına girdiği söylenir. Onun elimizde bulunan koşuklarını incelediğimizde bir yerde kalmadığını, kılıktan kılığa girerek, değişik tarikatlardan ışık aldığını öğreniyoruz.

İsbat oldu dost olduğu
Her tekkeden üst olduğu
Ruhsati'nin mest olduğu
Rüfailer tekkesinde.

Uzun bir koşuğun son dörtlüğü olan bu bölümden Ruhsati'nin Rifai tekkesine de uğradığını anlıyoruz. O, bu tekkeye uzun süre girip çıkmasa özelliklerini ayrıntılarıyla şiirine geçiremezdi.

Şimdi mercimeği attık fırına
Dost uğruna yanıp tütenlerdeniz
Varsın eller ne derlerse desinler
Harabat ehliyiz atanlardanız

Yukarki örnekte Rifai olan Ruhsati bu dörtlükte Alevi-Bektaşi anlayışına uygun bir davranış içindedir. Daha

çarpıcı bir örnek verelim burada. Kazak Abdal'ın çok ünlü bir koşuğu vardır:

Eşeği saldım çayıra
Otlaya karnın doyura
Gördüğü düşü hayıra
Yoranın da anasını

diye başlar, daha sonra bu başlayışa uygun olarak

Münkir munafıkın huyu
Yıkti harabetti köyü
Mezarına bir tas suyu
Dökenin de anasını

Kazak Abdal koyu Alevi bir ozandır, koşuklarında alaylı, eğlenceli bir dille söyler sözlerini. İmdi Ruhsati de, ondan esinlenerek, şunları söyler:

Bir munafık bir gammazın
Terk-i salât beynamazın
Üçünün meyit namazın
Kılanın da avradını

Münkir munafıkın suyu
Aktı harab etti köyü
Ölüsüne bir tas suyu
Koyanın da avradını

Bu örnekler, bize, kırsal kesim ozanlarında birbirini esinlemenin, birbirine öncülük etmenin inançla, tarikatlarla ilgisi yoktur diyor. Bir ozan, beğendiği, sevdiği başka bir ozanın düşüncelerine aldırmadan koşuklarından yararlanabiliyor, böylece halk şiiri denen yazın ürünü, inanç dışında kalan etkilemelerle-etkilenmelerle bütünleşerek, beslenerek varlığını sürdürüyor. Yine bir

halk ozanı olan Erzurumlu Emrah'ın Nakşbendi tarikatının Halidiye koluyla yakınlık kurduğu, tasavvuf bilgileri edindiği biliniyor. Öte yandan, koyu sünni bir kuruluşa bağlanan bu ozanın Derdli gibi Alevi bir ozanla düşünsel yakınlık içinde bulunduğu anlaşılıyor.

Telli sazdır bunun adı
Ne ayet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde

dörtlüğüyle başlayan koşuk Derdli'nindir. Bu koşuğun benzerini Emrah'da buluyoruz.

Haleb'ten gelmiştir dalı
Öter bülbül gibi dili
Yemen'den alınır teli
Şeytan bunun neresinde

Aşkın narına dalmışım
Mürşid-i kâmil görmüşüm
Dersimi pirden almışım
Şeytan bunun neresinde

Tarikata bende oldum
Taliblere bir bir sordum
Hakikat yolunda kaldım
Şeytan bunun neresinde

Er isen yolunu göster
Gizleme kendini göster
Er olandan nişan ister
Şeytan bunun neresinde

Müfti gibi yalan demez
Söyler deli dolan bilmez
Hâkim gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde

Âli üryandır ceddimiz
Mürşid-i kâmil kendimiz
Tarikat yolu bendimiz
Şeytan bunun neresinde

Tarikat yolu bend oldu
Söyleyen Emrahî oldu
Derde sırım yürek doldu
Şeytan bunun neresinde...

İki koşuk arasındaki benzerlik, duygu özdeşliği açıktır, kimin kimden etkilendiğinin de pek önemi yoktur. Önemli olan iki ayrı tarikata bağlı ozanın düşünsel alanda birleşmeleridir. İşte kırsal kesim şiirini besleyen, geliştiren, yaygınlaştıran hep bu duygusal özdeşlik, karşılıklı esinlemelerdir... Bu esinlemeler, esinlenmeler halk şiirinin bir gelenek çizgisi üzerinde yürüyen yaratıcı evrelerini oluşturur. Anadolu halk şiirine baktığımızda baştan buyana bir içbağının sürdüğünü görüyoruz. Bu olayda tarikat anlayışı pek önemli sayılmıyor. Önceki ozanın yaratıcılığı sonraki ozana yol gösterici oluyor. Ozan kendini büyük bir boşlukta bulmuyor, ayakları toprağa basıyor, yazacağı koşuğun ilk besleyici öğelerini üzerinde yaşadığı topraktan alabiliyor (düşünsel bakımdan). Bu durum, bu ozanların Anadolu toprağı üzerinde gelişmiş bir uygarlığın ürünlerinden ortaklaşa yararlanmalarından kaynaklanıyor. Ozanların düşünceleri ayrı olsa bile yararlanılan düşünsel kaynak değişmemiş, bu kaynağı oluşturan uygarlık ürünleri de yüzyıllar boyunca Anadolu insanının gelişmesine, düşünsel yönden beslenmesine olanak sağlamış. Oysa bu bilimsel gerçeği gör-

mek istemeyenler, kırsal kesimde doğan Türk şiirinin yurt dışında kalan odaklardan esinlendiğini, Asya kökenli olduğunu savunanlar vardır. Alevilik'te Asya'dan gelen soydaşlarımızın etkileri, emekleri çoktur, ancak yaratıcı odaklar, besleyici öğeler bir bütün olarak Asya'dan getirilmemiştir.

Alevi şiirinin kökeninde Yesevilik'in etkisini arayanlar da vardır, onlar bu şiiri Ahmed Yesevi'nin elinden çıktığı söylenen dörtlüklere bağlarlar. Bu da tutarlı değildir, o dörtlüklerin Ahmed Yesevi'nin olduğu da kesin değil, hepsi tartışmalıdır.

Ben de bir insandım kendi halimde
Kırdılar gönlümü sürdü gittiler
Diyemedim derdim kendi dilimde
Örttüler defterim dürdü gittiler

Ses ederdim azar azar derinden
Çekinirdim şirretlerin şerinden
Deldiler ciğerim binbir yerinden
El atıp bağrımı yardı gittiler

Fayda yoktur eloğlunun kârından
Karın doymaz harmanından harından
Himmet ile karlı dağın karından
Lütfedip bir tutam verdi gittiler

Komadılar Mihmeti'yi kınında
Kimi gerisinde kimi önünde
Çelme takıp düşürdüler sonunda
Vurdular başına kırdı gittiler..

Bu koşuk, Köy Enstitüleri'nde öğrenim görmüş, Anadolu köylerinde öğretmen olarak görevini sürdürmüş, Mihneti adlı kırsal kesim ozanınındır. Ozanın hangi inanç kurumuna bağlı olduğunu araştırmanın gereği yoktur. An-

latılan içerik Alevi ozanlarının deyişlerinde bulunuyor, yaşanan sıkıntı yaşama ortamından geliyor. Bu sıkıntıların ne olduğunu biliyoruz. Bu ozan, öteki koşuklarından öğrendiğimize göre yenilik yanlısıdır, Atatürkçüdür, devrimcidir, köylünün kalkınmasından yanadır, kırsal kesim insanlarının emeklerini savunan koşuklar düzenlemiştir. Ancak, bu yenilikçi tutumu dolayısıyla, başka bir suçlamaya uğratılmıştır. Eskiden olsa bu ozana "kızılbaş", "dinsiz", "zındık" bg. nitelikler yakıştırılacaktı. Şimdi durum değişti, başka bir suçlama aracı bulundu: komünist. İşte bu yönetimin ne olduğunu bile bilmeyen bu kırsal kesim ozanına, bu köy öğretmenine uygun görülen yakıştırma. Ozan suçlamanın adını söylemiyor, ancak günümüzün kırsal kesimde yetişen halk ozanlarından emeği, işsizliği, eşitsizliği, yoksulluğu işleyenlere söylenen budur. Artık "Alevi" suçlaması eskisi gibi etkili olmuyor, çıkarcı, sömürücü yönetim böyle bir sözcüğü daha uygun bulmuş. Bu tür suçlamalara, yine kırsal kesimden gelen, birtakım sünni halk ozanlarının katıldığı da biliniyor. Kendilerine "milliyetçi" damgasının vurulmasında yarar gören böylesi ozanlar halkın sömürülmesinden yana bir tutum benimsemişlerdi. Bu sözüm ona "milliyetçi" halk ozanlarından öyle yozlaşmışlar çıkmıştı ki köylere su, elektrik verilmesini, okul yapılmasını isteyen, bu isteklerini koşuklarına konu edinen ozanlara karşı toplantılar, çalgılı-koşuklu yarışmalar düzenlediler kırsal kesim insanlarının insanca dileklerini "etme Moskovun methini / Bil yurdunun kıymetini" saçmalamalarıyla yanıtladılar. Ülkemizde Alevi yurttaşlar topluluğuna karşı en güçlü yerici araç olarak "Moskofun methi, komünist" gibi sözcükler yaygınlaştırılmıştı. Şimdi bir başka örnek verelim, çağımızın başında 1911 dolaylarında ölen halk ozanı Ruhsati vurgunculardan, ağalardan, hırsızlardan; şunun bunun emeğini sömürerek yaşamayı düşünenlerden yakınır, onları yerer, alaya alır. Onun yergili koşuklarıyla Alevi halk ozanlarınınki-

ler arasında düşünce, dil, söyleyiş bakımından en ufak bir ayrılık yoktur.

Hele bir düşün ki gözümün nuru
Bu kadar parayı sana kim verdi
Bazı fukaraya bulma kusuru
Mesti kundurayı sana kim verdi

Anadan doğunca kürkün var mıydı
Uryan gelmedin mi börkün var mıydı
Torba torba mecidiyen var mıydı
Tükenmez parayı sana kim verdi

Kuş tüyü döşekte yattın uzandın
Haftada bir çeşit geydin özendin
Aferin aklına sen mi kazandın
Şu tompu tarlayı sana kim verdi

Dinle Ruhsati'yi ne deyem sana
Sana bir öğüttür sanma ki çene
Çalışmayla verse verirde bana
Bu köşkü sarayı sana kim verdi?

İmdi bu koşuğun konusu açıklamayı, yorumu dışlayacak nitelikte aydınlık, ozanın diline doladığı kişinin benzerleri günümüzde sayısızdır, toplumumuzun yüzkarasıdır, sırtından gitmeyen bir asalaktır. Ruhsati'de biraz tarikat beğenisi vardır, ancak "komünist" nitelemesine yetişememiştir, onun yaşadığı dönemde böyle bir suçlama sözcüğü geçerlik kazanmamıştı toplumumuzda. Öyleyse bu ozana ne denir? "dinsiz", "imansız" bg. bir nesne. Ona böyle söylendiğini yaşamını inceleyince öğreniyoruz.

Kırsal kesim insanlarının sömürülmesi, düşüncelerinden, inançlarından dolayı suçlanması yeni değildir. Büyük yerleşme yerlerinin tüketici topluluğunu besle-

yen üretici kırsal kesime yöneltilen suçlamaların başında da "kızılbaşlık", "Alevilik" gelmekteydi. Prof. Dr. Mustafa Akdağ'ın *"Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, 1974"* adlı önemli yapıtından öğrendiğimize göre Selçuklulardan buyana ülkenin geçimiyle ilgili bütün yükü kırsal kesimde yaşayan üreticilerin sırtındadır. Bu üretici kesimin üretip yönetici topluluğun eline bırakmaktan başka bir yükümlülüğü, görevi, yetkisi yoktur. Üretici, ürettiğini, kime, neden verdi soramaz, isteyenin karşısında belli bir tutum takınamaz, direnme gösteremez, onun işi vermektir istemek-almak değil. Yönetici kuruluşlar ürettiği ürünleri aldıkları kırsal kesime bir kamu kurumu yapmayı, bu alanda yaşayan yurttaşlara yararlı bir odak oluşturmayı düşünmez, kendini halka yararlı olmaktan uzak bir yaratık sayar. Bu vurdumduymazlık karşısında, yönlendirici bir öncünün çevresinde toplanıp sesini çıkarmayı göze alanlara da söylenecek en etkili sözcük bellidir: "kızılbaş". Bu sözcük bir damgadır, ardından başkaları da gelebilir: "dinsiz, kâfir, padişahına karşı ayaklanan bg.". Bunlar birer sindirme, ezme belirtileridir, halk geri çekilmezse, sesini çıkarmayı sürdürürse karşısında kılıçları bulur, yağlı ipleri, sacayağı biçiminde alana dikilmiş direkleri bulur. Bu uygulama biçimi, birtakım yüzeysel değişiklikler geçirerek, günümüze değin gelmiştir. Osmanlı yandaşı olmakla övünen, eskiyi geri getirmekle çağdaş uygarlığın çok üstüne çıkılacağını ileri süren kimi yazarlarımızın yazdıklarına, savunduklarına bakılırsa, bugünkü durumumuzun başlıca sorumlusu "Tanzimat dönemi"dir, orada yapılan yenilikler, girişimler koca imparatorluğu yıkmış, çökertmiştir. Bütün eksiklik islam dininin öngördüğü kuralları uygulamamaktan geliyor. Peki bu kuralları uygulayıp da kalkınan Avrupa'ya, Amerika'ya el açıp dilenmeden ayakta durabilen hangi islam ülkesi vardır? İşte bu sorunun yanıtı yoktur. İmdi suçlamanın içeriğini görmeye çalışalım.

Osmanlı yandaşının birinci nedeni (suçlamayı gerektiren) Tanzimat'tır. Bu girişim olmasa Osmanlı egemenliği yıkılmazdı, bugünkü duruma düşmezdik. Oysa bu görüşü savunan bilinçsizin kavrayamadığı bir konu vardır: Osmanlı yönetimi Tanzimat'a kendi isteğiyle mi geldi? O çağın koşulları, Avrupa ulusları, ulusçuluk akımları ortalığın altını üstüne getirirken, azınlıklar yer yer bağımsızlık savaşımlarına girişirken ne yapılabilirdi? Osmanlı yönetimi Tanzimat öncesinde hangi önemli savaşı kazanabildi? Bu soruların inandırıcı, kesin, açık bir yanıtı yoktur, Osmanlı yandaşı bu sorular karşısında eveler geveler, döner kuyruğunu kıvırır üstüne oturur. Osmanlı devletinin yıkılışına neden olan ikinci olay ise "Masonluk"tur. Osmanlı yönetim kurumlarına masonlar sızmışlar, koca devleti içinden çökertmeye çalışmışlar, sonunda başarıya ulaşmışlardır. Peki, Osmanlı yönetiminin başında bulunan padişahın buyruğu dışında kamu kuruluşlarına girme, oralarda görev alma olanağı var mıydı? Devleti yıkacak nitelikte güçlü, etkili bir Mason böyle önemli, büyük bir göreve gelebilir miydi. Padişahın göreve atadığı büyüklerin hepsini yakından tanıdığı, onlarla yakınlıklar sağladığı bilinmiyor muydu? Yurdun bilmem neresinde, gözlerden uzak bir kıyısında orucunu yiyen yurttaşı gören, görebilen bir padişah en yüksek kamu kurumlarından birinin başına atayacağı görevlinin yetişme, yükselme evrelerini bilmez miydi? Bilmiyorsa, bilemiyorsa onun ulusu yönetmesine olanak kalır mıydı? Bu soruların da yanıtı yoktur, bulunmamıştır, bulunamaz da. Üçüncü büyük neden Yahudi yurttaşlardır. Bunlar padişahın çevresine girdiler, etkinlik gösterdiler, devletin yıkılmasına olanak sağladılar. Peki, devleti yıkacak, kamu kurumlarını tabanından sarsacak olanaklarla donanmış bir Yahudi yurttaşı padişahın bilmemesi, bilmeden o yüksek göreve getirmesi düşünülebilir mi? Sarayın sağıltım işleriyle ilgilendirilen, elçilikler arasında çevirmenlik görevini sürdüren bir Yahudi

yurttaşın koca devleti yıkmaya yıktırmaya gücü yeter mi? Bu devletin ordusu, donanması, güvenlik görevlisi, uluslararası ilişkilerle uğraşan özel-gizli görevlileri yok mu? Bunların da yanıtı yoktur.

Yukarda anlatılanlar, tarihimizin üzücü, acı verici örnekleridir, hepsi de yaşanmıştır. Bu anlatılan nedenlerin kaynağı da yurt dışındadır (öyle söyler, öyle yazar Osmanlı yanlısı bilginler), bir de yüzyıllardan buyana süregelen içsel neden vardır: *Alevilik*. Osmanlı devletinde Aleviler olmasa Japon denizinden Avrupa'nın batı ucuna değin bütün yeryüzü bizimdi. Osmanlı egemenliği altında olacaktı. Böylesi düşlere kapılanların yerleri kamu kurumları değil, sayrıevleridir. Böyle düşünenlerin acılarını-sıkıntılarını ancak Osmanlı döneminin ünlü kişisi "Cinci Hoca" giderebilir, bilimin söyleyeceği, önereceği bir yol yoktur.

Avrupa'da "ulusçuluk akımları"nın başlamasıyla islam ülkelerinde sömürgeleşme olayları hızlanmıştır. Bu islam ülkelerinin kapladıkları alan, nerdeyse Avrupa'nın birbuçuk katıdır. Yalnız Osmanlı imparatorluğunun egemenliği altında bulunan topraklar Avrupa ölçüsündeydi, nerdeyse. Bunların hepsinin yıkılmasını, birer sömürge durumuna gelmesini sağlayan nedenler yukarda anlatılanlar mıydı? Bilinmez, bilinemez. Osmanlı toplumu iyi incelenirse, çöküşün nedenlerinin dışta değil yönetimin özünde, yönetici topluluğun içinde olduğu kolayca anlaşılır. Başlangıçta ortaya atılan "Alevilik" suçlamaları tutarlı değildir, nitekim İran'la girişilen savaşların nerdeyse hepsi kazanılmış, Türkiye'nin Doğu'dan gelecek bir güçle yıkılmayacağı, yıkılamayacağı kanıtlanmıştır (Timur olayı dışında). Osmanlı toplumunda, düşünsel bakımdan, besleyici odaklar oluşmamıştı, Osmanlının islam anlayışı dışında sağlıklı bir kurumu yoktu, bütün düşünsel ürünler dıştan, islam ülkelerinden aktarılıyordu. Osmanlı toplumu düşünsel yaratıcılığa varamamıştı. Bu toplum güçlüydü, sağlıklıydı, ürkütü-

cüydü. Ancak bütün bunlar ordunun gücüne, kılıcın etkisine dayanıyordu, bilimsel içerikten, yaratıcı öğelerden yoksundu. Osmanlı ordularının, dışta savaş alanlarında kazandıklarını, toplumsal kurumlar içte bilimsel ortamda başaramıyorlardı. Devletin gücü; onu kalın bir kabuk gibi kuşatan, orduya dayanıyordu. Bu yeterli değildi, ordunun gücünü koruyacak bilimsel buluşlar, bilimsel üretmeler gerekiyordu, bunlar da yoktu. Çöküş nedenlerini böyle yüzeysel olaylara bağlamak tarih bilincinden yoksunluğun kanıtıdır. Bir ülkenin toplumsal kurumları sağlamsa, belli bir bilimsel anlayışa, felsefe görüşüne dayanıyorsa, o toplumun orduları yenilgiye uğrasalar bile toplumsal içyapı sarsılmaz, bütünlüğünü sürdürür. Bu toplumsal içyapı ulusa kimlik-kişilik kazandıran üretici düşünsel odaktır. Kendine özgü düşünsel odağı olmayan, bütün düşünce kuruluşlarını başkalarından aktaran bir toplumun uzun süre ayakta kalma, varlığını özgün biçimde sürdürme olanağı yoktur. Devlet bir kabuk değildir, önce içinin dolu, özgün, yapıcı, yaratıcı öğelerle dolması gerekir. İçerik sağlıklı olunca kabuğu çatladıkça yeniler, kabaranı atar, altından yeni, daha sağlıklı bir içderi oluşturarak çatlayan dışderinin yerine koyar. Osmanlı toplumuna, tarih bilincinin ışığında bakılırsa, içerikten yoksun kalın bir kabuk olduğu görülür. Bu toplum sağlıksız kuruldu, kendi kendini besleyecek üretici odakların oluşturulması gereğini duymadı. Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da toplumsal oluşmalar ordu gücüne, kılıca dayandırılıyordu. Çarpıcı bir örnek verelim. Bizans toplumunu ayakta tutan, bugün bile üstün bir uygarlığın taşıyıcısı sayan öğeler yapıcı-yaratıcıydı, uygarlık tarihinde bir "Bizans sanatı", "Bizans düşüncesi" vardır (biz bunu Anadolu kapsamında anlıyoruz). Bu düşüncenin bir kökü eski Anadolu toprağına, öteki iki kökü de Yunan-Roma uygarlığına uzanıyordu. Üç kökün de sağlam, besleyici, geliştirici birer toprağı vardı. Oysa Osmanlı anlayışında böyle bir taban yoktu, bütün düşünsel

odaklarda başat görüş islam inançlarından geliyordu, dolayısıyla yerli değil dışsaldı. Bizans gibi içerikli değildi (Bizans Devleti konusunda ayrıntılı, sağlıklı bilgi edinmek için bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, 1981).

Anadolu'da ortaya çıkan, kırsal kesimlerde etkinlik gösteren Alevilik'i İran kökenli, "şii", "kızılbaş" diye niteleyen, dışlayan Osmanlı yönetimi Anadolu'yu bir bütün olarak benimsemedi, onun eski uygarlığına yabancı kaldı, islam inançlarıyla yetindi. Oysa, Alevilik'in düşünsel alanda etkilenmesine yarayan İran öyle değildi, onun söylencesel de olsa (bk. Firdevsi, *Şehname*) çok eski bir uygarlığı, tarihi vardı. İran köklüydü, kendi toprağının düşünsel ürünleriyle beslenebilecek durumdaydı. Buna karşın Osmanlıda böyle bir durum yoktu, o bir devlet olarak, tarihini bile "kısas-ı enbiya"larla başlatmayı seviyordu, daha açığı "islam tarihi"ni benimsemiş, onunla başlamayı bir üstünlük sayıyordu. Bu tutum, uygarlık yönünden, çok sakıncalıdır, ulusal tarih bilincinin uyanmasını engeller, engelledi de. İran ulusu, hep tarihine bağlı kalmıştır, islam dinini benimserken ona kendi ulusal anlayışına göre bir biçim vermeyi yeğlemiştir. İran halkı kendisini toprağının yerlisi sayıyordu, bu gerçeğe yürekten bağlıydı, Osmanlı yönetimi bu görüşten de uzaktı, kendini Anadolu'nun yerlisi değil, sonradan gelme egemeni sayıyordu (bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, yay. TTK). Öte yandan İran, geçmişinin bilincinde olduğundan, Osmanlı karşısında üstünlük taslamaktan kendini alamıyordu. Nitekim, İran'ın ünlü ozanı Molla Câmi, Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a çağrısını geri çevirmiş, ona önem vermemişti. Bu çok ilginç bir olgudur. Çağının en güçlü sayılan padişahı komşu ülkenin ozanını sarayına çağırıyor, o da gelmiyor. Oysa bugün, değil bir devlet başkanı, gelişigüzel bir yabancı bile ülkemizden hangi ünlü yazarı, ozanı, düşünürü çağırsa sevincinden yerinde duramaz, soluğu en

kısa sürede çağırıldığı ülkede alıverir. Alevilik yanlılarını, yalnızca inanç etkisiyle, İran'a bağlamak doğru değildir, ortada bir de uygarlık sorunu vardır. Osmanlı yazını, şiiri bir İran örneğidir, özgün değildir. Bu yazının ölçüleri, kavramları, biçimleri bile İran'dan aktarılmıştır. İşte yazınımızda, kimi beğenilmeyen inançlarımızda (özellikle Alevilik konusunda) İran etkisinin, çekiciliğinin kaynaklarından biri de bu düşünsel üretim odağıdır. İran'ın uygarlık bakımından eskiliği bunu gösteriyor (bk. M.Ş. Günaltay, *İran Tarihi*, 1948. Bu yapıtın yalnızca İskender'in Asya savaşlarına değin olan süreyi içeren ilk bölümü basılmıştır)..

Osmanlı'da "ulusal tarih bilinci"ni uyandıracak bir anlayış yoktu, bu nedenle onda "destan" türü bile doğup gelişmemiştir. Kimi padişahlar, kimi ozanları "kiralayarak" kendileriyle ilgili "destan" yazdırma girişiminde bulunmuş, ancak kendi soyunun dışında bir tarih gerçeğinin bulunabileceğini düşünememiştir. Osmanlı saraylarında karın doyuran "besleme yazarlar, ozanlar, tarihçiler" eksik değildi. Ancak yazdıklarında da bilimsel içerik yoktu. Sözün kısası Osmanlı aydını bir düşünce geleneğine inanmıyordu, böyle nesnenin varlığını düşünme yeteneği alamıyordu, kavrayamıyordu.

TOPLUMSAL YABANCILAŞMA

Anadolu'da gelişen Alevilik'e karşı benimsenen olumsuz tutumun özünde, tarih bilincinden yoksun, toplumsal yabancılaşma olgusu vardır. Bu olgu yeni değil, Osmanlı tarihinin ilk yıllarında, değişik inanç öğeleriyle odaklaşmış, ancak ne adı koyulmuş, ne de giysisinin boyası belli bir nitelik kazanmıştır. Bir insan topluluğunun, en ilkel düzeyde bile, belli bir yaşama biçimi, yaşanan olaylara bakış özelliği vardır. Olaylar gelir geçer, birinin ardından öteki, ötekinin arkasından başka bir öteki dizilir. Bu ardarda dizilişler belli bir aktöre görüşünün oluşmasına yarayarak düşünsel öğeleri sağlar. Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yerleşmeler çok değişik biçimler gösterir. Önceleyin konutlar, tarıma elverişli üretim alanlarının konumuna göre yapılır. Kimi yerlerde evler birbirine yakın, dayalı, kimi yerlerde de değişik uzaklıkta aralıklıdır. Yerleşme yerlerinin kiminde harman denen ekin savurma yerleri ortak, kiminde evlerin sayısıncadır. Sular, ormanlar, yaylımlar, tapınaklar ortaklaşa kullanılan yerlerdir, kişisel değildir (özel iyeliklerle ilgili taşınmazlar burada sözkonusu değildir). Buralarda beslenen hayvanlar da bellidir. Besin olma niteliği taşıyanlar bütün sığır türleri (manda, öküz, inek bg.) koyun, keçi, tavuk. Taşıt olarak beslenenler ise at, eşek, katır türüdür. Besin olabilenlerden değişik biçimde yararlanılır: Etinden, sütünden, yağından, derisinden, gübresinden, yumurtasından, tüyünden, kemiklerin-

den, boynuzlarından bg. Bu nesnelerden boynuz, kemik gibiler tarak, bıçak-kılıç sapı bg. araçlarının yapımında kullanılır.

Tarımsal ürünler arasında, yörenin doğal yapısına elverişli olanlar yetiştirilir. Arpa, buğday, çavdar, 16. yüzyıldan sonra mısır bg. Bunlardan un, ekmek ile benzeri yiyecekler sağlanır. Öteki yemeklik bitkiler arasında, yine toprağın doğal yapısına göre pazı, pancar, lahana, kabak, fasulye, salatalık, biber, patlıcan, ıspanak, şalgam ile benzerleri (Anadolu'ya başka ülkelerden geliş evresine göre). Bunlardan başka tütün, pirinç bg. tarım ürünleri de vardır. Yemişler de bölgenin doğal yapısına göredir. Elma, armut, kiraz, fındık, vişne, kayısı, zeytin, üzüm, incir, kestane, döngel, limon, portakal (sonraları), muz, erik, ceviz, fıstık bg. daha birçok başka ürün. Bunların dışında kalan beceri türleri, uğraşlar vardır. Bunların önemlilerini şöyle dizileyelim: Ev yapımı, taş işçiliği, ağaç işçiliği, demir işçiliği, bakır işçiliği, dericilik, oymacılık, süslemecilik, kakmacılık, çömlekçilik, damların örtülmesine yarayan pişirilmiş topraktan gereçler, yün ya da pamuk, keten gibi ürünlerden yapılan örmeler, dokumalar (bunların çağın durumuna-becerisine göre bütün türleri). Üretim kavramı altında toplanan bütün başarıları, uğraş türlerini, gereçleri burada topluca sayma olanağı yoktur, çoğunun adını bile bilemeyiz (bir yazar olarak). Vurgulamak istediğimiz yalnızca kırsal kesim insanını yöreye, toprağa, yaşama bağlayan olanakların önemidir, toplumdaki yeridir. Bu toplumsal yerin saptanması yaşanan tarih sürecinin evreleriyle belirlenir. Bir toplum, düşünce-inanç bakımından hangi evreye ulaşmışsa, gelişim aşamaları da ona göredir. Düşüncede geri, yaratıcılıkta, tarımda ileri bir toplum düşünülemez. Tarım araçları kara sapan, kağnı, kazma, bel, kürek, yaba, kalbur bg. olan bir toplumda daha ileri bir düşünsel yaratıcılık atılımı aramak boşunadır. Bir toplumda taban neyse tavan da ona göredir. Tavanı akıtan,

damlayan bir toplumun toprağı da hep ıslak olur. Toplumun yönetici kuruluşu bu özellikleri, bu toprağa dayalı durumları yeterince bilemezse, tabanla tavan arasında çok sakıncalı bir sonucu doğuracak, kopukluk var demektir. Kopukluk düşünsel alanda ise yönetici kuruluş bundan yararlanır, tabanı denetimi altına almanın kolay yollarını arayabilir. Ancak, bu kopukluk üretim-tüketim çelişkisine dayanıyorsa sakıncalı durumun genişlemesi önlenemez. Ekmeksiz, çorbasız, tuzsuz bir topluluğu imamın saçmalıklarıyla yatıştırmak kolay değildir, eskilerimiz "boş çuval ayakta durmaz" derken tavana değil tabana bakmışlardır. "Boş çuval" tavana çakılmış bir çiviye asılabilir, ancak toprağın üzerine konunca dikilmesi için bir değnek gerekir. İşte bütün güçlük bu değneği bulmaktadır. Bağdatlı Ruhi bir şiirinde şu dizeleri söyleyerek bir taban gerçeğini vurgular:

Matbahlarına aç varan âdem değinek yer
Derbanları var göz kapıda el değinekte

Bu dizeler, toplumsal yapının içeriği bakımından korkunçtur. Ozan günümüzün diliyle şöyle diyor: Varlıklı kimselerin, üretmeden tüketenlerin mutfaklarına aç giden, karnını doyurmak isteyen değnek yer, dayakla karşılanır. Varlıklıların, paşaların, yüksek görevlilerin, toplumun kaymağını yiyenlerin konaklarında gözünü kapıya dikmiş, elini değneğe dayamış kapıcıları vardır. Toplumsal yozlaşmanın öncüleri bu eli değnekli kapıcılarla onları besleyenlerdir. Kapıcı kırsal kesimden gelmiş, kendi kişiliğinin bilincine varamamış, bir yaratıktır. O yaratık nereden gelip nereye gittiğini bilemez, bilmek de işine yaramaz. Çağımızda bu kapıcıların yerlerini, büyük yayın araçlarında görevli "köşe yazarları" almıştır. "Köşe yazarları" toplumsal yozlaşmanın bilinçli kağnılarıdır. Daha açığını söylemek gerekirse, çağımızda "köşe yazarları" basın sömürücülerinin dürtekleridir. Sömü-

rücü odak, onları halkı arkasına bakmadan öne doğru yürütmek için, birer dürtek (dürtü değneği) olarak kullanır. İşte burada "kullanır" sözcüğü toplumsal yozlaşmaya olanak sağlayan toplumsal yabancılaşmanın görkemli kapılarını açar. Bu olayda bütün çelişkiler, tutarsızlıklar karışıp kaynaşır, söyleyenin de dinleyenin de ne dediği anlaşılmaz. Sultan Murad'ın Bağdad'ı aldığı dönemde yaşadığı, bu savaşları gördüğü sanılan (dizelerinden öyle bir anlam çıkıyor) bir ozanın "Bağdad Türküsü" ilginç bir örnektir. Bu türküden birkaç bölüm aktaralım, bakalım ne anlam çıkıyor:

Bâri taalâdan oldu inayet
Kızılbaş askeri kırıldı gayet

Dizelerinde savaşı kazananın yenilgiye uğrayanı yermesi, küçümsemesi olağan sayılır, Osmanlı geleneği öyledir. Bu dizelerde ozan "tanrının yardımıyla Kızılbaş ordusu kırıldı" diyor. Bu dizelerin bulunduğu koşuğun başka bir bölümünde de "İmam-ı a'zam da kılmış namazı" deyip islam tarihinde "Hanefi Mezhebi"nin kurucusu sayılan bir İmam'ın (669-769) kendisinden 869 yıl sonra yapılan savaşta namaz kıldığı söyleniyor (ozanın dine bağlı bir düşsel yorumu olarak). Yine bu ozan, alıntıların aktarıldığı koşuğunun başka bir yerinde "Himmet senden oldı Şeyh Abdülkadir" sözlerini ileri sürerek bu olaya, birçok yerde ayaklanmalara öncülük eden, Kadiri Tarikatı'nı, dolaylı yoldan onun kurucusu Abdülkadır Geylani'yi karıştırıyor. Ozan bununla da kalmıyor,

Hünkârın kırk bindir piyade kulı
Gözcileri Hâcı Bektaş Veli

dizelerini getirerek Alevi-Bektaşi anlayışının doğrultusunda yürüyor (bu alıntı için bk. Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler, Dr. Hamdi

Hasan, 1987, s. 93-94). Burada sağduyunun dili tutulur, ozanın kimden yana olduğu, kimlerle övündüğü açıklığa kavuşturulamaz, iş birtakım saptırıcı yorumlara kalır, bunların ardından da toplumsal yabancılaşma denen olayın öncüleri sökün eder.

Osmanlı yönetiminin, Anadolu'da, kırsal kesim insanlarına karşı uyguladığı vergilendirme yöntemi tutarlı değildi, kendi kendini yadsıma anlamına gelebilecek bir düzeni vardı. Bu verginin akçaya özgü olan bölümüyle, ekin (tarımsal ürünlerin hepsi) türüne dayananı arasında denge yoktu. Devlet vergiyi yurttaştan doğrudan doğruya değil, araya soktuğu çıkarcılarla topluyor; daha doğrusu vergi odaklarını önceden birtakım hırsızlara açık arttırma ile veriyordu. Tanrının gölgesi sayılan padişahın egemenliği altında bulunan tarımsal gelir alanlarından sağlanan vergi, değişik vurguncu odaklarından-duraklarından geçirilerek "son durak" olan saraya ulaşabiliyordu. Padişah, nerdeyse tanrı adına, vergilendirdiği toprakları sömürtüyordu. Bu işlem de, özü bakımından, kendinden uzaklaşma, "toplumsal yabancılaşma"dır besbelli.

İmdi, toplumsal yabancılaşma konusunun Osmanlı toplumunda hangi koşullar altında oluştuğunu açıklamaya çalışalım. Bu konuda, vereceğimiz örnekler, günümüzde bile geçerlidir.

1 – Osmanlı yönetiminde, üretici topluluklar kırsal kesim insanlarından oluşuyordu. Bunların kimi müslüman, kimi başka dinlere bağlı yurttaşlardı. Bu yurttaşların çoğu, Osmanlılardan binlerce yıl önce Anadolu toprakları üzerinde yaşamış, uygarlık alanında başarılar sergilemişken unutulmuş, unutturulmuş (müslümanlardan önce ilkçağ uygarlığına bilinçsizce saldıranlar Hıristiyan sürüleri olmuştur) kuşakların torunlarıdır. Osmanlı yönetimi, Bizans yönetiminden; bir gizli gelenek niteliğinde aktardığı tutumuyla, kendinden öncekileri yadsımayı yasallaştırmıştır. Onun gözünde Anadolu, da-

ha önce söylediğimiz gibi, Osmanlı ile başlar (kimi araştırmacılar bunu 1071 ile başlatır).

2 – Osmanlı yönetiminin toplum anlayışına göre, egemenlik altında bulunan bütün insanlar, birer uyruktur (*tebaa*), *onların* yasal yetkileri, toplumsal ilişkileri padişahın denetimi altındadır. Bu denetim dolaylıdır, padişahın sayısız gözü, eli-kolu, ayağı vardır. Yönetilen halk çoğunluğunun yetkiden önce görevi vardır. Bu görev karşılıklı anlaşmalara değil tepeden gelen buyruğa dayanır. Bu buyrukları veren en yüksek düzeydeki yöneticinin (padişahın) yasal dayanağı da tanrının Arap diliyle elçisine *indirdiği Kur'an'dır. Kur'an kesindir*, tartışılmaz, eleştirilemez. Bu durum olağandır. İnanmış kimseler için geçerlidir, ayrıca saygıyla karşılanması gerekir. Biz, burada, bu konuyu tartışmayı çizginin dışına çıkmak anlamında görmek isteriz.

3 – Yönetimsel dayanağının Kur'an olduğunu söyleyen padişah, bu kutsal yapıtın özüne uygun davranıyor mu? Bu soruya vereceğimiz yanıt olumsuzdur. Nesnel kanıt isteyenlere, Osmanlı saraylarında bir eğitim kılavuzu olarak, yıllarca önemini korumuş "Kabusname" adlı yapıtı okumalarını öneririz. Bu yapıt Keykavus adıyla yazılmış, Mercimek Ahmed eliyle Osmanlıcaya çevrilmiş (1941 de Orhan Ş. Gökyay aracılığıyla yeniden gözden geçirilip yayınlanmıştır). Bundan başka "Koçi Bey Risalesi" diye bilinen yapıtın okunmasında da yarar vardır (bu yapıtta Osmanlı yönetiminde görev alan büyük hırsızlar, vurguncular, kaçakçılar bg. adları söylenmeden *anlatılır*). *Ayrıca Kanuni* Süleyman döneminde, "vakıf" denen kuruluşların hangi hırsızlar, soyguncular elinde bulunduğunu öğrenmek için de Fuzûlî'nin ünlü "Şikâyetname"si okunmaya değer.

4 – Osmanlı yönetiminin en yüksek düzeyinde bulunan yetkililerinin özel yaşamları, konakları, gözdeleri, geçim olanakları incelenmeye değer. Bu yüksek görevliler, *islam dininin değişmez koşullarına* göre *yaşadıkları*

nı söylerken, padişah da bunların sözlerine inanarak onlara kırsal kesimin soyulup soğana çevrilen üreticilerinin emek ürünlerini dağıtırken Kur'an'ın hangi buyruklarına göre davranıyordu? İstanbul'un alındığı günlerde saraya sunulan Hıristiyan gençlerinin döl durumları etkin miydi, edilgin miydi? Yine bu dönemde Galata'da oturan güzel keşişlere karşı aşırı eğilimler duyan, duygusal koşuklar düzenleyen kimdi?

5 – İstanbul'un alınışından sonra İtalya'ya göçen Anadolulu bilginler, bilgeler Floransa'da "Platon Akademisi"ni kurup ilkçağ düşüncesini yeniden gündeme getirip verimli bir ortama yerleştirirken Osmanlı toplumunda bilimsel olarak ne yapılıyordu? Edirnekapısı-Bayazıd-Sultan Ahmed çizgisi üzerinde, sağlı sollu manastırlar, Hıristiyan sinlikleri, keşişlerin gömüldükleri yerler, hangi açıkgöz bilim anlayışıyla "Horasan erleri", "Yedi Emirler", "Ekmekçi Baba", "Üryani Dede", "Koyun Baba"bg. yatırlara dönüştürüldü? İslam inancının suçladığı, yedi kat yerin dibine gönderdiği doğadışı bir sevgi ilişkisi hangi yöntemle Osmanlı saraylarında bir aktöre eğitimine dönüştürüldü, Dördüncü Murad'ın olağanüstü gücünü yirmisekiz yaşında toprağa çevirdi?

6 – Alevilik-Bektaşilik suçlanırken, en ağır dille yerilirken, İran yazınının doğaya aykırı bir sevgiyi yaymakla ünlü ozanları hangi aktöre kurallarına uyularak divan şiirinin değişmez konuları arasına sıkıştırılmıştır? Osmanlı dönemini sağlayan, onun doğmasına yarayacak bütün olanakları ortaya koyan Selçuklular döneminde de durum başka değildi. Bilimsel gelişme bir söz olmaktan öteye geçemiyordu. Toplumun en yüksek katını oluşturan yöneticiler topluluğu öğütler almakla vermekle gün geçiriyordu (bk. Abu Bakr İbn al-Zakî *Ravzat al-Kuttab va Hadîkat al-Albab*, yay. Ali Sevim, 1972. Bu yapıtta bulunan yazışmalar özetlenerek Türkçeye çevrilmiş, yapıtın adı bile bir gülmecedir. Bu yapıt Farsçadır, Türk yay. Arapça söylenişini vermekte yarar görmüştür.

Oysa şöyle yazması gerekirdi: Ravzatu'l-Kuttâ ve Hadîkatu'l-Elbâb. Neyse uzman öyle beğenmiş, öyle aktarmış, bize ne).. Bizce ilginç olan, Anadolu'nun saldırılara uğradığı, toplumsal yapısı değişmeye başladığı bir dönemde (1280 dolaylarında yazılmıştır) yöneticilerin nelerle uğraştıklarıdır. Bu dönemde Selçukluların gerileme çağı başlamış; Konya-Karaman yörelerinde tarikatçıların kırsal kesim insanlarını, din adına soymaları hızlanmış; Konya'nın Meram yöresinde mevlevi şeyhlerinin tüyü bitmemiş güzel delikanlılarla çalgılı-içkili eğlenceler düzenlemeleri yasal bir uygulama biçimine girmiş; Mevlevilik'e bir kurum niteliği kazandırmaya çalışan Sultan Veled (Mevlânâ'nın oğlu) entarili genç, uzun boylu, güzel gövdeli, kıvrak erkekleri kadınlardan uzak bir yaşayışa alıştırmış. Artık bundan ötesi "can sağlığı, diyelim, hû erenler"..

7 – Osmanlı toplumunda kadın-erkek ilişkileri yaşanan ortamlara göre değişik uygulamaları içerir. Kırsal kesimde şeriatın katılığı geçerli değildir, ister sünni, ister alevi olsun, üretici gücün ağırlığını oluşturan kadın kapalı değildir, günlük çalışmalar gereği erkeğin yanındadır, giyimi kuşamı bütün tarımsal işlemlere elverişli biçimdedir. Evlilik ilişkileri tarımsal koşullara göredir; son söz büyüklerin olsa bile, evlenecek gençler arasında bir duygusal anlaşma vardır. Bu anlaşma yaşama ortamının yapısı gereğidir, gençler çalışma alanlarında birbirlerini görmektedirler. Şeriat baskısı bu geleneği ortadan kaldıramadığı gibi önleme gücünden de yoksundur. Kadın-erkek yaşamı kapalılığa itilirse kırsal kesimde üretim durur, başta padişah çevresi olmak üzere, büyük yerleşme yerlerinde açlık başlar. İmdi, büyük yerleşme yerlerinde ağırlığıyla katılığını birleştiren şeriat, kırsal kesimde süt dökmüş kediye döner. Köyde görevli din adamı önce karnının doyurulmasını, yeninin (kesesinin) doldurulmasını ister. Bunun sağlanmasında başlıca etken üretimdir, üretim de kadın-erkek işbirliğine daya-

nır, böylece imam susar. Bu alanda yozlaşma şöyle başlar: Dinin getirdiği kesin yasaklar işlemez, kurallar geçersiz kalır, değerden düşer, kıyıya itilir. Bu kıyıya itilme yaşama geleneğinin sonucudur, bir önyargıya dayanmaz. Demek bir yerde geçerli olan başka bir ortamda geçersiz kalıyor.

8 – Daha önceki bölümlerde görüldüğü gibi, kırsal kesimin üretici kişilerinin büyük bir bölümü Alevidir. Şeriat, şeriat uygulayıcısı Alevileri dışlıyor, ancak onların ürettikleriyle karnını doyuruyor, sırtını örtüyor, ocakta ısınıyor, ayakkabısını sağlıyor, odunuyla-ağacıyla konağını yapıyor bg. sayısız geçimliğini sağlıyor. Çelişki belli: suçlananın emeğiyle yaşamak, başka bir olanak bulamamak. Toplumsal yozlaşmada başka kanıt aramanın gereği yoktur denirse önyargı sayılmamalı. Yukardan buyana söylenen "toplumsal yozlaşma" bir bozulmadır, toplumun bütününü kuran, yaşatan kurumlarda öğesel çözülmedir. Bunun ardından gelen olay çok korkunçtur (felsefeyi ilgilendiren sorunlar yönünden değil, o konularda ayrıntılı bilgi için bk. İ.Z. Eyuboğlu, *Uygarlığın Çıkmazları*, 1990).

9 – Toplumsal yabancılaşmanın ilk nesnel belirtileri kurumların birbirlerini tanımamaları, yasal işlemler arasında uyum sağlama kuralının geçersizliğidir. Eskilerin "büyük küçüğü, küçük büyüğü tanımıyor" demelerinde bu özlü anlam saklıdır. Yasaların verdiği yetkileri, sağladığı kullanımları yerine getiremeyen, kendi yetki alanının ötesinde (isterse üstünde olsun) bir kuruluşun denetimi altına giren, onun dediğini yapan, demediğini kendi yasal yetkisine dayanarak yapamayan bir toplum kuruluşu, bir kamu örgeni yabancılaşmanın son ucuna varmış demektir. Bunun, uygarlık adına, en utanç verici örneği Osmanlı yönetiminde yaşanmıştır. A- Kanuni Sultan Süleyman, şeriatın-halifeliğin verdiği yetkiye göre, yeryüzünde tanrının gölgesidir. Yönetimi altında bulunan toplumda ondan üstün, ondan etkili bir güç yok-

tur. Kur'an yargılarına göre kadın "erkeğin tarlası"dır. Sultan bunu çok iyi bilir, üstelik çağın gereğince bilir. Buna karşın, bu büyük sultan gözdelerinin, özellikle Hurrem Sultan'ın etkisi altındadır. O kadının etkisiyle, dedikodulara kapılarak, oğlu Mustafa'yı boğdurmuştur (bk. R. Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, 1981.. Açıklama: bu kaynağa sık sık başvuruyoruz. Bu kaynağın yazarı, tarihçi R.E. Koçu yıllarca İstanbul Vefa Erkek Lisesi'de tarih öğretmenliği yapmış, Osmanlı tarihi konusunda en ince ayrıntılara varan geniş bilgisiyle saygınlık kazanmıştı. Sevgili okuyucu, bu sevimli-tatlı söyleyişli tarihçiyi kaynak göstermemizi ucuz bir yazarlık tutumu sanmasın.)..

10 – Osmanlı yönetiminde, daha açıkçası devlet düzeninde, Yeniçeriler ayrı bir değerdi, bambaşka bir uygulama düzeniyle yasallaştırılmıştı. Bu ocak, daha önce sözü edildiği gibi, Hacı Bektaş Veli'ye bağlıydı (*inanç* bakımından), ancak "devşirmeler"den oluşuyordu. Osmanlı ordularının başarılarında bu ocağın etkisi-katkısı yadsınamaz. Bu ocak, kuruluşundan, iki yüz yıla yakın bir süre sonra dengesini belirleyen çizginin dışına taşmaya başladı (bu taşmayı çok daha kısa süreye indiren yazarlar da vardır). Biz; bu tarih olayını ayrıntılarıyla bilmediğimiz için, başka bir soruna yöneleceğiz. Fatih'in İstanbul'u aldığı gün, buyruğuna aykırı olarak, Bizans İmparator'unu bir Yeniçerinin öldürdüğü söylenir (söylentidir). Yavuz Selim'in savaşlarından birinde (Mısır'la olanda) çadırına Yeniçerilerin ok attıkları, İstanbul'a dönmek istedikleri Osmanlı kaynaklarında anlatılır. Genç Osman'ı Yeniçeriler'in alaşağı ederek utanç verici, çok yüzsüzce saldırılardan sonra Yedikule'de öldürdükleri yürek burucu bir olgu niteliğinde aktarılır (bu olayda genç padişahın "ırzına geçildiği" söylentisi de yaygındır). Üçüncü Selim'i Yeniçerilerin yediği, çok alçakça bir saldırıyla öldürdüğü belgelerle, tanıklarla bildirilir. İkinci Mahmud'un bu ocağı ortadan kaldırmak için İstanbul'u

kan gölüne döndürdüğü, ormanları yaktırdığı öyküleri günümüzde bile dilden dile dolaşır. Yine bu ocakla ilgili olarak "Patrona Halil Ayaklanması" alçaklıkları öykülenir. Bu konuda daha acıklı, duygusal, utandırıcı örnekler verebiliriz (bk. R.E. Koçu, *Yeniçeriler*, 1962). Bu olayların anlatıldığı kaynakların yadsıma, çarpıtma olanağı yoktur, yaşanmış olguların tanıkları, çağımıza yakın yılların yüksek görevlerde bulunmuş yöneticileriydi. Şaşılası bir gerçektir, Osmanlı Devletinin son yıllarında yaşamış yüksek görevlilerin anılarında bile bu tür kötülükler, utanmazlıklar, alçaklıklar uzun uzun anlatılır. Bu yüksek görevlilerin konaklarında geçen olaylar öğrenilince Osmanlı Devletinin altı yüzyıl ayakta kalması bile bir tansık niteliği kazanır (bk. İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*. Bu yapıtın birkaç basımı vardır).

11 – Osmanlı saraylarında 16. yüzyıldan başlayan kadınların egemenliği, Avcı Mehmed döneminde kaldırım kabadayılarının çıkardıkları olayları bile gölgede bırakmıştır. Daha önce, ilgili bölümde de açıklanmıştır, İstanbul Boğaziçi yöresi son dönem Osmanlı paşalarının, şeyhulislamlarının yağmalarına uğramış, nerdeyse yayalara bir adımlık yol bile bırakılmamıştır. Peki bu taşınmazlar hangi görevler dolayısıyla ödenen aylıklarla alınmıştır? Bu sorunun yanıtını öteevrende bile bulmak güçtür.

Hele bir düşün ki gözümün nuru
Bu kadar parayı sana kim verdi

diyen halk ozanı Ruhsati'nin çıkışı bir tarih gerçeğinin şiire yansımış yakınmasıdır. Osmanlı tarihi, tartışmasız bir yargıyla söylemek gerekirse, başından sonuna değin içten içe ilerleyen eşsiz bir "kendine yabancılaşma" örneğidir. Nitekim Mustafa Nuri Paşa'nın "Netayicü'l-Vukuat, yay. Prof. Dr. Neşet Çağatay, 1979" adlı yapıtında; üstelik çok yumuşak bir dille, anlatılan olaylar okuyucuyu

şaşırtır. Buna bir de "Çeşmizade Tarihi, yay. Dr. B. Kütükoğlu, 1959" eklenirse, koca bir imparatorluğun saraylarında geçen olayların ne denli çıldırtıcı olduğu anlaşılır.

Yukarda dizilenen alıntılı örnekler, Osmanlı toplumunda, tabandan tavana doğru yükselen yabancılaşmanın odaklarını gösteriyor. Bu odakların doruğunda Padişah ile çevresi bulunuyor, yozlaşma "balık baştan kokar" atasözünün içeriğine uygun olarak en yüksek kurumdan başlıyor. Bu kurum, hangi yanından bakılırsa bakılsın, kendi kendine yabancılaşmanın nesnel örneğidir. Yönetim topluluğunda yapılanla yapılmayanın, yapılması istenenle istenmeyenin nerede başlayıp nerede bittiği bilinmiyor. Osmanlı devletinin yasal kimliği, kurumları islam dinine dayanıyor, ortada bu dayanılan dinin özüne uygun bir uygulama, yönlendirme görülmüyor. Bu ne biçim iştir bilen-anlayan beri gelsin.

Osmanlı yönetiminde toplumsal yabancılaşma önce kırsal kesimle büyük yerleşme yerlerinde yaşayan türetici kalabalık arasında başladı. Bu iki kesim birbirini anlamaz, tanımaz oldu. Kırsal kesimde üretileni tüketen için değirmenin suyu nereden gelirse gelsin önemli değildi; önemli olan tüketimin sürdürülmesi, azalma görülmemesiydi. Öte yandan yönetici kurumlarla kırsal kesim arasında inanç ayrılığı da önemli bir sorundu. Yönetici odaklar kırsal kesimin üretici odaklarına sıcak bakmıyorlardı, ancak onlardan sağlananla yetinme istenen düzeyde durdukça sorun yoktu, birbirini görmeden-anlamadan yaşama doğaldı. Daha açığı iki ortam birbirine yabancıydı. Bu yabancılık yaşama koşullarında olduğu gibi toplumsal yapının tavanında da geçerliydi. Kırsal kesimde erkeğinin yanında duran kadın, bir iş için kente indiğinde yeri değişiyor, erkeğinin arkasında yürüyebiliyordu. Kırsal kesimde kadını erkeğinin yanına koyan din, büyük yerleşme yerine inilince onu (kadını) arkaya

itiyordu. Böylece kırsal kesimde tanıdık, büyük yerleşme yerlerinde yabancı durumu doğuyordu.

Osmanlı yönetimi, inanç ayrılıkları nedeniyle, kırsal kesimde yaşayan Alevi-Bektaşi topluluğunu "kızılbaş", "rafizi" nitelemeleriyle dışlamış, kendinden saymamış, bu üretici topluluğa yalnızca "uyruk" gözüyle bakmış, onu yadsımış. İşte toplumsal yabancılaşmanın görüntülerinden biri, bize kalırsa en önemlisi budur. Bu insanların büyük bir çoğunluğu çok önceleri Asya'dan Anadolu'ya göçüp gelen Türk oymaklarının torunlarıydı, önemli bir bölümü de Anadolu'nun inanç değiştirmiş yerlileriydi. Oysa Osmanlı yönetimi bu gerçeği göremedi, katı bir şeriat anlayışıyla ekmeğini yediği bu halk topluluğunu kendinden saymadı, yerdi, kötüledi, küçümsedi. Başlangıçta, kırsal kesim insanları bu yabancılaşmanın bilincinde değil. İletişim araçlarının gelişmesi, büyük yerleşme yerleriyle kırsal kesim insanlarının birbirine yakınlaşması, ilişkilerin sıklaşması aradaki uçurumun önemini ortaya çıkardı. Bu, Anadolu'nun bütünlüğü bakımından, olumlu bir sonuç vermedi. Divan yazını geleneğini sürdüren, İran ozanlarının sözcüklerini şiirlerine aktaran Osmanlı ozanlarının köylüyü, Türkmen topluluğunu yeren, aşağılayan tutumu gün ışığına çıkınca köylü-kentli tedirginliği çoğaldı, gerginlik artt:. Bu durum günümüzde bile geçerlidir. Osmanlı yöneticisinin dilinde kırsal kesim insanına "ahali" denir. Bu sözcük yakın yıllara değin "köylü" anlamında söylenirdi. Bu adı alan insanlarla büyük yerleşme yerlerinde yaşayanlar arasında evlilik ilişkileri bile kurulmamıştı. "Ahaliden kız alınmaz, ahaliye kız verilmez" sözleri yaygın bir geçerlik taşıyordu. İllerde, "köpeği bile büyük kapıdan al" denirdi, köylü nitelenirken "bitli köylü", "kıçı yamalı köylü" sözcükleri dillerden düşmezdi. Öte yandan köyden büyük illere gelip oduncu, kömürcü, yükçü, arabacı, at bakıcısı, doğancı bg. işlerle uğraşanlardan sivrilip "paşa"lığa değin yükselenler de vardı. Bu, Osmanlı yöneti-

minin, dıştan bakılınca olumlu bir uygulamasıydı, ancak yaratıcı, üretici, verimli değildi. Yükselen, büyük görevlere atanan "paşa"nın geldiği kaynağı vurgulayan niteliği nerdeyse kimliği olmuştu: Baltacı Mehmed Paşa, Öküz Mehmed Paşa, Yedi Sekiz Hasan Paşa, Bitli Rüstem Paşa bg. adlar bir tarih gerçeğini açıklığa kavuşturan sözcüklerdir. Bu yüksek görevliler arasında Alevi-Bektaşi kesiminden kimse bulunmuyor (Yeniçeriler devşirmedir, ayrı tutulmalı).

Osmanlı toplumu, belli bir eğitim düzeyine ulaşmış, düşünce birliğine varmış, anlayış uyumu sağlamış bir bütün değildi, onda ilke birliği de yoktu. Bütün güç padişahın kılıcındaydı. Din konularının en yetkili kişisi sayılan şeyhulislam bile bağımsız bir düşünce kişisi değildi. Dahası şeyhulislam denen kişi bir gelenek uygulayıcısı olmaktan öteye geçemiyordu, bilgisi şeriatla belirlenmiş, koşullandırılmıştı. Elimizde bulunan "fetvalar"dan öğrendiğimize göre şeyhulislam bağımsız bir yargıda da bulunamazdı, vereceği "fetva"nın bir benzerinin olması, başka bir örneği dayanması gerekliydi. Bunun önemini anlamak için kimi konuları incelemek yararlıdır. Sözgelişi, Osmanlı toplumuna "kahve" denen içecek gereci 16. yüzyılda girmiştir, daha önce evlerde kahve içilmiyordu, bilinmiyordu. Şeyhulislam Ebussuud Efendi döneminde, kahvenin şeriat bakımından ne olduğu sorulunca kuşkulu bir durum ortaya çıktı. Onun, bu konuda, şöyle bir yargısı vardır: "mes'ele-Zeyd, mütalâaya kuvvet için yâhut hazm-i ta'am için kahve içse helâl olur mu? Elcevab-Feseka, âlet-i lehv-ü fücür ile içtikleri mekrûhu adam istimal mi eder?" Burada Ebussuud Efendi, çağında, "kahve"yi ara bozucuların, ortalığı karıştırıcıların eğlence düşüncesiyle içtikleri kanısındadır, onun içilmesinin müslümana yakışmadığını söylüyor, içince insana kötülük aşılayacağı kanısındadır. Çağının en büyük din bilgini sayılan Ebussuud Efendi "boza"yı bile yasaklamıştır. Bu yasağın arkasında kuşku, tedirginlik saklıdır.

Oysa yine bu görevli daha önce örneği bulunan olaylarda, çok katı davranır, duraksamadan öldürülmesi gerekir (katli vacibtir) yargısını yapıştırır. Kim ne derse desin, hangi dereden su getirirse getirsin, uygarlık tarihi boyunca din bilimin karşısına dikilmiş, olumsuz bir tutum göstermiştir (bk. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din* 1980. Bu yapıt son basımında *Bilim ve Din* adını almıştır.)..

Ülkemizde, toplumsal yabancılaşma, başka uygar ülkelerdekilere benzemiyor. Batı ülkelerinde toplumsal yabancılaşma bilimsel buluşlardan, felsefe akımlarından, yazın çığırlarından etkileniyor. Önemli bir yenilik eskiyi dışlarken toplumun bütününde de birtakım değişiklikler yaratıyor, toplum eskiden kopup yeni bir anlayış düzeyine geçiyor, böylece dünüyle bugünü arasında bir anlaşmazlık doğuyor, dünü yadsıyıp bugünü benimsiyor. Bu olay bilimsel gelişmenin kaçınılmaz sonucudur. Oysa bizim toplumumuzda başka türlüdür durum. Toplumsal yabancılaşmada başlıca etken din oluyor, inançlar oluyor. Alevi topluluğu yadsınırken başat neden dindir. Nitekim, yukarda da söylendiği gibi, bu topluluk dışlanırken "kızılbaş", "dinsiz", "zındık" sözcükleri kullanılıyor. Bu yermeler, suçlamalar sonucu ülkede bir Alevi-Sünni gerginliği doğuyor, iki topluluk birbirini yadsıyor, inançlarını bile geçersiz sayıyor.

Toplumsal yabancılaşmada etkinlik gösteren başka bir alan da yazındır. Osmanlı yazınında divan ozanı köylüyü iki türlü yadsır. A- Onu kaba, anlayışsız, uygarlıktan uzak bg. bir yaratık sayar, daha açığı köylünün bir "insan" olduğunu bile düşünmek istemez. B- Divan ozanı kırsal kesim insanını, burada Aleviler sözkonusudur, inançsız, sapkın, dinsiz, "kızılbaş", "zındık" bg. sayar, yerici-aşağılayıcı bir dille anar. Bunun sayısız örneği vardır. Oysa bir topluluğun geri kalması, kabalaşması kendi elinde değil, uygulanan yönetim gereğidir. Egemenliği altında tuttuğu insanları yönlendiren, düşünsel bakım-

dan biçimlendiren etkin odak eğitimdir. Yönetimin uyguladığı eğitim biçimi neyse yurttaş da ona göre bir yön seçer, kendini ona uydurur. Bir yönetim ulusa vermediğini, vermek istemediğini ondan beklerse yabancılaşmanın önü açılmış demektir. Kırsal kesim insanlarının uygarlık ışığından yoksun bırakıldığı yerlerde, onlardan uygar toplumların bireylerinden beklenen beklenirse ortada büyük bir tutarsızlık var demektir. Bu tutum ekin ekilmeyen tarladan tahıl almaya kalkmak gibidir. Osmanlı yönetimi böyle bir anlayış içindeydi, ekmediği topraktan bol ekin bekliyordu.

Osmanlı yönetiminin uygulamaları bütünleştirici, birleştirici bir içerik taşımıyordu. Onun yönetimi altında bulunan birbirinden kopuk toplumlardı. Bu kopukluk Müslüman-Hıristiyan, ya da azınlık gibi inançlara dayalı bölümden gelmiyor, doğrudan doğruya yönetim biçiminden doğuyordu. Yönetim, insanları ikiye ayırmıştı. Bunlardan biri büyük illerde yaşayan, ancak üretici olmayan, tüketici topluluktu. Öteki daha önce de söylendiği, açıklandığı gibi kırsal kesimin üretici insanlarıydı. Bunlar çoğunluğu oluşturan, genellikle doğanın koşullarına bırakılmış bir topluluktu. Bu iki topluluk birbirine yabancıydı demiştik. Bu yabancılık başka kopukluklar da getiriyordu. Önce yaygın, bütün ülke insanlarının (başka soylardan olanlar ayrı) anlaşabilecekleri bir Türkçe yoktu. Kırsal kesimde konuşulanla büyük yerleşme yerlerinde konuşulan Türkçe "yabancı dil" gibiydi. Bir köylünün konuştuğu Türkçeyi kentli, kentli bir okumuşun dilini köylü anlayamazdı. Oysa başka dinden, başka soydan olan azınlıkların (Rum, Ermeni, Yahudi, Gürcü, Arap bg.) kendi aralarında kolaylıkla anlaşabilecekleri ulusal dilleri vardı. Türk dili ulusal değildi, daha doğrusu bir alay konusuydu. Bu durum, Atatürk'ün geliştirdiği Dil devrimine değin sürmüştür. Günümüzde bile bu devrime karşı çıkanlar, onu gereksiz-geçersiz sayanlar az değildir. Özellikle 12 Eylül uygulamaları bü-

tün kurumlarda bir geriye dönüş akımı başlatmıştır. Solcular söylüyor diyerek "devrim" sözcüğü bile öğretim kurumlarından, kamu kuruluşlarından atılmış, yasaklanmış, ulusun ödediği vergilerle ayakta duran TRT bile yasak sözcükler çizelgeleri oluşturmaktan kaçınmamıştır. Bu Osmanlı uygulaması sonucu Türk yurdunda Türkçe değil, Arap-Acem dilleriyle karışıp kaynaşmış ne olduğu belirsiz bir dil üretilmiştir. Eskiyi savunanlar "kuşaklar arasında anlaşma olanağı kalmamıştır" yaygarasıyla yeni dile saldırıyı sürdürmüşlerdir. Oysa kuşaklar arasında kopukluk Osmanlıca denen yozlaştırılmış dille başlamıştır. Bu dili Osmanlı aydınlarının hepsi anlıyor, bilerek konuşuyor denemez. Osmanlı yönetiminde uygulanan bu dil sonucu toplumsal yabancılaşma hızlanmıştır, elimizde bulunan yazın ürünlerine baktığımızda kırsal kesimde konuşulan Türkçenin çok daha arınmış, salt bir dil olduğunu görürüz.

Dahi görmemiştir cihan içini
Ne yadını anlar ne bilişini

bu dizeler 15. yüzyıl Türkçesiyledir, sekiz sözcüğün içinde yalnızca "cihan" elsözüdür. Böyle sayısız örnek vardır elimizde bugün.

Bîgâne gamzen âşıka nâdâne âşina
Tâ key tegafül ey büt-i bîgâne-âşinâ

bu dizeler de 18. yüzyıl ozanı Nedim'indir. Sekiz sözcüğün içinde Türkçe bir sözcük yoktur. Dil konusunda sürdürülen bu kopukluk günümüzde bile önemini koruyor. Yükseköğrenim kurumlarının ilgili bölümlerinde Arapça, Farsça, Osmanlıca okutulmasına karşın, oralardan yetişen uzmanların çoğu Divan yazınını anlayamazlar, suçu Dil devrimine yüklerler. Bu olay önemli bir toplumsal yabancılaşma örneğidir. Bir toplumda dil birtakım

kesitlere ayrılırsa, okumuş dili-okumamış dili diye bölünme olursa yabancılaşma kolaylaşır. Kuşakların birbirlerini anlamaları öğretim kurumlarında değil evlerde, konutlarda konuşulan dille sağlanır. Öğrenim kurumunda öğrenilen dille yaylalarda, kırlarda, doğal alanlarda, doğal yaşama ortamlarında dolaşılmaz, yalnızca birtakım yapıtlar okunur. İşte Osmanlı anlayışı bu toplumsal gerçeği kavramaktan yoksundu, sözün içeriksel gücünü kavrayacak güçte değildi. Yukarda Nedim'den alınan örnekte geçen bütün sözcüklerin Türkçesi vardır: bîgâne/yabancı, bildik olmayan, âşık/seven, âşinâ/bildik, tanıdık, gamze/süzgün bakış, bakış, tâ key/ ne denli, ne süre, tegafül/görmezlik, anlamazlık, büt/sevgili bg. . Oysa daha önceki örnekte Farsça *âşina* karşılığı Türkçe *biliş* geçiyor. Bugün halk ağzında *bildik* deniliyor. *Bilgisiz* karşılığı Farsça *nâdân*'ın bir anlamı yoktur artık.

Osmanlı yönetiminde, dil sorununun arkasında, kırsal kesim insanlarıyla kentliler arasında büyük bir yaşam ayrılığı sürdürmekte yarar görülüyordu. Bu yarar, halkın uyanmasını önlemek yönündeydi, bütünleşmenin saray çıkarlarını sarsacağı kanısı yaygındı. Halkın, kırsal kesim yurttaşlarının dilini "avam lisanı" diye aşağılayan Osmanlı aydınının yaratıcı, geliştirici bir atılımı da görülmemiştir, onun bütün çabası iki kesim arasında beliren yabancılaşmayı daha da yoğunlaştırmak, yaşamı boyunca kırsal kesimi kente bağımlı kılmaktır. Osmanlı aydınında ulusal bilinç doğmamıştı, doğması için elverişli bir bilgi ortamı da yoktu. Böyle bir ortamın yaratıcısı dildir, dil elsözlerinden oluşursa, elsözlerinin egemenliği altına girerse ulusal bilinci aydınlatacak ışık kararır.

Alevilik konusunda başka bir toplumsal yabancılaşma nedeni de inançlardır. Önemli bir ayrım sayılmaması gereken bu inançlar, Osmanlı yönetiminde olabildiğince abartılmıştır. Bu yönetim İran'la sürdürülen bütün savaşların arkasında inançları gören alışkanlığı yüzünden

tarih olaylarının özüne inemiyordu. İnançlar, bu olaylarda, yüzeyseldi, taban sorunları başkaydı. Türk toplulukların Anadolu'ya yönelten nedenler neydi? Bunları bilmek, anlamak güç değildir. Kuşkusuz üretim-tüketim ilişkileri, yeni bir yurt, yeni bir geçim alanı bulmak gereğiydi. Anadolu toprağı ilkçağdan beri Doğu uluslarının ilgisini çekiyordu. Türk göçlerinin nedenleri arasında başat olan geçimseldi bize göre. Böyle bir tarih sorunu, Atatürk'ün kurduğu TTK aracılığıyla, 1935'te gündeme getirilmiş, Türk göçlerinin taban nedenleri araştırılmaya açılmıştı. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan ile birkaç arkadaşının bu göçleri kuraklık yüzünden başlayan üretim yetersizliğine, geçim darlığına bağlamaları, Osmanlı tarihi yanlılarınca, tepkiyle karşılanmıştı. Osmanlı anlayışlı aydının bu gerçeği görmesi olanaksızdı, onun kavrayış gücü sorunları tabana inerek açıklamaya yeterli değildi. İşte Türk-İran savaşlarını da, tabandan tavana kaydırarak, yalnızca Alevi-Sünni uyuşmazlığına bağlamak böyle tutarsız bir görüşün sonucudur. Üretim-tüketim ilişkilerinin yanında bir de egemenlik tutkusu vardır. Bu tutkunun inançlarla bağlantılı yanı varsa da yönlendirici odak yine üretim-tüketim olanaklarıdır. Uluslararası ilişkilerde, başka olanaklardan yararlanma girişimleri de vardır kuşkusuz, bunlardan biri yazın, öteki inançlardır. Bunlar tavan nedenlerdir. İran, Türklerle giriştiği savaşlarda, bu tavan nedenlerden de yararlanmıştır. İyi, bilinçli bir tarihçinin bunları görmesi, açıklığa kavuşturması gerekir. Oysa Alevilik'le ilgili sorunların gündeme getirilmesinde bu yola gidilmemiş, yalnızca suçlamalarla, aşağılamalarla yetinilmiştir. Bu yol çok kolaydı, büyük emek istemez, çaba tüketmeyi gerektirmezdi. Öte yandan Osmanlı yönetimi kırsal kesimin bilinçlenmesini de çıkarına aykırı görüyordu. Bilinçlenen bir topluluğu sömürmek, istediği gibi çalıştırmak, dilediği biçimde buyruk altına almak, ezmek kolay değildir. Şeriat yanlısı bir kimse, kolay denetim altına alınır,

onun bütün davranışları günlük tapımla belirlenmiştir, onun gereklerini yerine getirdikten sonra yapılacak iş kalmaz, düşünsel doyuma ulaşılmış demektir. Alevilik'te durum böyle değildir, yaşam koşullarına yönelmede başka etkenler de vardır: oyun, çalgı, içki, tören bg.

Bu değişik nedenler, koşullandırmalar bilinçli bir tarih araştırıcısının gözünden kaçmaz. Ancak bunlara yatkın bir araştırıcı, bir düşünür bulmak da kolay değildir. Tarih bilincinin uyanmadığı yerde işin üstesinden kimlerin gelebilecekleri de bir tartışma konusu oluverir. Cevdet Paşa ünlü bir tarihçi sayılır, Osmanlı döneminin bilim anlayışına göre de üstün bir yeri vardır. Bu bilginin yapıtlarını okuduğumuzda bilimsel bir yöntem, bir içerik bulamayız. Olaylar yüzeysel tanımlamalarla, yavan açıklamalarla uzatılır, sürdürülür. Bu bilgin "Kısas-ı Enbiya" adlı yapıtında evrenin varoluşunu "yaratılış" olayına bağlar, insan soyunu Tevrat'tan aktarılan bir öyküyle, islam dininin de benimsediği Havva-Âdem söylencesiyle başlatır. Cevdet Paşa'nın (1823-1895) yaşadığı dönemde, Avrupa'da Darwin'in (1809-1882) geliştirdiği "evrim kuramı" gündemdeydi. Ondan çok önce, evrenin yapısı araştırılmış, gezegenlerle, güneşle yeryüzü arasındaki yapısal öğelerin benzerliği saptanmıştı. Dahası, ortaçağda bile, fizik araştırmaları, kimya çalışmaları olumlu sonuçlar vermeye başlamış, tektanrıcı dinlerin benimsediği "yaratılış" olayının boşluğu vurgulanmıştı. Bütün gerçeklerin dinde, dinin "kutsal kitab"ında olduğuna inanan Osmanlı tarihçisi bu tür bilimsel gelişmeleri duymamıştı bile. İşte bu duymazlıktan kaynaklanan tutum bütün toplumsal olaylarda inançlara ağırlık veriyor, toplulukların biribirlerine yabancılaşmalarını inançların başkalığında arıyordu. Sözgelişi İran Anadolu'ya Şiilik'in etkisiyle savaş açıyor diyelim, peki Osmanlı ordularının Avrupa'ya yürümelerini neyle açıklayacağız? Diyelim ki islam dinini yaymak için. Öyleyse Yavuz Selim'in Mısır'a saldırmasının nedeni neydi? Bu iki ülke

de müslümandı, din yayma sözkonusu değildi. Bu olaylarda egemenlik tutkusunun ağırlığı açıktır, ancak biricik neden değildir. Anadolu'da Alevilik'in sömürülmesinde de böyle taban nedenlerin araştırılması kaçınılmazdır.

Haçlı savaşlarının nedenlerini Hıristiyanlığın yayılmasında, Kudüs'ün kurtarılmasında aramak yüzeysel bir düşüncedir. Bu savaşların başlıca nedeni o çağın Avrupa'sında geçim sıkıntılarının çoğalması, büyük açlar sürüsünün dört yana saldırması gibi üretim-tüketim dengesizliğinden gelen bunalımdır. Nitekim din adına savaşanlara katıldıkları söylenenlerin, başta İstanbul olmak üzere, gittikleri bütün illeri soyup soğana çevirdikleri, kadın-kız ne olursa saldırdıkları bilinen bir olaydır. Bu olayın ayrıntılarını da yine Avrupa tarihçilerinin yapıtlarından öğreniyoruz. İslam ordularının İran'a, Hindistan'a, Asya içlerine değin saldırmalarında dini yaymak düşüncesinin ne denli boşlukta kaldığı, tanrı adına savaşanların bu ülkeleri soymalarından anlaşılmıştır. Çöllerde aç dolaşan Arap sürüleri, ulaşım-iletişim olanaklarının gelişmesiyle yeni bilgiler edinmişler, hangi ülke bolluk içindeyse oraya saldırmada gecikmemişlerdir. Büyük İskender'in Hindistan'a gidişi yalnızca bilgi edinmek, yeni ülkeler görmek isteğine dayanmıyordu, onun gözlerini kamaştıran, tutkularını kabartan Doğunun varsıllığı, altını, gümüşü, incisi bg. değerli nesnelerdi. Mısır'a saldıran ulusların ehram görmek istekleri söylenemez, yapılan soygunlar, yağmalar, ılgarlar bu öğrenme isteğini bir kandırmacaya dönüştürüyor. Bu tür olayları yaratan nedenleri görebilmek için yüzeye vurana değil, tabanda yatana bakmayı becermek gerekir, bu da bilimsel bir yöntemle, sağlıklı bir bakışaçısı edinmekle olabilir. Osmanlı aydınında bu erdem yoktu. Osmanlı aydınında egemen olan düşünce benlik bilinci, kişilik bilinci değil, kulluk eğilimiydi. Osmanlı yazarlarının, ozanlarının, bilginlerinin yapıtlarını okuyun, hepsinde

konuya "padişaha kulluk"la başlandığını görürsünüz. Toplumun, padişahtan sonra en yüksek görev aşamasında bulunan sadrazam bile padişah karşısında "kulunuz" diye söze başlar, "kulunuz" diye bitirir. Osmanlı ozanı tanrıdan önce padişahın "kulu"dur, onun ardından sevgili, şarap, akça kuyruğa girer. Divan yazınında övgü (kaside) türünün bir dilenme aracı olduğunu daha önce de söylemiştik. Bütün övgüler bir çıkar umulan kimselere sunulur, arada bir de bilgine, özellikle ozanın öğretmeni durumunda olan "hoca"ya saygı gösterme eğilimiyle birkaç şiir söylenir.

Bir toplumun bütününü anlamak için, önce onu oluşturan kurumları bilmek, bu kurumlar arasındaki yapısal bağlantıyı öğrenmek gerekir. En ilkel toplumda bile karmaşık bir yapılaşma olabilir. Toplum genişleyip bir "devlet" biçimine girerse, yerleşik yaşama düzenine bağlanırsa kurumlar çoğalır, türlenir. Bu kurumların, birbiriyle bağlantısını sağlayan başlıca varlık dildir. Dil bütünleyici görevini sürdürdüğü sürece toplumlar arasında uyum sağlanır dedik yukarda. Öteki kurumların hepsi dilin yavrularıdır. Bunlar da tüze, töre, yasalar, eğitim-öğretim, aile, gelenek, görenek, komşuluk, soy yakınlığı, yönetim, yazın, bilim, aktöre, din, yaratı dalları (resim, ezgi, yontu, kabartma, bütün elişi türleri), tarım bg. ayrı özellikler taşıyan kuruluşlar. İmdi bunlar arasında uyum sağlıklı ise toplumun bütününde de birlik vardır. Bu kuruluşlar arasında sağlıklı bir bağlaşım yoksa, kopukluğa, birbirine yabancılaşmaya yönelik çözülmeler belirir, bu kaçınılmaz bir olaydır. İşte, Osmanlı devletinde en önemli, en ilginç sorun budur. Osmanlı tarihini başlangıcından günümüze değin (1918 sonlarına değin) incelediğimizde göreceğimiz ilk şaşırtıcı durum topluluklar arasındaki uyumsuzluktur. Devletin bütününü oluşturan kurumlar biribirinden sökülmüştü. Sözgelişi öğretim kurumları düzensizdir, denetimsizdir. Oralarda öğretilen bilgiler yüzyıllar boyunca yinelen-

miş, yıpranmış, yozlaşmıştır. Batı'da bilim, uygulayış alanlarında görülen başdöndürücü gelişmeler, ilerlemeler karşısında, Osmanlı öğretim kurumları ortaçağa bile yetişememiştir. Yabancı dil denince Arapça bilim dili sayılır, yediyüz yıl bu bilim diliyle hangi başarı sağlandığı saptanamaz. Deney bilimleri nerdeyse yasaktır. Yargı kurumları şeriat kurallarına dayalıdır, evlenme, kalıt, tapım, alışveriş, ulaşım, iletişim gibi toplumun tabanını oluşturan kuruluşlarda en ufak yenilik yoktur, hepsinin üstünde yine şeriat vardır. Din ise doğduğu çağdan buyana en ufak bir gelişme gösterememiştir, mezheplerin, tarikatların çoğalması işsizliğin, başıboşluğun yaygınlaşmasına, üretmeden tüketmenin bir geleneğe dönüşmesine olanak sağlamıştır. Sözün kısası bütün inanç kuruluşları, bilimsel odaklar arasındaki kopukluk yabancılaşmanın görünür örnekleridir.

Osmanlı toplumunun yabancılaşma sürecinde ortaya çıkan sorunların hepsi "eskinin bırakılması" sonucu doğan yıkımlar diye nitelendi. Şeriatın gösterdiği yolda gidilmediğinden bu üzücü olaylar başımıza geldi türünden yakınmalar, suçlamalar hızlandı. Kimse Avrupa uluslarının hangi şeriata göre yükseldiğini, ilerlediğini göremedi, Osmanlı bilim kurumlarında böyle aydınların yetişmesini sağlayacak olanaklar yoktu. Bu olanak yokluğu devletin yapısında beliren çatlakların çoğalmasına, bireylerin bile biribirlerine yabancılaşmalarına yolaçtı. İkinci Abdülhamid'in baskılarına, sürgünlerine, yasalara aykırı uygulamalarına karşı direnen Eşref'i ilerlemeye, yeniliğe yönelik bir kişi sayarak aldananların sayısı az değildir. Eşref, padişaha karşıydı ancak Batı'ya özgü bir yenilik de istemiyordu. Sözgelişi Dr. Abdullah Cevdet Avrupa'dan döndüğünde şapka giymişti. Eşref, onun bu başlığına karşı çok yakışıksız bir dille sataşmıştı.

Ne kostüm geymiş olsa her birinde bir garebet var
Vücudi korkulukdur reng-i ciddiyyet yok üstünde
Görünce mösyö doktor Cevdet'in başında bir şapka
Yaban mantarına benzer yetişmiş bir bok üstünde..

Bu dörtlük, alay olsun diye yazılmış bir yergi sayılsa bile, Eşref'in şapka karşısındaki olumsuz tutumunu gösterir. Onun, şapka giyenleri alaya alan başka dörtlükleri vardır.

Osmanlı toplumunda, yabancılaşmayı önlemek için, birtakım ozan halk şiirini "bizim gerçek şirimiz" diye değerlendirmiştir. Öte yandan yeniliğe yatkın görünerek eskiyi savunmayı da bırakmamıştır:

İsnâd-ı taassub olunur merd-i gayûra
Dinsizlere tevcîh-i reviyyet yeni çıktı
İslâm imiş devlete pâbend-i terakki
Evvel yoğ idi işbu rivayet yeni çıktı
Milliyyeti nisyân ederek her işimizde
Efkâr-ı frenge tebaiyyet yeni çıktı

dizelerini yazan Ziya Paşa'nın Avrupa doğrultusunda bir yenilik yanlısı olduğunu ileri sürmek tutarlı değildir pek. Ziya Paşa şöyle diyor: "Çalışkan kimseye direnici, katı deniyor, dinsizlere görevler veriliyor, islam dininin gelişmeye engel olduğu yalanı ortaya atılıyor, ulusal geleneklerimiz bırakılarak yabancılara özenme gibi davranışlar hep yeni, bunların hepsi de gereksizdir." Onun bu dizeleri söylediği dönemde Osmanlı toplumunda bir Batılılaşma eğilimi belirmişti, devlet yıkılıyor, çöküyor, birtakım yenilenmeler, kendi kendini onarmalar, eskiden kopmalar kaçınılmazdır, ulusun geleceği, güvenliği bunu gerektiriyor. Bir aydında böyle çelişik durumların, eğilimlerin bulunması, bize kalırsa, övünülecek bir olay değildir. Ziya Paşa, içinde yaşadığı topluma çoktan yabancılaşmıştı, baskı yönetimine, özellikle İkinci Abdül-

hamid'e karşıydı. Ancak onun karşı çıkışları katkısız bir yenilik yanlısı oluşundan gelmiyordu.

Türki dili evvel idi yekta
Etti onu Farisi dü bâlâ

dizeleriyle Ziya Paşa, "Türkçe önceden biricik dildi, Farsça onu güçlendirdi" görüşünü sergiliyor, Farsçanın daha üstün olduğunu söylüyor.

Şair şair doğar anadan
Asarı görünür ibtidadan

diyen Ziya Paşa, kişinin ancak anadan şair doğabileceğini, sonradan böyle bir yetenek kazanamayacağını vurguluyor. Bu da bir düşüncedir, ancak boşluktadır, Osmanlı aydınının yaratıya bakışını belirtiyor. Burada, bu son dönem iki Osmanlı ozanından verilen örnekler, uygarlık bakımından yeni ile eskinin arasında gidip gelen aydınların genel tutumunu göstermek içindir, onları küçümsemek düşüncesini gütmez. İşte, düşünsel alanda, toplumsal yabancılaşmanın başlangıç belirtileri bunlardır. Toplum sağlam bir düşünce tabanına oturamamıştır, kaygan bir toprağa basmaktadır, ne yana ağırlık vereceği kesin değildir, karanlıktır. Bir yanda Osmanlı vardır, karşısında boyuna gelişen, ilerleyen Avrupa ulusları duruyor, öte yandan Anadolu'nun kırsal kesim insanları bütünleşecekleri yerde birbirlerinden uzaklaşıyorlar, birbirlerine yabancılaşıyorlar. Bu toplumsal olayın arkasında yatan nedenleri görmesi gereken düşünür, aydın örneği ortalıkta görülmüyor pek.

BUNALIMLAR – GERGİNLİKLER

Anadolu'da, ortaçağ boyunca, bir düşünce bunalımı vardır, bu bunalım toplumsal olarak değişik boyalara bürünmüş, çok ayrı ayrı biçimlerde yüzeye çıkmıştır. Hangi dönemde bir bunalım başgöstermişse, arkasından güçlü, sarsıcı, bir gerginlik yaşanmıştır. Toplumun *tabanından* gelen, özellikle üretim-tüketim arasındaki denge bozukluğundan kaynaklanan bu olaylara çözüm aranmamış, yalnızca önyargılara dayalı geçici önlemlerle işin üstesinden gelineceği sanılmıştır. Bu yanıltıcı uygulama, daha büyük gerginliğe, bunalımlara yolaçabilecek bir önlemdir.

Bunalımın ilerlemesi gerginliği *gündeme getirir*, gerginlik ise bunalımı çatışmaya getirecek bir güçtedir. Bu iki karşıt olayda hangisinin öncü, hangisinin ardçı olduğunu saptamak da pek kolay değildir. Olayın özüne girilmiş, içeriği aydınlatılmış sanılır çokluk, bu da acıyı dindirici bir uygulama değildir. Bunalımlarda bir doyumsuzluk, derin bir düşünsel boşluk vardır, önlem alınması bu nedenlerin bilinmesine dayanır. *Eğitim* işlerinin yeterince düzene konamadığı, halkın kendi başına bırakıldığı toplumlarda bunalım daha korkulu bir duruma gelebilir, gerginlik beklenmedik bir günde patlak vererek karşılıklı vuruşmaya dönüşebilir. Osmanlı tarihinde yaşanan bunalımların iki büyük nedeni olduğu, uçlara varan gerginliklerin bu nedenlerin bilinmemesi sonucu yüzeye yansıdığı biliniyor. Yönetimin başında

bulunan yetkililer, toplumu düzenleyen yasaların değil de, kişisel inançların "adamı" olarak uygulamalara koyulursa, yantutucu olursa ufak boyutlu bir bunalımın büyük boyutlu bir gerginliğe dönüşmesi kolaylaşır. Yöneticiler bir "yanın adamı" olmaktan kurtulurlarsa bunalımın gerginliğe dönüşmesi daha başlangıçta önlenebilir. İşte, ülkemizde, Osmanlı yönetiminden buyana yöneticiler "yasaların adamı" olamamışlar, açık-gizli bir "yanın adamı" olma eğiliminden kendilerini kurtaramamışlardır. Bu konuda Atatürk-İnönü ikilisi Türk tarihinin iki benzersiz örneğidir. Bu iki yöneticide, inanç bakımından, bir "yanın adamı" giysisine bürünme eğilimi görülmemiştir, ikisi de "yasaların adamı" olmayı başarmış, toplumsal yapının tabanını oluşturan kurucu öğelere ters düşmemişlerdir. Oysa daha önceki dönemlerde durum böyle değildir.

Osmanlı padişahları, en güçlü dönemlerinde bile, yürürlüğe koydukları yasaların değil, şeriata bağlı bir "inancın adamı" olarak kalmışlardır. Tarih boyunca yaşanan, yüzbinlerce yurttaş kanının dökülmesine yolaçan padişahların bu "yandaşlık"larıydı. Egemenliği altında yaşayan milyonlarca insanı birer "uyruk" olarak gören Osmanlı padişahı kendi "mezheb"i dışında toplumsal bir uygulama odağı tanımamış, tanımak da istememiştir. Daha önceki bölümlerde de açıklandığı gibi padişah bir "mezheb"in ardınca yürümeyi, onun uygulayıcısı olmayı büyük bir erdem sayarak ülkede ancak elverişli evrelerde yüzeye vuran bunalımların nedeni olmuştur. Bu bunalımlar, kısa sürede gerginliğe dönüşmüş, yine padişahın, onun görevlendirdiği yetkilerin yantutuculuğu yüzünden çok kan dökülmüştür. Tarih boyunca süregelen Alevi-Sünni gerginliğinin arkasında doyuma ulaşamamış bir inanç bunalımı vardı; önemsenmeyen, öğrenim kurumlarında birer sorun olarak işlenmeyen bu durum yönetime çok kaygılı, korkulu günler yaşatmıştır. Osmanlı toplumu tarih bilincine vardırılmış, sorunlara bi-

limsel yöntemlerle yaklaşabilen aydınlar, düşünürler yetiştirememiştir. Bu düşünsel eksiklik, bunalımların karşısına saygısızca, çılgınca, bilinçsizce suçlamalar, yermeler çıkarmış, sonunda ülkeyi büyük çıkmazlara sürüklemiştir. Kırsal kesim insanlarımız tanrının buyurduğunu değil imamın dediğini din sayar, öyle görmüş, öyle benimsemiştir. En doğal bir gereksinimin karşısında "sen anlamazsın" yanıtı geçerliydi Osmanlı toplumunda. Bu toplumda yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu neye inanacağını bile bilmiyordu.

Padişah en büyük yöneticiydi, eylemlerinden dolayı sorumlu tutulamazdı, uygulamalarını baskıyla önleyebilecek bir yasal kurum yoktu. Kimi yazarlar, şeyhulislamların padişahları dengelediklerini söylerler, yalandır, yanlıştır. Osmanlı anlayışında "ulema öldürülmez" sözü geçerlidir, ancak İstanbul'dan sürülmüş, yerilmiş, aşağılanmış şeyhulislamlar da vardır, büyük saygı görenler de. Nitekim Sultan Dördüncü Murad, bir kuşku üzerine Şeyhulislam Ahizade Hüseyin Efendi'yi Florya yakınlarında boğdurttu. Bir söylentiye göre çağın en ünlü ozanı Nef'i bu padişahın genç erkeklere düşkünlüğünü konu edinen çok ağır bir yergi yazmış, ozanın uşağı bu yergiyi saklamış, ozan bir gün uşağına öfkelenip bağırınca uşak da yergiyi gizlediği yerden çıkarıp padişaha götürmüş, padişah da (Dördüncü Murad) bunun üzerine Nef'i'yi çağırtıp yüzüne tükürdükten sonra boğdurup denize attırmış (bk. R. Ekrem Koçu, *Osmanlı Padişahları*, 1981, s. 211, Şeyhulislamın öldürülmesi, s. 219). Dördüncü Murad'ın padişahlığı döneminde, kılıçtan geçirilen, boğdurulan kişiler arasında kadı, ozan, yeniçeri, alevi, bilgin, bıçkın, paşa bg. değişik kesitlerden yurttaşların sayısı epeyce kabarıktır. Bu padişah, Osmanlı tarihinde, en çok adam öldürten, bütün yaşamı boyunca kadından uzak kalan, yalnızca genç-güzel oğlanlarla gönül eğlendiren bir kimse diye bilinir. Onun, özellikle Bektaşilere, tütün içenlere yapmadığı kalmamıştır. Asıp kes-

melerine karşın padişahlık süresince (14 yıl) toplumsal bunalımların, gerginliklerin arkası gelmemiştir. Osmanlı İmparatorluğunun bu dönemi (17. yüzyılın ilk elli yılı) ilerleyen Avrupa karşısında, eski güce dayanarak ayakta durmanın son evresidir. Şiirde de önceki yıllara oranla son büyük ozanlar gelmiş, son sözü söylemiş gibidirler. Sonraki dönemlerde Nedim, Şeyh Galib gelecektir, ancak onlar da çağı kurtarmaya yetmeyecektir. Osmanlı saraylarında, büyük görevlilerin konaklarında başlayan aktöre bunalımı yavaş yavaş yönetim kurumlarının hepsine yayılma eğilimi göstermiş, dört elle sarınılan din de durumu kurtaracak gereçlerden yoksundu. Bunalım iki yönden saldırıya geçmişti: düşünsel alanda verimsizlik, inançlarda yozlaşma. İkinci olarak da üretilenle tüketilen arasında beliren büyük dengesizlik. Kırsal kesimde üretilenle büyük konaklarda tüketilen birbirine yetecek nicelikte değildir.

İmdi bunalım-gerginlik ikilisinin yalnızca duygusal bir nedene dayanmadığını gördükten sonra, toplumsal yapıyla olan bağlantısına değinelim. Osmanlı devletinde bunalım-gerginlik ikilisi hep yanyana yürümüş, birinin göründüğü yerde kısa bir süre sonra öteki ortaya çıkmıştır. Bu durum, ikisinin birbirini gerekli kıldığı, birinin ötekinin nedeni olduğu sanısını uyandırıyor. Kırsal kesimde ortaya konan, çok geniş bir topluluğa seslenen Alevi şiirini incelediğimizde bunalım-gerginlik bağlantısının toplumsal tabana oturduğunu anlarız. Bu şiirler, hep belli bir inanca, düşünceye dayanıyor, ancak başat sorunun toprağa yaslanan toplumsal nedeni kapsadığı gözden kaçmıyor. Osmanlı toplumunda, Müslümanlar arasında, biri Alevi, öteki Sünni iki kesit vardır demiştik. Alevi kesitte kendi sorunlarıyla başbaşa kaldığı sürelerde bunalım-gerginlik pek görülmüyor. Oysa karşıt inançta olan kesit baskıya yönelince önce direnişle, sonra bunalıma yönelik bir tepkiyle yüzyüze geliniyor. Buna karşın sünni kesimde bunalım-gerginlik kendi içinde,

kendi kendisiyle çelişik biçimde oluyor. Alevi düşünce toplum yönetiminde egemen olmadığından sünni kuruluşları baskıya alması, ezmesi sözkonusu değildir. Öyle olmasına karşın sünni kesim kendi kendini yiyor. Medrese öğrencileri ayaklanıyor, din görevlileri mırıldanıyor, şeriata bağlı toplumsal kurumlar homurdanıyor. Sözgelişi medreseliler "şeriat elden gidiyor" yaygaralarıyla bunalım-gerginlik yaratıyorlar. Ancak bu "elden giden şeriat" neresidir? Yine sünni kesimde. Alevilerin yaşadıkları kesimlerde sünni şeriatı olmadığından elden giden bir nesne yok.

Osmanlı yönetiminde, kırsal kesim Alevilerinde tüketici bir "ulema" topluluğu yoktur, bunun yanında "medrese" de görülmez. Bu iki topluluğun olmadığı yerde ne "din elden gider", ne de "ulemaya saygı kalmadı" yaygaraları ortalığı çınlatır. İster kırsal kesimde, ister büyük yerleşme yerlerinde olsun, sünni topluluklar değişik öbeklere ayrılmıştır: medreseliler, ulema, mollalar (bunların bir bölümü medreselidir, bir bölümünün ne olduğu bilinmez), tarikatlar, şeyhler (sünni topluluklarda) bg. üretmeden tüketenler. Tarihe bakıyoruz, bunların çoğunlukta olduğu yerlerde, dönemlerde bunalım-gerginlik ikilisi eksik olmuyor. Bunlar toplanıyor, yeşil bayrak açıyor, "allahuekber" çığlıklarıyla alanlara dökülüyorlar. Peki bunlar ne istiyorlar? Bütün devlet kurumları şeriatın denetimi altındadır, başta en büyük din yetkilisi sayılan bir şeyhulislam vardır, bir kazasker vardır, mescidler açıktır, isteyenler gider tapımlarını sürdürürler. Bütün bu olumlu durumlara karşın, Osmanlı toplumunda, sık sık "din elden gider", "ulemaya saygı kalmaz". Bu ortaya atılan olaylarda Alevi kesimi suçlayacak bir neden görülmüyor, görülmesi gereken başat neden sömürüdür, kırsal kesimden gelmesi beklenen yiyecek gereçlerinin göz doyurucu niceliğidir. Sömürü azaldığı yerde, azaldığı dönemde çıkarları sarsılan "ulema", "medreseliler" çok becerikli bir tutumla bunalım yaratıyorlar, ger-

ginliğin niteliği karşısında ya siniyor ya da büsbütün azıtıyorlar. Ancak bütün sömürünün, bu tür kurumları olmayan, yalnızca üretici durumda bulunan Alevi kesime yöneldiği de gözden kaçmıyor. Bunu Osmanlının yönetici topluluğu da çok iyi biliyor, çıkarı gereği sesini çıkarmıyor, sömürülen alanda çıkarlar ortaktır da ondan.

Ülkemizde, hangi dönemde tarikatçılık, kadın sorunları, örtünme gibi olaylar ortaya çıkarsa, hızlanırsa, yaygınlaşırsa sinsi bir bunalım başlar. Bu bunalım önce dinin gereği gibi uygulanmadığı, sonra dinle ilgili kurumların yeterince beslenmediği savlarıyla yüzeye vurur. Üzerinde ilgiyle durulursa dine bağlı bunalım-gerginlik ikilisinin hep yönetimin güçsüz, yetersiz, toplum kurumlarının düzensiz bir duruma girdiği evrelerde gündeme getirildiği anlaşılır. Sözgelişi Kubilay neden öldürüldü? Yanıtı açık, yeni yönetim uygulamaları tarikatçıların sömürüsünü engellemeye başladı, kırsal kesimde şeyh egemenliğini sarsan devlet güçleri görev almaya başladılar. Eski düzenin çürüklüğü anlaşıldı, üretici kırsal kesimin kimlerin elinde bir sömürü, yiyim alanına dönüştürüldüğü anlaşıldı. Bu olayı günümüzde izleyelim.

Bugün ülkemizde, Cumhuriyet yönetimiyle gelen, kurulan birçok toplumsal yapılar, özellikle 12 Eylül yıkımıyla baskıya alındı. Yenilik adına ortaya atılanların çoğuna karşı çıkan eski özlemcilerinin istekleri yerine getiriliyor, yalnızca İstanbul'da Müslümandan çok cami vardır, yapılmıştır demek pek de yanlış değildir. Cuma günleri yollarda, alanlarda, kapı önlerinde, açık bahçelerde "cuma namazı" adı altında "gösteri namazları" kılınıyor, kimse karışmıyor, görevliler görmezlikten geliyor. Bayazıd Camiinin önünde Atatürk devrimlerine, Cumhuriyet yönetimine açıkça saldıran ses aygıtları böğürür gibi bağırtılıyor. İçki satan yerler bombalanıyor, yasak olmasına karşın çarşaf, peçe giyiliyor, yollarda sarıklılar, yeşil takkeliler, bereliler özgürce dolaşıyorlar. Oysa fes gibi

bere de Müslüman işi değildir. Fes, adı üstünde Fas'tan, bere İtalya'dan, çarşaf Süryanilerden, takke Yahudi hahamlarından, peçe Süryanilerden, eski İran Zerdüştlerinden gelmedir, islam dininin doğduğu bölgelerde bu giysilerin ne yeri vardı, ne de adı. Yine günümüzde yükseköğrenim kurumlarında, islam örtüsü adı altında bir "türban" olayı sürdürülüyor. Yollarda, alanlarda ilgiyle izliyoruz. Genç yükseköğrenim öğrencisi kız türban dediği başlığı örtünüyor (oysa ona türban denmez, türban Hindu başlığıdır), altına pantolon, çizme giyiyor. Sonra dönüyor, böyle örtünmeyi Muhammed'in önerdiğini söylüyor, hepsi yanlış, hepsi yalan, hepsi islanın özüne aykırı. Daha önce de söylendiği gibi, bir daha yineleyelim: Peygamberin kadınları çizme, pantolon, türban giyiyorlar mıydı? İslam şeriatında böyle bir örtünme-giyinme gereci var mıydı? Kuşkusuz yoktu, bunu elimizde bulunan, islam ülkelerinde bir övünç konusu olan, sık sık sergilenen minyatürlerden öğreniyoruz. Bu uygulamalar, savlar, savunmalar bir bunalımın sonucudur. Yasal görevliler bu bunalım karşısında sorunlara çözüm aramaya yanaşmıyorlar, olayı bir inanç konusu sanıyorlar, böylece de yanılıyorlar. Anadolu insanı (daha önce de söylendi) kırsal kesimde örtülü değildir, bu nedenle onda bir örtü-başörtüsü bunalımı da yoktur, bütün kaygı, sıkıntı büyük yerleşme yerlerinde bunalım-gerginlik karşıtlığı içinde beliriyor. Neden Alevi yurttaşlarda böyle bir kaygı, böyle bir sıkıntı yoktur? Neden tanrının yarattığı söylenen "cennet" yalnızca Sünnilerindir? Bu soruların sağduyuya dayalı bir yanıtı yoktur ülkemizde. Sayrılanan kişi, ne denli koyu Müslüman olsa bile, ölmeyi istemez, ölümü bir tanrı buyruğudur diye benimsemez. Biraz daha çok yaşamak ister, sağlığının düzelmesi konusunda da "Alaman ilâcı"na bayılır, Türk uzmanın yaptığını yeğlemez. Öte yandan döner, birkaç yıl önce *Beşinci Mezhep* diye nitelediği Şiilik'e saldırır, ancak Humeyni'nin gösterdiği yolda yürümeyi yeğler. Osmanlı İmparatorluğu-

nun yüzlerce yıl (aralıklı olarak) savaştığı İran'la sarmaş dolaş oluverir. Bütün bu tutarsızlıkların arkasında bunalım-gerginlik çıkmazının yattığını kimse söylemez, öğrenmek de istemez. Toplumumuzda yaşanan bu çelişik-tutarsız olaylar günlerce, yıllarca sürebilir, ancak çağın gidişine aykırı olduğundan çöküşten kurtulma, güvenilir bir düzeye çıkma olanağı yoktur, bunalımın arkasından daha ağırı, daha yıpratıcısı gelecektir. Birtakım iletişim araçlarından, görüntüleme olanaklarından, yayın odaklarından yararlanma özgürlüğü uygarlığa ters düşen kurumları diriltmeye yetmeyecektir, bu açık bir tarih gerçeğidir.

Bunalımların derinlere inen kökleri vardır, bunları araştırmak, aydınlığa çıkarmak gerekir. Çağımızda toplumlar, ne denli sıkı yasaklarla baskı altına alınsalar bile, düşünce alanlarında birtakım besleyici gereçleri gereksiyorlar, öğrenmek istiyorlar. Çağımız, eskisi gibi, yalnızca verilenle yetinme anlayışından çok uzaklaşmıştır. Yurdumuzda kırsal kesim insanlarını öğretim-eğitim ışığından yoksun bırakarak istedikleri gibi sömürmeye çalışan yetkililer vardır. Ancak, onların çağdışı tutumlarını, uygarlığın özüne aykırı isteklerini yeryüzünün en uzak bucağını birdenbire gözler önüne getiren iletişim araçları geçersiz kılıyor. Okuma-yazma bilmese bile iletişim aygıtının karşısına geçen bir köylü yeryüzünün öbür ucunda olanları öğreniyor, yeryüzünü oturduğu yerden tanıma olanağı bulabiliyor. Baskı yönetimlerinin eski yutturmacaları gittikçe geçerliğini yitiriyor. Kırsal kesim insanına bilgi birikimi sağlamayı kendi çıkarına aykırı bulan yöneticiler iletişim aygıtının etkisini yokedemiyorlar. Bu nedenle kırsal kesim insanlarında bir uyanma, kendine gelme eğilimi başlamıştır. İlgiyle bakıyoruz, koyu sünni çevreler hacılarla, hocalarla, imamlarla kırsal kesimde yaşayanların önemli bir bölümünü çağın dışına itmeye çalışıyor, ortaçağın ortamına götürüyor. Oysa alevi çevrelerde bu geriye itme eylemi

pek yararlı olamıyor, uyanmayı engelleyemiyor. Bu olayda alevi ozanların etkileri büyüktür. Devletin yapamadığını kırsal kesimde alevi halk ozanı, gücü yettiğince, yapabiliyor. Kırsal kesim ozanı kendi kişisel sorunlarını aşarak toplumsal konulara yöneliyor, böylece şiirini bireysellikten kurtarıyor. Bu olay, ilkin çalgı eşliğinde koşuk okuyan ozanlarla yayıldı, daha önemli alan ortaya çıktı, kırsal kesimin sorunlarının alanı genişledi, toplumsal bir içerik kazandı.

Özellikle 1950'den sonra, kırsal kesimde yetişen halk ozanlarının, mezhep ayrılıklarını bir yana iterek, toplumsal sorunlara, üretim-tüketim konularına ağırlık vermeleri, çevrelerini uyarıcı koşuklar düzenleyerek çalgı eşliğinde okumaları çok ilginç bir olaydır. Bu olaydan ürken, halkın uyanmasından korkuya kapılan yöneticiler çok ağır, yıpratıcı-yıldırıcı önlemlere başvurarak savcıları, güvenlik güçlerini, yargıçları göreve çağırdılar, halk ozanları üzerinde ilkel baskılar uygulamaya koyuldular, bunu "demokrasi" adına yaptıklarını söylemekten utanç duymadılar. Dahası iki gözü görmeyen halk ozanlarını tutukladılar, "komünist" diye suçladılar. Bu baskı yöntemi de istenen etkiyi yaratamadı, kimi ozanlar yurtdışına kaçarak yaşamlarını kurtardılar.

Yol yordam bilmeyen köylü arkadaş
Seni bu hallere koyan utansın
Kırık ekmek bir tas ayran yağsız aş
Şükreyle haline diyen utansın

Bir ekmeği kırka böldün pay ettin
Çalıştın da emeğini zay ettin
Tahta beşiklerde yavru büyüttün
Ağlayan sesini duyan utansın

Ayağı nasırdı, yüzü çapaklı
Korkar mı çakaldan aslan yürekli
Yürüyün elleri kazma kürekli
Siz yürürken size vuran utansın

Şah Turna'yım bu günleri görenler
Fikrinin uğrunda mutlu ölenler
Kul hakkını çalıp çırpıp yiyenler
Sizi insan diye sayan utansın..

Şah Turna adlı bir kadın halk ozanının söylediği bu koşukta Alevi-Sünni çekişmeleri değil kırsal kesim insanlarının yaşam gerçekleri işleniyor, bu kadın ozan bugün kırk yaşında bile değildir, yıllarca savcılıklarda, yargıç karşısında, tutuklu evlerinde kalmış, sonunda kurtuluşu yurt dışına çıkmakta bulmuştur. Halkın sesini kesme girişimleri Osmanlı yönetiminin yarattığı bir gelenektir, bu geleneğin biricik uygulayıcısı da Müslümanlığı kimseye bırakmayan sünni kuruluşlardır.

Bu tür halk şiirlerinde bunalım-gerginlik ilişkisinin kaynağı açıktır, tartışmayı bile gerektirmez. Halk çağın iletişim araçlarından yararlanarak uyanmaktadır, emeğinin karşılığını istemekte, yönetici kurumlardan yasal görevlerinin yerine getirilmesini vurgulamakta, Osmanlı dönemindeki gibi "padişahın kulu" değil, bir "yurttaş" olduğunun bilincine varmaktadır. Seçimlerde oy verdiğinden görev isterken düşünsel bir uyanış içinde bulunduğunu gösteren halka karşı yöneticilerin davranışı çok acımasızdır. Bunlara karşı ilk sindirici çıkış "kızılbaşlar" sözcüğüdür, eksiden olduğu gibi. Halkı sömürmeyi sürdürmek isteyen kimileri de "Alevi yurttaşlar" diyerek bir yandan inanç ayrılığını dilegetiriyor, öteden sözde halktan yana görünmeye çalışıyor. Ancak halk ozanlarının, öğrencilerin karşısına öldürücü araçlarla çıkmaktan, bütün ezici güçleri uygulamaya geçirmekten de utanç duymuyorlar. Yöneticiler, gelenekleşen bir Osmanlı uygulamasıyla sözcükleri değiştirerek "alevi", "kızılbaş" yerine "komünist", "kökü dışarda" suçlamaları koymakta yarar görmüşlerdir. Kısa bir süre sonra, 1950'den buyana, halkın uyanmasından ürken odakların "kökü dışarda" bir uygulamayı benimsedikleri, ulusu

soydukları, ülke adına, çağ adına utanç verici yüzsüzlükleri benimsedikleri ortaya çıkıverdi. Bunların hepsi de din adına, sünni gelenek adına yapılmıştı. Halkın uyanmasını "yurttaşlara kötülük" diye gösterme alçaklığına kapılan yöneticilerin, görevde bulundukları sürece, ne denli soysuzluklara giriştikleri 27 Mayıs olayından sonra açıklığa kavuşmuştur. Oysa durum değişmedi, Alevi suçlamalarını, gerici bir kuruluşun yönetimi elegeçirmesiyle doruğa ulaştı, Nakşbendi yamaklarının güçlenmesi sonucu yine mezhep ayrılıkları gündeme getirildi.

Daha önce söylendiği gibi, yönetimin üretim-tüketim konusunda sürdürdüğü çağdışı uygulamaya tepki gösteren halk ozanlarının çoğu inanç ayrılıklarını bir yana bırakarak odak sorun üzerinde birleştiler, bütün düşünceler yaşama anlayışında yoğunlaştı. Yönetici kuruluş bunun ayırdına varınca, halk ozanlarını sağcı-solcu diye ikiye bölme girişimini gündeme getirdi, bunda da birkaç satılmış halk ozanı buluverdi, onlarla çalgılı-ezgili törenler düzenledi, ödüller dağıttı, yine istediği sonuca varamadı. Bunun üzerine daha başka bir sindirme yöntemi buldu: *Bölücülük.* Bu yöntemle epeyce ilerledi, bir yerde bunun da pek yararı olmadı, bölücülükle suçlanan kişilerin birçoğunun bu suçlamayı sürdüren siyasal kuruluşta yeraldığı, Kamutay'a bile girmeyi başardığı görüldü. Bunalım-gerginlik ikilisinin kaynağında yönetimin tutarsızlığı sırıtıyor, kötüyü iyi göstermenin eşsiz örneklerini veren, sözde islam inançlarına bağlı yönetim, islamın özüne aykırı ne varsa hepsini benzersiz bir beceriyle Kur'an'da, hadislerde varmış gibi gösterdi. Bu çarpık uygulama karşısında, yetkili bir din bilgini (?) çıkıp islamın bu iki büyük kaynağında mezhep, tarikat gibi ayırıcı, bölücü kuruluşlara elverişli sözcükler bulunmadığını söyleyemedi, ülkemizde islama karşıt ne varsa din kapsamına alındı. Bu çarpık uygulamaları savunmak için de "besleme basın" oluşturuldu.

Köylü ne halde yaşıyor
Borcu gırtlaktan aşıyor
Okurken aklım şaşıyor
Köylü memnun der besleme

İlim sanat zor emekler
Ziyafette bol yemekler
Resmi ilan seni bekler
Sütun sütun ver besleme

Ben senden daha ezelim
İnci mercanlar dizelim
Gidip köyleri gezelim
Bir de halkı gör besleme

Evvel köyde herk eyledim
Şimdi çifti terk eyledim
Demokrat'ı metheyledim
Ben de oldum bir besleme..

Bu koşuğu yazan Habib Karaaslan adlı bir halk ozanıdır, 1958 yılının uygulamalarını işliyor. O yıllarda örtülü ödenekten gizlice akça yardımı yapılır, günlük gazeteler çıkarılırdı. Bunlara "besleme basın" denirdi, niceleri bu yolla büyük varlık edindi, hacca gitti, Yassıada duruşmalarında bu örtülü-gizli işlerin hepsi yazılı belgelerle açıklığa kavuşturuldu. Bu "besleme basın"ın, besleyicilerince konan daha görkemli, daha saygın bir adı vardı: "milliyetçi basın", ya da "milli basın".

Ağaları tuttun fakiri attın
İşçiyi köylüyü neden ağlattın
Yeşil tekke ile halkı aldattın
Olur mu hiç böyle hile Süleyman

Gençleri öldürdün işçiyi döğdün
Her şeye zam yaptın milleti soydun
İşçi köylü Meclis'e giremez dedin
Kimden aldın bu aklı söyle Süleyman..

Bu dörtlüklerin yazarı da *Kaçıran* adlı bir halk ozanıdır, o da 1971 dolaylarının Türkiyesi'ni anlatıyor. Osmanlı döneminde bu tür koşukları, çokluk, Alevi ozanlar düzenlerlerdi, bu nedenle onlar da "kızılbaş" diye yerilirlerdi, şimdi durum değişti, başka yerici sözcükler bulundu. Bütün bunlar bunalım-gerginlik ikilisinin topluma yansıyan görüntüleridir. Ozan, kırsal kesimde olup bitenleri, büyük illerde yaşayan, Avrupa, Amerika gibi ülkelerde yükseköğrenim gören aydınlardan, düşünürlerden çok daha iyi görüyor. Üstelik bu ozanların kimi ilkokuldan başka öğrenim görmemiştir. Yönetici kuruluşlar, halk kesimde görülen bu uyanmadan, bu dar kapsamlı gelişmeden bile korkuya kapılır, tedirgin olur, çok yakışıksız suçlamalara yönelirler. Bütün sorun, yaratılan bunalımın sisleri arkasına saklanarak sömürüyü sürdürmek, daha elverişli sömürü odakları aramaktır. Nitekim, 1980 öncesi seçimlerinde, seçimi kazanmak düşüncesiyle yapay bunalımlar yaratılmıştı. Aşırı sağcı, dinci kuruluşlar, CHP başarılı olmasın diye, yağ üretimini (çiçek yağı, bitkisel yağ) durdurmuşlar, yapay bir üretim bunalımı oluşturarak alışveriş yerlerinde uzun kuyrukların görünmesine olanak sağlamışlardı. Çok şaşılası bir olaydır bu. Bu yapay bunalımı yaratanların seçimi kazandırmak istedikleri kişi de, seçim dönemlerinde düzenlenen, "gösteri namazları"na katılır, besleme yayın araçlarında sırıtarak boy gösterirdi. Oysa islam dinine göre yapay bunalım yaratarak halkı sıkıntıya sokmak, darlığa uğratmak suçtu, tanrısal buyruklara aykırıydı. Burada ilginç olduğu oranda üzücü bir olaya değinmemizde de yarar vardır. Aşık Veysel günümüzün ünlü bir halk ozanıydı (bu yazıların yazarı kendisini çok yakın-

dan tanır, söyleşilerine katılırdı, Sabahattin Eyuboğlu'nun evinde). Bir köy çocuğu, yoksul bir kişi, alevi topluluğundan gelme olmasına karşın, koşuklarında ortamının ozanı olmak istemedi pek, bu tutumu yüzünden de kimi çağdaşlarını (daha çok alevi halk ozanlarını) gücendirdi, bir gerginlik yarattı. İşte onun bu davranışını, halk adına, alevi topluluğu adına beğenmeyen başka bir halk ozanı, *Zamani* şu koşuğu düzenledi:

Çok dokundu mızrap ile tellere
Bozuk perdeleri görmedi Veysel
Ağıt yaktı bülbül ile güllere
Dikene elini sürmedi Veysel

Ağlayıp sızladı derdini döktü
Vurdular başına boynunu büktü
Çobandı ağanın koynunu güttü
Ver benim hakkımı demedi Veysel

Balta sapı için çattı hırsıza
Dur demedi sömürücü arsıza
Vatandaş muhtaçken ekmeğe tuza
Bunun hesabını sormadı Veysel

Der Zamani, Veysel büyük ozandı
Halkın değil kendi derdin yazandı
Sözü hançer iken kaçıp gizlendi
Zalimin başına vurmadı Veysel...

Aşık Veysel, düşüncelerini kendi benliği çevresinde yoğunlaştıran, toplumsal olaylar karşısında biraz çekingen davranan güçlü bir ozandı. Onun bu çekingen tutumu gözlerinin görmezliğine de yorulabilir, ancak onun gibi iki gözü görmeyen bir kadın halk ozanımız Şah Turna'nın koşuklarını okuduğumuzda görmezliğin toplumsal olaylar karşısında çekingen kalmayı gerektirmediğini öğreniyoruz.

Her seçimde başımıza
Gelen bize nenni çaldı
Çatal kaşık aşımıza
Çalan bize nenni çaldı

...

Oyumuzla seçildiler
Güya bize vekildiler
Soyan doyan çekildiler
Kalan bize nenni çaldı..

Bu dörtlükler de *Zamani*'nindir, yüzyıllar boyunca yaşanan bir toplum gerçeğinin son evrelerdeki uzantısını vurguluyor. Toplumun değişik kesimlerinde görülen, özellikle kırsal kesim insanlarının sömürülmesinde değişmez bir yöntem olarak kullanılan, bu sözlü kandırmacalar gizli bunalımların başlıca kaynağıdır. Seçim dönemlerinde kırsal kesime çıkan, köylülerle ekmek yiyip çorba içen adaylar seçimden sonra bir daha köylüyü aramazlar, eski alçakgönüllülüklerini bırakırlar, güler yüzler bir daha görünmez olur. İnanç-düşünce özgürlüğünden, bu özgürlüğü savunmaktan, alevi yetkilerinin yasallaşmasından sözeden bu adaylar, Kamutay'a varınca verdikleri sözleri de, içtikleri andı da unuturlar. Oysa onların unuttukları, daha doğrusu unutur göründüklerini halk ozanları unutmazlar, böyle koşuklara döker yayarlar.

Bunalım-gerginlik ilişkisi, günümüzde, kırsal kesimden kolaylıkla büyük yerleşme yerlerine kaymaktadır. Artık kırsal kesimle büyük yerleşme yerleri arasında aşılmaz sınırlar ortadan kalkmıştır. Ulaşım-iletişim araçları yeryüzünde olup bitenleri öğrenmek için kırsal kesimden büyük illere inmeye gerek bırakmamıştır. İşte, sözde aydın, bilgin geçinen yetkililerin bir türlü sindi-

remedikleri gelişme de budur: neden büyüklere, okumuşlara, süslü püslü beylere sorulmuyor, neden köylülerimiz kendi işlerini kendi olanaklarıyla görmeye kalkışıyorlar, neden Ankara'ya gönderdikleri büyüklerin (?) sözlerine kulak asmıyorlar? Bu soruların yanıtını aramaya gerek yoktur. Büyüklere sormak, onların buyurdukları yollarda yürümek bir ortaçağ geleneğidir, dinci çevrelerin sömürü olanağıdır. Neden büyüklere sorsun kırsal kesim insanları? Büyüklere soracaklarına, o büyüklerde biraz insanlık, biraz anlayış olsa da yurttaşları aydınlatsalar, düşünce ortamında geliştirseler, onlara okuma-yazma, çağın gereksinimlerine göre davranma yetisi kazandırsalar daha iyi olmaz mı? Büyükler hırsız, soyguncu, vurguncu, çıkarcı iseler kırsal kesim insanları onlara ne soracaklar, onlardan ne öğrenecekler? Hırsızlık mı? Soygun mu? Vurgun mu? Sömürü mü? Eskiden, kuru ekmeği bile güçlükle bulan bir kimseye "Allah yolunda ölmek mutluluktur" öğütleri verilirdi, dinimiz öyle söyler, büyükler öyle buyururlardı. Çağımız uygarlığı bu yıpranmış soyguncu anlayışını değiştirdi. Ölmek boşuna, iş olsun, bilinmeyen bir geleceğin düşsel evrenindeki kıvanç için değil, insanlığa yarayışlı bir gelişme için olsun diyor halk ozanı. Bu önemli bir adımdır, büyük yerleşme yerlerinde oturanların kırsal kesim insanları karşısındaki yapay üstünlüğünün yıkılması demektir.

Bir bütünü eşit bölmek ne güzel
İnsanlığa hizmet etmek ne güzel
Bir gaye uğruna ölmek ne güzel
Ölümüm bir işe yaramalıdır.

Zamani adlı ozandan aldığımız bu ikinci örnek, çok gelişmiş, büyük yerleşme yerlerinin büyüklük taslayan aydınlarını kat kat aşmış bir anlayışın ürünüdür. Divan yazınında bu düşünce yoktur, dahası günümüzün "büyük" sayılan ozanında, yazarında yoktur. Yönetim anlayışına

göre kırsal kesimden gelen bu ses "kökü dışarda" bir düşüncenin yansımasıdır ülkemizde. Oysa hangi düşüncelerin, hangi dinci uygulamaların "kökü dışarda" olduğu 12 Eylül yönetimiyle aydınlığa çıkmış, bu tutucu, gerici yönetimin uygulamaları ortaçağın bile ötesinde bir yaşama ortamına dönmeyi yararlı kılmıştır.

1950 yönetimiyle başlayan Alevi-Sünni ayrımı (kökleri Osmanlı yönetimindedir) hızla vuruşmaya, saldırıya dönüşmüş, 12 Eylül yetkililerinin ekmeğine yağ sürecek bir kertiğe getirilmiştir. Gerçekte bu yönetim, başarıya ulaşmak, kırsal kesim insanlarını daha kolaylıkla sömürebilmek için bütün olanakları sinsice önceden yaratmıştı, yapılacak iş en uygun evreyi beklemekti, o da oldu. Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan Alevilerin bir bölümü koyun boğazlar gibi çoluk çocuk demeden öldürenlerin, 12 Eylül iş becerenlerini yetiştiren kurumlardan geldiği, onların sağladığı olanaklarla ileri atıldığı açıklanmış, bu 12 Eylül yetkilerinden kimi güncel Türkçeyi bile kolaylıkla konuşmayı öğrenemeden anılar yayımlamaya koyulmuş, "her taşın altından Atatürk çıkıyor", "Türk milleti fedakârdır onu kullanmayı bilmeli" gibi yakışıksız sözler söylemekten geri kalmamıştır. Bu sözler us ölçülerine, bilinç ilkelerine uygun değildi, bilmeden-anlamadan gelişigüzel bir ağızla söyleniyordu, ancak eski bir anlayışın izlerini taşıdığı da ortaya çıkıyordu. İşte bunalım-gerginlik böyle durumlarda belli oluyor.

Kamu yönetiminin ulusal bütünleşmeye yönelik önemli bir girişimi, düzenleyici tasarıları görülmemiştir. Yönetimi elegeçiren bütün kuruluşlar (seçimler sonucu) ilk dört yıllık süreyi güven altına aldıktan sonra kırsal kesimle ilişkileri seyreltir, bu kesimin bilimsel yöntemlerle aydınlatılmasına önem vermez, dahası "kul" olmaya yatkın bir halk çoğunluğu oluşturmak için din duygularını kabartan eylemlerle oyalamayı sever. Geniş kap-

samlı bir cami yaptırımı gündeme getirilir, ülkede yapılacak başka önemli iş yokmuş gibi seçmenlerin ilgisi camilere çekilir. Bu camilerde görev alacak onbinlerce kişinin geçimi, aylığı düşünülmez bile. Böyle üretmeden tüketen toplulukların çoğalması sonucu geçim bunalımı başlar. Bu olumsuz olayları ülkemizde çok yaşadık yaşıyoruz da. Kırsal kesim insanlarını uyandırmak, kırsal kesimden büyük yerleşme yerlerine göçüşü önlemek için, köyde üretilenle köyü geçindirebilecek verimliliğe ulaştırma ereğine yönelen "Köy Enstitüleri" acımasız suçlamalarla kapatıldı. Çağdaş tarım araçlarıyla kalkındırılmak istenen köy geriye, karasapana itildi. Köyün ürettiği tükettiğine yetmemeye başlayınca göçler çoğaldı, ufak tarım alanları bırakıldı, işlenmez oldu. Kırsal kesim insanlarının çoğunluğu, Osmanlı döneminde olduğu gibi, yine bilgisiz dilenci "hocalar"ın eline bırakıldı. Kırsal kesimde çağdaş sağlıkbilimin yerini büyücülük, üfürükçülük, muskacılık bg. ilkel saçmalıklar alıverdi. Bunların arkasından, başka bir bölümde anlatıldığı gibi, tarikatçılar sökün ettiler. Kimse islam dininde böyle kuruluşların bulunup bulunamayacağını düşünemedi. İslam dininin eşitlik, kardeşlik, barış dini olduğunu ileri sürenler ölülerin gömüldükleri yerleri bile bölümlediler, birinci-ikinci-üçüncü kesim gömütler kazdılar. Bugün bütün büyük yerleşme yerlerinde gömütler toplum kesimlerinin varlıklılık durumuna göre üçe ayrılmıştır. Eşitlik getirdiği söylenen islam dinine bağlılıkla övünen nice tarikatçının Süleymaniye, Fatih bg. büyük camilerin bitişiğindeki yerlere gömüldüklerini biliyoruz. Bunların hepsi derinden gelen bir inanç bunalımının görünüş alanına çıkışıdır. Böyle bir uygulamanın islam dininde yeri olmadığını söyleyen bir yazar saldırıya uğrar, suçlanır, yerilir, öldürülmesi gerektiği bile söylenir. Karadeniz yörelerinden, özellikle Doğu Karadeniz kıyılarından, İstanbul'a göçen nice bilgisiz kişiler biliriz "şeyh" sanını almış, Nakşbendi tarikatının başına geçmiş, çevresinde

toplanan sapkınlarla, islamın ne olduğunu bilemeyen sürüyle çevrede etkinlik kazanmıştır. Trabzon yöresinde, bütün yakınlarıyla birlikte, hırsız olarak bilinen, birçok yüzkızartıcı, utanç verici olaya karışan, sonradan akça vererek ilkokul bitirme belgesi sağlayan, daha sonra kendisini "medrese öğrenimi görmüş" diye tanıtan bir "şeyh" tanırız. Bundan kırk yıl önceleri (biraz daha eskiye de gider) Fatih yöresinde, Unkapanı çevresinde geceleyin yol keser, Beyoğlu yakasından gelen esrikleri (sarhoşları) soyarlardı. Edirnekapısı surlarının oyuklarında kaçakçılık eder, düşük kadınları satar, gömütleri geceleyin açarak altın diş çalarlardı, şimdi birçoğu "şeyh", "halife" sanlarını kazanmış, kendilerine uymayanlara "kızılbaş" der dururlar. (Özel yaşamımızda, bugün, Nakşbendi tarikatına bağlı şeyhlerin, halifelerin çoğunu yakından tanıdık, gençliğimizde biz de o kuruluşa girmiştik. Bu kişilerin içinde emeğiyle geçinen, hırsızlık yapmayan, yol kesmeyen, Fatih Camii'nden, Sultan Selim Camii'nden, Şehzadebaşı Camii'nden yazma Kur'an çalıp satmayanı yoktu. İçlerinde değerli seccade, rahle, ibrik, leğen çalanlar bile vardı, şimdi islam dininin öncüleri geçiniyorlar, bunlar arasında kamu kurumlarının en yüksek aşamalarına çıkanlarla çok yakın ilişkiler kuranlar da az değildir.). Bu tür kişilerin, çıkarlarına dokunulduğu yerde, suçlamak için ilk söyleyecekleri söz ya "kızılbaş" olur ya da "dinsiz". Bu sözcükler bunalım dönemlerinin bayrağı durumundadır, kırsal kesim insanında geçim sıkıntıları başladıkça, bu sıkıntıları yansıtan sesler yükseldikçe, çoğu alevi olan halk ozanları bu acılı durumlarını çalgı eşliğinde dilegetirdikçe tepkiler çoğalır, yönetici kuruluşlarda yüksek görevliler ülkede sinsi bir gücün dolaştığını, halkın ulusal duygularını yaralayacak işler tasarladığını ortaya atar, ulusal uyanmanın "ulusal yıkım" olacağı savını yayarlar. Toplumumuz böyle yaygaracıların elinden çok çekmiştir, uyanıncaya değin de çekeceğe benziyor. Kırsal kesimin bilinç-

lendirici gücü, çokluk, alevi kesimlerden geliyor nedense, Osmanlı döneminde de böyleydi.

Bunalım-gerginlik nerde başlar, nerde biter kestirmek güçtür. Kimi yerde, kimi dönemlerde ikisi birden ortaya çıkar, toplumda korkulur bir sarsıntı sezilir. Bu sarsıntı düşünsel bir depremin ilk titreşimleridir, daha önceden yeterli deneyi, bilgisi olmayan bir kurumun bu yıkıma giden devinimi önleme olanağı da yoktur. Bilgisiz, çıkarcı yöneticiler bütün önlemlerin baskı yoluyla, değnekle-tüfekle alınabileceği sanısına varırlar, iş kaba güce dökülünce tepkinin de hızı artar, yayılma alanı genişler. Osmanlı yönetiminde, kırsal kesimde patlak veren ayaklanmaların çoğu böyleydi, kılıçla bütün sorunların çözüme bağlanacağını sanan padişah gözdelerden birinin kolları arasından kalkar, bilmem kaçıncı kadını almak için kendisine başvuran paşaya vereceği yanıtın "kitap"ta yerini arayan şeyhulislamı çağırtır, bu "kızılbaş taifesi"nin yaptığına karşı gerekli eylemi sorar, yazılı bir belge alır. Padişahına, devletine, dinine karşı ayaklanan, başkaldıran "nizâm-ı âlem"in sağlanacağına, korunacağına inanılır. Bunalım-gerginlik hızla genişler, ayaklanma Yeniçeri Ocağı'nın çatısı altından dumanlar çıkarmaya başlayınca sarayın çevresini kuşatan surlardan avuç avuç altınlar, akçalar dışarda bağırıp çağıran "Yeniçeri kullarım"a dağıtılır, bir süre sonra yine şu "nizâm-ı âlem" adına sadrazamın, defterdarın, kızlarağasının daha birkaç kişinin "kellesi" surlardan dışarı savrulur. Bunların hepsi de yeryüzünde tanrının gölgesi (zillullah-ı fi'd-dünya) padişah adına yapılır, tanrı ne yazmışsa ona uyulmuş, onun buyruğu yerine getirilmiştir, söylenecek söz yoktur. İşte öyle bir durumda "kızılbaş taifesi"nden bir ozan çıkar, yüce tanrıya gönlünden geldiği gibi seslenir:

Yücelerden yüce gördüm
Erbabsın sen koca tanrı
Âlem okur kelâm ile
Sen okursun hece tanrı

Er atasıyla anılır
Filanoğlu filan deyu
Anan yoktur baban yoktur
Sen benzersin piçe tanrı

Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kulum geçsin deyu
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a tanrı

Garib kulun yaratmışsın
Derde mihnete katmışsın
Onu âleme atmışsın
Sen çıkmışsın uca tanrı

Kaygusuz Abdal yaradan
Gel içegör şu cur'adan
Kaldır perdeyi aradan
Gezelim bilece tanrı..

Bu koşuk, bir sapkın, tabansız, özsüz düşüncenin-inancın alaya alınmasıdır, bir yergi değildir. İslam dininin özünü, gerçeğini bilenler böyle bir tanrının olmadığını, bunu ancak çıkarcıların, sömürücülerin, hırsız görevlilerin ürettiklerinden kuşku duymazlar.

Alevilik'in, yurt düzeyinde, gelişmesinden, yayılmasından kuşkulananlar, çekinenler, kaygı duyanlar hep yöneticiler olmuştur. İçkisi, çalgısı, yazını, oyunu, resmi, çanağı-çömleği, üzümü, öküzü, koyunu, yaylağı olan bu topluluk sünni çevrelere ne saldırmış, ne de sataşmıştır. Bütün bozukluk, dengesizlik, koğuculuk, yıkım, boşbo-

ğazlık islam inançlarını egemenliği altında bulundurmak isteyen, kendisinden başka kimsede din saygısı, din sevgisi bulunmadığını ileri süren yönetici kuruluştadır. Bu kuruluşun özel yaşamı araştırıldığında en utanmaz birini bile utandıracak durumlarla karşılaşılır. Şunun bunun gizli sevişmesinden, kaş göz etmesinden kuşkulanan, bunları din adına "namussuzluk", "alçaklık" sayan Osmanlı padişahının "harem"inde birbirini çimdikleyen, emen, dişleyen, özel ilişkilerle oyalayan gözdelerin sayısı, çokluğu belli değildir. Padişah, kimi yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre, Fatih Mehmed, Yavuz Selim, Kanuni, Dördüncü Murad bg. doğadışı bir sevgiye kapılmışsa (daha önce ilgili kaynak verilmişti) dinin, din yetkilisinin sesi çıkmaz, dut yemiş bülbüle döner. Bu uygulamalar, bir toplum için bunalım sayılmasa bile yararlı da değildir. Başkalarına karşı katı, kendi eğilimleri önünde sümüklüböcek yumuşaklığı taşıyan bir yönetici, çevresinde toplanan dalkavukların, yardakçıların kalabalığından aldığı güçle koltuğunu korusa bile, bir "tarih varlığı" olmaktan çok uzaktır. Erdem kişisel özle başkaları arasında uçurum yaratmaya elverişli değildir. Düşündüğü gibi davranamayan, içi başka dışı başka, ya da göründüğü gibi olamayan ancak olduğu gibi de görünemeyen bir kimse erdemsizlik örneğidir. Böyle bir yöneticiyi oturduğu koltuk tarihin yargıcı önünde aklatmaya, pırıl pırıl bir nesne gibi göstermeye yetmez.

UYANIŞLAR

— I —

Kırsal kesimin yüzyıllar boyunca sömürülen insanları arasında Alevilerin önemli bir yer tuttuklarını daha önceki bölümlerde gördük, bu bölümde, bu yurttaşlar arasında başlayan uyanmayı, bu uyanmaya karşı yöneticilerin uygulamalarını, önlemlerini açıklamaya çalışacağız. Osmanlı yönetiminin önyargılı olduğu, olayların nedenlerini araştırmadan işe koyulduğu, bütün olaylara baskıyla yaklaştığı biliniyor. Bu yönetimde olayı anlama yerine sindirme, yurttaşların dileklerini dinleme yerine yerme, anlaşma yerine tepeleme bg. girişimler yaygındır. Osmanlı yönetimi uyruklarını ağzı dili olmayan bir "kul", diri bir araç olarak görür, onun gözünde düşünmek bile suçtur, padişaha karşı saygısızlıktır, ayaklanmadır. "Kul"un belli görevi vardır, onun dışına çıkamaz, kendisine verilenden başkasını isteyemez, kendisine yapılanların nedenlerini soramaz, araştıramaz.

Osmanlı yönetiminin bu katı uygulamaları karşısında, özellikle kırsal kesimde, halk ozanlarının etkisiyle birtakım uyanış belirtileri görülüyordu. Bunlar inançlardan geldiği sanılan, bu nedenle de suçlu sayılan kımıldanışlardı. İnançların tabanında yatan yaşama biçimiyle, geçimle ilgili nedenlere yöneticiler sıcak bakmıyorlardı. Oysa ortada önemli bir durum vardı. Sömüren topluluk sünni inançlara bağlı, şeriata dayalı bir düzenden ya-

naydı. Sömürülen topluluk ise üretici, sünni şeriatına karşı, Ali'den yana bir inanca bağlanıyordu. Böylece sömürgen sünninin karşısında sömürülen alevi yeralıyordu. İnançlarına, duygusal eğilimlerine saygı duyulmayan bir topluluğun emeğinden yararlanmak da doğru değildi. Osmanlı yönetimi bu çelişkiyi görmek, anlamak istemiyordu. Devletin bu yandaş tutumu halkı ikiye ayırıyor, birini koruyor, ötekine vuruyor. Osmanlı yönetimini incelediğimizde, bu durumun yüzyıllar boyunca tedirginlik yarattığını, buna karşın yönetimin tedirginliği arttırmaktan başka bir iş beceremediği gerçeğini öğreniriz. Bu çelişik tutumdan yararlanan yönetim, halkı hep baskı altında tutmayı yeğlemiş, uzlaştırıcı, uyum sağlayıcı bir girişimde bulunmamıştır. Ekmek isteyene değnek Osmanlı yönetiminin özelliğidir. Osmanlı, yönetimi altında bulunan Türk topluluğuyla arayı açarken önce dilin canına okudu, kırsal kesimle büyük yerleşme yerlerinde yaşayanlar arasında anlaşmayı sağlayacak olan dil işlevini yitirdi; böylece duygusal bir kopukluk oldu. Bu önemli, toplumsal bir olaydı, yönetenle yönetilen arasındaki uçurum böyle başlar, iki topluluk birbirinin karşısında diriliğini yitirmiş birer nesne gibi durur. İşte halk ozanlarının yararı bu olayda görülmüştür. Halk yazınla olan ilgisini halk ozanları aracılığıyla sürdürdü, onların yönlendirdiği bir topluluk niteliği kazandı. Halk ozanlarının da sünni-alevi diye ikiye ayrıldığını biliyoruz, ancak onlar arasında çatışma bir şiir düzeyinde sürüyordu, bu da kırsal kesim için verimli bir durumdu, tadları değişik birer yemek gibiydi halk şiiri, bu niteliğiyle.

Halk ozanlarından sünni olanların şiirlerinde güncel sevginin, sıcak ilişkilerin ağır bastığını daha önceki bölümlerde gördük. Alevi şiirindeyse ağırlık inançlarda odaklaşıyordu, buna karşın yaşam sorunlarına da yer veriliyor, onlar da yeri geldikçe işleniyordu. Bütün halk ozanları uyarıcı, uyandırıcıydı. Sözgelişi Köroğlu, Dada-

loğlu gibi ozanların ezilen halktan yana olduklarını, baskı yönetimine karşı çıktıklarını biliyoruz. Ruhsati, Seyrani, Derdli gibi tarikata bağlı ozanların da baskı yönetimine, sömürüye, soyguna karşı eleştirici, yerici koşuklar düzenledikleri belli. Öte yandan alevi-kızılbaş denen ozanlarda durum daha belirgindir, yerginin kime, ne için söylendiği açıktır. Bu ikinci öbeğe giren ozanların daha etkili olduklarını, boyuna izlenerek ağır suçlamalara uğradıklarını yazılı kaynaklardan öğreniyoruz.

Mahkeme meclisi icad olduğu
Çeşme-i rüşvatın akmaklığından
Kazâ belâ ile âlem dolduğu
Kazların kadıya uçmaklığından

dörtlüğüyle başlayan koşmasında, *Seyrani* çağındaki yiyiciliğin yargı kurumlarında bile ne denli yaygın olduğunu açıklıyor.

İstemez bir hâkim şâhidi baydan
Kurda koyun ata eğer har dese
Yahşi balık tuttum ben kuru çaydan
Yerden göğe doğru yağar kar dese

Sanma zengin bir gün olur kudurur
Malı ile günahların yudurur
Hacıya hocaya belî dedirir
Söğütte kavakta biter nar dese

dörtlükleri varlıklı kimsenin ne denli etkili olduğunu, gerektiğinde yargıçları bile kendisine çektiğini, söylediği yalanların doğru olarak benimsendiğini, akçanın bütün kapıları açtığını sergiliyor. Bu olumsuz durumları *Fuzûlî*'nin ünlü "Şikâyetname"sinde de görüyoruz, padişahlara sunulan uyarı belgelerinde de. *Koçi Bey Risalesi* bu konuda çok ilgi çekici bir kaynaktır. Osmanlı dev-

letinde böyle sayısız suç vardır, üstelik din görevlilerinde. Şeriatın buyruğunu yerine getirmeyenin büyük suç işlediğini söyleyen yetkili, ulusu kasıp kavuran soygunlar karşısında sesini çıkarmaz. *Seyrani* bir koşuğunda

Buğdayın bir mutu oldu yüzelli
Muhtekire düştü fırsat bu sene

derken, 1845 dolaylarında, ülke çapında yaşanan kıtlıktan yararlanan vurguncuları anlatıyor. Bu tür olaylar Osmanlı tarihi boyunca Anadolu'nun dört bucağında yaşanmıştır. Onsekizinci yüzyıl halk ozanlarından *Sümmani* çağından yakınırken:

Milletse ahlaktan hep oldu beri
Kimsede kalmadı nâmus eseri

demekten kendini alamamıştır. Halk ozanları bu koşuklarını çalgı eşliğinde toplantılarda okurlar, durumu halka açıklarlar, yayılmasına yardımcı olurlardı. Bu eleştiri içerikli yazılar genellikle kırsal kesime gönderilen vergi toplayıcıları tedirgin ediyordu. Osmanlılarda vergiler "kesim" yöntemiyle toplanırdı, devletin yetkili kıldığı aracıları vardı. Bunlar, bir bölgenin vergisini önceden satın alırlar, saraya toplanacak verginin belli bir yüzdesini öderlerdi. Vergiyi satın alan yetkili halkı ezer, çok vergi toplamak için değişik yollara başvururdu. Saray ise istediğini alınca ötesine karışmaz, vergiyi satın alanın uygulamaları karşısında yansız kalırdı. Bu ölçüsüz uygulama yüzünden halk sık sık sesini yükseltirdi. Bunda köy ozanlarının katkıları büyüktü, soyulan halkın acılarını, sıkıntılarını onlar dilegetiriyorlardı. Bu olayı bir dinsizlik gibi göstererek, padişaha karşı ayaklanma diye yorumlayarak ozanlara ağır baskılar yapılırdı, ancak istenen sonuca varılamamıştı. Özellikle kaba sofular ortalığı karıştırıyor, kırsal kesimde ufak bir uyanmayı

bile dinsizlik sayıyorlardı. Buna karşın, Bektaşî şiirinde, yine halkın anlayabileceği açık bir dille şeriatın geçersizliği öne sürülüyor, tanrı bile yadsınıyordu. 19. yüzyıl Bektaşi ozanlarından *Celâli Baba* bir şiirinde tanrı, peygamber tanımadığını, namaz kılanlarla konuşmadığını, onların konuşmaya değer kimseler olmadığını söyler.

Namaz ehliyle konuşmam
Yâ Hû diyen putperestim

dizelerinin bulunduğu koşuğunda, daha da ileri giderek, korkusuzca

Ne allahım ne nebim var
Yâ Hû diyen putperestim

diye içini açıklar, düşüncelerini sergiler, bu ozan yine koşuğunda "ne dinim var ne imanım" da demektedir. Bu sözler bu açıklıkla günümüzde bile söylenemez sanırız. Biz, bu tür çıkışları, şeriatın aşırı, anlamsız baskılarına bir direnme gibi görüyoruz. Aşırı baskılar karşısında böyle korkusuzca ileri atılmak, şeriatın en önemli konularını bir söyleyişte yadsımak Türk yazınında yeni değildir, kırsal kesim ozanlarının özgün bir buluşu da sayılmaz, ancak bir uyanışın belirtileri olarak önem taşır. Ozanı böyle söyleten ona uygulanan düşünsel baskıdır. Usla bağdaşmayan bir inanca bağlanarak yaşamak uyuşukluktur yeryüzünde, bütün dilekleri tanrının karşılamasını beklemek de öyle. Çağımızın ozanlarından *Zuhuri* (ö. 1949) bu verimsiz inanca karşı aydınca bir tutum takınır.

Biz bu sene senden istedik rahmet
Yalvardık yakardık eyledik minnet
Biz rahmet istedik sen verdin zahmet
Ne idi bundaki hikmetin aya

Muhtaç olmayayım diye ellere
Çalıştım emeğim verdin yellere
Bütün emeklerim gitti sellere
Yeşil koruklarım eyledin imha

Bana ne verdin sen söyle kudretten
Ben tohumu aldım ektim devletten
Utanırım borçlu kalsam milletten
Bir çek ver borcumu eyleyim imha

bu dörtlükleri bir "ayaklanma" ya da bir "başkaldırı" saymak da olası, ancak ozanın uyandığı, kuru bir inancın ardınca koşmadığı açıktır. Şeriat "tanrı çalışana verir" diyor, ozan bunu biliyor, çalışıyor, ancak emeğinin yittiğini, ortalığın kuraklık sonucu verimsizleştiğini, bunun bir doğa olayı olduğunu biliyor, "yağmur duası"na çıkmıyor.

Tanrı demiş cehennem var
Cehennemden korkar mıyım
Hey gidi saf müslümanlar
Cehennemden korkar mıyım

...

Cennet cehennem de nedir
Bekleriz kaç yüz senedir
Bunu düşünmek nemedir
Cehennemden korkar mıyım

Bu dizeleri yazan ozan çağımızın insanıdır, kırsal kesimde yaşamış bir tarımcıdır. Önemli bir öğrenim de görmemiştir, koşuklarında *Hicrani* takma adını kullanır, kuru sofuluğun karşısına alaycı bir dille çıkmaktadır. Bu bölümlerin bulunduğu koşuğun bir dizesi de "Hak'tan gelen ne olsa hoş" biçimindedir, ozana büsbütün "dinsiz" diyemeyiz, uyanık bir köylüdür.

Halk şiirinde alevi-sünni yakınlığı aramak boşunadır, ancak iş geçime, yaşamın gereksinimlerini gidermeye gelince, bütün ozanlarda bir düşünce-dilek birliği görülür. Bunun öncüleri de yine alevi ozanlardır. Şiire geçimi, yaşamı bir konu olarak sokan, şiiri yalnızca bir sevgi (aşk) aracı olmaktan kurtaran yine bu alevi kesim ozanlarıdır. Onların şiirlerinde inanç (Alevilik) başat konudur, ancak güncel yaşamın nesnel gereksinimleri de eksik değildir. Bunu Pir Sultan Abdal'ın, daha önce okuduğumuz "öküz" konulu koşuğunda gördük. Oysa divan şiirinde hayvanlarla ilgili dizeler düşsel birer öğedir. Ozan biraz akça koparmak için padişahın atlarına övgüler (rahşiye) döktürür, ancak o övülen atların nitelenmesinde kullanılan sözcükler soyuttur, boşluktadır. Kırsal kesim ozanının koşuklarında hayvan nitelemeleri soyut değil nesneldir, hayvanı (evcil hayvanları) yaşama ortamındaki durumuyla şiire geçirir. Halk şiiri, halkın düşüncelerini, duygularını, isteklerini dilegetiren bir dilekçe niteliğindedir. Geçen yüzyılın başlarına değin, toplumsal durumları yansıtmada, alevi-sünni diye ikiye ayrılan bu yaratı türü daha sonraları, sömürücü odaklara karşı birleşmiş gibidir. Bu durum isteklerin, gereksinimlerin özdeşliğinden dolayıdır. Anadolu'da yönetimlerin çağdaş sömürü araçlarından yararlanarak halk kesimini daha kolay etki altına alması sonucu, ezilenlerin yakınmaları da çoğaldı, daha hızla yayılır oldu. Elimizde bulunan halk şiirinin, bu dönemde, incelenmesi bütün yakınmaların din-üretim odaklarından geldiğini bize öğretiyor.

Alevi şiirinde, üretim alanlarında baskı yöntemini sürdürmek isteyen sömürgen şeriatçılara karşı, daha belirgin bir direnme, bir karşı koyma vardır. Bu olay, dar bir anlam alanında geçse bile bir uyanmadır, halkın sömürgen topluluğa karşı kendi kendini savunma atılımıdır. Bu atılım yüzyılımızda bambaşka bir içerik kazanmış, halkın yönetimi eleştirmesi biçiminde görünmüş-

tür. Eski yüzyılların yalnızca verilenle yetinme, buyurulanı yapma gereğinde bırakılan halk topluluğu, halk ozanlarının uyarıları, çabaları sonucu yeni bir davranış içine giriverdi, yalnızca bir "buyruk aracı" olmadığının bilincine vardı. Türk toplumunda halk ozanlarının yakındığı durumlar bellidir: katı şeriat uygulamaları, kırsal kesimlerin ürettiklerini kırsal kesime gerekeni vermeden alma, din görevlilerinin (yargıçlar, güvenlik güçleri, yöneticilerin uzantıları olan yetkililer) uygulamaları, mezhep ayrılıklarından gelen gerginlik bg. Bunlar hep alevi topluluğun yıkımına işletilmiş, bu topluluk yurttaş bile sayılmamıştır (belli çevrelerce). Bu tutum, gittikçe, kent-köy arasındaki uçurumu daraltmış, köyle kenti daha yakından görme olanağı bulmuştur. Açıkgöz yöneticiler, bu durumu kendi başarıları, halka iyiliği diye göstermeye çalışmış, ancak istenen sonuca varamamıştır. Büyük yöneticiler adına kırsal kesim insanlarını sömürene "ağa" denir, bu eski vurguncunun yeni adıdır (özellikle 19. yüzyıl dolaylarında çok etkili olmuş, yerini sağlamlaştırmıştır). Aşık İhsani bir koşuğunda bu durumu yansıtırken kendi köyünden örnek getirip

Kim eline ne geçerse ağaya
Taşıyordu taşıyordu taşır ya

dizelerini söyledi. Çağın, iletişim araçlarının gelişmesi sonucu, düşüncesi bütün kırsal kesim insanlarına ulaşmaya başlayınca toplumsal değişiklikler hızlandı, birtakım yeni yönetim görüşleri halka aşılandı, aydınlanmasına, yavaş yavaş uyanmasına olanak sağladı. Bunda da öncülük alevi çevrelerden çıkan ozanlara düştü. Gerici yöneticilerin, çıkarcıların "solculuk" diye suçladıkları bu yeni yönetim yanlısı ozanlar, yazarlar, düşünürler birer "düşman" sayıldı, devletin iletişim araçlarından öyle suçlamalarla halka duyuruldu, Osmanlı yönetiminin "kızılbaş", "rafizi", "zındık" gibi olumsuz nitelemelerle

sürdürdüğü suçlama günümüzde "solcu", "solculuk" bg. sözcüklerle daha etkili kılınmak istendi. Bu kötülemenin en yüzsüz, en utanmazca işleyişi 1950'den sonra başlatıldı. Yassıada duruşmalarında yazılı belgelerle sergilenen bu yüzsüzlükler karşısında, eski yöneticiler eğilip bükülmüş, kıvrılmış büzülmüş, "hatırlamıyorum reis beyefendi" sözlerini mırıldanmaktan başka bir söz söyleyemedi. Daha sonraki dönemlerde işbaşına gelenler uyanamadı, sömürüyü daha da genişletti, baskıyı arttırdı. Bu yeni sömürücülerin arkası güçlüydü, başka bir besleme odak yaratılmıştı. Nakşbendi tarikatının yalağında yalanmış birkaç yasal yetkili (bunlardan birini 1939 - 1946 arasında, Fatih Camii yakınında Hacı Süleyman Efendi'nin Nakşbendi tekkesinde tanımıştım, sonradan İstanbul Sıkıyönetim Komutanı olan bu kişi, o yıllarda üsteğmendi sanırım) kendi uğraşdaşlarına bile insanlık dışı acı çektirmekle tanınmıştı (bu yüzsüz, alçak yaratığının Manisa yörelerinde Nurcuları güçlendirdiği, örgütlendirdiği de biliniyor. Manisa'da bulunduğum sırada öğrenmiştim bu durumu). Kırsal kesim insanları, yüzyıllar boyunca uyumaya, sömürülmeye alıştırıldığından uyanmaları pek kolay olmuyordu. İşte sömürgen yöneticilerin yararlandıkları durum da buydu.

Uyumaya, sayıklamaya alıştırılmış, uyuşturulmuş bir kimseyi bilincin ışığına çıkararak uyandırmak, bilinçlendirmek kolay değildir. Özellikle Osmanlı toplumunda halkın uyuşturulması bir erdem sayılırdı, yönetimin elinde "uydu" durumuna getirilen üretici topluluk içekapanık bir yaşama geleneğine bağlanırsa bir daha kolaylıkla kendine gelemez, o geleneğin dışına çıkarak yeni bir yaşam anlayışına kavuşamaz.

Hırsız bağı soydu kalk artık uyan
Geleceği kaybeder geçmişi sayan
Sol elin yumruk et dayan ha dayan
Yanar dağlar gibi söndüğün yeter

Atatürk sizlere efendi dedi
Ondan sonra gelen hakkını yedi
Güçlü arslanları korkutmaz kedi
Yıllarca geriye döndüğün yeter

Senin oyun sana yara açıyor
Çocukların zamlı çaydan içiyor
Eller kanatlanmış ay'a uçuyor
Şu uyuz beygire bindiğin yeter

Bu dizelerde dilegetirilen konu, Türkiye halkının bütün ortaçağ boyunca içine sürüklendiği acıklı durumdur, başkası değil. *Çırakman* takma adıyla koşuklar düzenleyen bu halk ozanının hangi yönetimden yana olduğunu sormanın, araştırmanın gereği yoktur. Onun ortaya koyduğu düşünce belli, çağın gereğini yerine getirme eğilimine dayalıdır bu düşünce. Kişi kendi emeğiyle geçinmeli, sömürü kalkmalı, üretim-tüketim dengesi sağlanmalı çalışan on yiyen bir olmamalı. Bunlar çağımızın sorunlarıdır, yüzelli yıl öncesinde böyle sorunlar yoktu, uyanan, gelişen Avrupa karşısında Osmanlı toplumu ortaçağın başlangıçlarını yaşıyordu. 1950 ile gelen yönetim de eskisi gibiydi, arada 1923 - 1950 kesimi düşünsel gelişme, toplumsal uyanma dönemidir, öteki öyküdür. Bu uyanmanın itici eylemini başlatan Atatürk'tü, yozlaştırmaya çalışanlar da onun yanında yetişenler, onun birkaç arkadaşı. Kamutayda kandırılmış halk çoğunluğunun oylarıyla oluşan güç, Osmanlıya dönmek için elinden geleni yaptı, bir başbakan bir oyuncak gibi evirip çevirdiği, ayak işlerinde kullandığı bu güce dayanarak "siz hilâfeti bile getirebilirsiz" diyebiliyordu. Halkın ekmeğini yiyen bir Osmanlı artığı. Eskiden "ben halifenin ekmeğini yedim" diye övünebiliyordu (bunları daha önce gördüğümüz için üzerinde durmuyoruz). Böyle bir anlayış ortamında üretici kırsal kesim insanlarının uyanmaları çok güç olacaktı. 1950 yönetimi çürük Amerika buğdaylarını

halka dağıtırken bir yalvaç giysisine bürünmüş gibiydi. Çürük Amerika buğdayını yemekle övünen nice aydınımız, yazarımız vardır. Oysa bu buğdaylar, ikinci Büyük Savaş'ta orduya ayrılmış, aradan uzun süre geçince artık "yenmez" koşuluyla atılması önerilen ekindi. Amerika yönetimi, çok sevdiği (?) 1950 - 1960 yönetimine bu "yenmez" buğdayları bir "iyilik" olsun diye vermişti. Geçmişle, Osmanlı ile övünen kimi aydınlarımız bu "yenmez" nesneye "yenir" dedirtebilmek için mutfak görevlilerinin sofralarından arta kalan bütün bulaşık kapları yalama yarışına girmişlerdi. Bu kap yalayıcıları, varlıklı artıklarından geçinmeyi bir erdem sayan bulaşıkçılar takımı ülkemizde çok kötü bir geleneğin oluşmasına olanak sağladı. Özellikle seçim evrelerinde alanlara dökülen, ancak neden döküldüğünü bilemeyen, insanlarımıza önüne gelene "baba" demeyi öğrettiler, bu bulaşıkçılar, bu kap yalayıcılar. Bunlar yetmiyormuş gibi bir de eskiyi diriltme, Osmanlıya dönme girişimlerini gündeme getirdiler. Bütün aydınları, düşünürleri, ozanları, yazarları, sanatçıları "kökü dışarda" diye niteleyen bu yeni yönetici topluluğu "yenmez" Amerika buğdayını yiyerek beslenmiş bir sürüydü, "kökü dışarda" buğdayla beslendiğinden hep Cumhuriyet'le geleni değil de kökü dışarda olanı, Kurtuluş Savaşı öncesinde Anadolu'yu "manda"ya dönüştürmek isteyeni savunmayı kutsal bir görev edindi. Bu "manda" olmak özlemi İkinci Abdülhamid döneminden kalmıştır. Nitekim

Pâdişahım sen dururken başka manda istemem

dizesi onun için söylenmiştir. Bu tür yakınmalar, yermeler ülkemizde eski bir gelenek olmuştur. Üzerinde ilgiyle durulursa, Osmanlı yönetiminin bütün evrelerinde, kırsal kesim insanlarının yakındıkları, ancak seslerini duyuramadıkları öğrenilir. Eskiden Osmanlı devletinin neresine gidilse "pâdişâh" sözcüğüyle karşılaşılırdı, halk

açlıktan ölürken, soğuktan donarken bile "pâdişâhım çok yaşa" diye bağırmaya alıştırılmıştı. Günümüzde bunun yerini yöneticiler aldı, ülkeyi kan gölüne çeviren, halkı dilendiren, alaşağı edilen bir yönetici birkaç yıl sonra "baba" olup çıkıyor. Uygarlık tarihinde, bizim insanlarımız gibi, kanına parmak batırana "baba" demeye alışmış kimse yoktur. Dünün hırsızı, vurguncusu, soyguncusu bugün "baba" oluveriyor. Nice iğrenç, yüz kızartıcı işlerinden dolayı yaşamında yüzüne tükürülen, kınanan, kargışlanan kimse vardır, ölünce "baba"lık aşamasına yükseltilir. Ülkemizde "baba" türlerini araştırmak çok eğlenceli sonuçlar verebilir. Birkaçını biz sayalım. Esrar-eroin-kokain gibi uyuşturucu içenlere "baba" denir, sözgelişi en yaygını "âdem baba"dır. Ulusa kan kusturan, kanını döken, süründüren bir yöneticiye "baba" diyoruz, alanlarda arkasından koşarak "kurtar bizi baba" çığlıkları atıyoruz. Deniz kıyılarında, gemilerin yanaşmalarını sağlayan iplerin bağlandığı kazıklara "baba" denmek alışkanlık (iskele babası), niydüğü bilinmeyen bir yaratık öldükten sonra, yakınlarında mum satan bir alışverişçi çıkar, ona geceleyin bir "babalık" yakıştırır, sonra adı "baba"ya çıkar, bir süre sonra da tanrı katına yükselir "evliya" olur. İçkievlerinde, içki satan yaşlı kişiye "baba" demek bir saygı gereğidir, yaşlı kahvecilere de "baba" dendiğini biliyoruz, yolda giderken tanımadığımız yaşlı bir kimseye seslenirken de "baba" deriz bg. Bu konunun alanı çok geniştir, burada keselim. Bize kalırsa bu "baba" sözcüğü bir sömürü imgesidir, çok iyi sömürene bu nitelik veriliyor.

Sen sustukça hakkın yerler
Sonra sana korkak derler
Seni böyle çok ezerler
Susmak senin hakkın değil

dizelerini söyleyen *Garip Bektaş* adlı ozanın düşüncelerini bir ayaklanma, başkaldırı değil de yasal uyarı diye anlamak gerekir. Bu uyarıya kulak asmayan yetkililer, sonraları böyle uyarıların ayaklanmaya, başkaldırmaya dönüştüğünü görürlerse de iş işten geçer. Bize kalırsa, bu tür ışıklandırıcı uyarmalar, Köy Enstitüleri'nin birkaç yıllık etkinliği ile de bağlantılıdır. Padişahın bir buyruğuyla yaşamına son verilen insanların, Osmanlı tarihinde, kapladıkları yer halkın emeğini çalan büyük görevlilerinkinden daha az değildir. Osmanlı döneminde, yargı yetkisi bulunan kişilerin soygunculuğuna değinmiştik. Bu olumsuz durum, 1950 yönetimiyle de uygulama alanına konmuştu. İstenen biçimde yargı vermeyen yargıçlar görevden alınıyor, emekliye ayrılıyorlardı. Bu tür uygulamaların hepimiz tanığı olmuştuk. İşte, yerinde kalma düşüncesiyle, yönetimin çıkarına aykırı bir toplumsal görüşü benimseyenleri tutuklayan yetkililere karşı halk ozanı şöyle sesleniyor:

Sen ey savcı anayasa ilerde
Onu geri itemezsin itemez
Suçluları bırakıp da suçsuzu
Zindanlarda tutamazsın tutamaz

Sen ey din canbazı çıkası canın
Kuruyası dinin akası kanın
Türk yurdu üstünde kahpe düşmanın
Ağzı ile ötemezsin ötemez

Günümüz halk ozanlarından *Aşık İhsani*'nin bu dörtlükleri, Kanuni Süleyman döneminde söylenen yakınmalardan başka bir içerik taşımıyor. O dönemde de uyanık ozanlar vardı, dine dayalı uygulamalara karşı çıkıyorlardı, gizli açık ölümü göze alarak halka sesleniyorlardı. Çağımızda, seslenme, sesini halka duyurma kolaylaştı. Ancak konuşanı, türlü yöntemlerle susturma girişimleri de

çoğaltıldı. Bunlar yaşadığımız toplumsal olaylardır. Yönetilenlerle yönetenler arasında uçurumlar oluşursa bütün yurttaşları susturma olanağı yoktur, beklenmeyen bir günde, umulmayan bir yerden sarsıcı bir ses yükselir, yurt yüzeyine yayılıverir. Bütün sorun, bu olumsuz durumları-uygulamaları gününde görüp duyurmak, halkı uyarmak üzerinde yoğunlaşıyor. Belli bir inancın ardında yürüyerek doğruyu, yararlıyı görmekten kaçınmak, başını öteye çevirmek yeterli değildir. Bu durumu gören halk ozanı *Daimi* bir koşuğunda:

İnsanlık giderken hep ileriye
Bizler inadına kaldık geriye
Gelmedikçe cehaletten beriye
Sünni'yisem Alevi'ysem ne çıkar

İşte bütün sorun burada, durumu görmek, çağın uygarlık anlayışına göre davranmak, gerçeği kavramak. Bunu başaramadıktan sonra, hangi toplumsal birliğe girersen gir boşluktasın. Bir toplumda yöneticilerin uygulamaları eleştirilemiyorsa, sapmalar görülemiyorsa, yasalar belli bir azınlığın yararına işletiliyorsa, yetkililer "bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın" anlayışıyla işlem sürdürüyorlarsa, yurttaş ister sünni ister alevi olsun bunları görmelidir. Bir inanca bağlanmak gerçekleri görmeye engel değildir. Oysa yurdumuzda böyle olmuyor. Ulus yönetimi hep sünnilerin elindedir. Bundan övünç duyan sünni yurttaşlar (bunlar arasında yükseköğrenim kurumlarında görevliler, yurtdışında okumuş uzmanlar, aydınlar vardır) ülke gerçeklerini görmek istemiyorlar, olaylara yalnızca kendi inanç gözlükleriyle bakıyorlar. İslam dininin doğruluk-eşitlik dini olduğunu söyleyen, bu sözcükleri ağızlarından düşürmeyen yetkililer, savundukları dinin bile canına okuyorlar. Suçladıkları en ilkel dinin bile uygun görmediği işlemleri sürdürmekle övünüyorlar. Adının önüne bilimin en yüksek sanlarını

(prof. dr) yazmakla övünen, sünni inançlara bağlı kalmayı büyük bir üstünlük sayan bir tinsel sağıltım uzmanı (psikiyatr yurttaşımız) Mehmed Akif gibi şapka giymemek için, İkinci Mahmud'un binlerce baş keserek Osmanlıya giydirdiği Fas'tan, Yunanistan'dan alınan fes'i çıkarmamak için Mısır'a kaçan bir ozanı överken saygısızlığı son çizgisine vardırarak: "benim için Tevfik Fikret bir ruh hastasıdır" diyebilmiştir. Bu yoz kişinin, kendisine başvuran sayrıları, namaz kılarak ne denli soyduğunu, sömürdüğünü yakından biliriz, kendisini yükseköğrenim yıllarından tanırız. Bu yozlaşmış uzmanın düşünceleri bellidir, son yıllarda ortaya atılan "Türk islam sentezi" adlı alışveriş yerinde çalışmakta, kendi gibi davrananlara örümcek ipliğinden başörtüsü örmektedir. Yine bu uzman, yıllarca önce, İstanbul Çemberlitaş yakınında, "Muallimler Birliği" denen yerde "Bir Komünistin Ruh Yapısı" adlı konuşmasını sürdürürken toplumsal düşüncelerle beynin nesnel dokuları arasında bağlantı bulunduğunu, bu nedenle "komünistin beyin dokularında nesnel bozukluk olduğu saçmalıklarını öne sürmüştü. Sözgelişi onun örümcekli anlayışına göre *Darwin, Marks, Sartre, Aragon, Mao, Lenin, Picasso, Neruda, Nazım Hikmet, Tevfik Fikret* bg. kimseler birer "ruh hastasıdır". Düşüncelerini çok yakından bildiğimiz bu gerçek "ruh hastası" uzmanın dilinin altında Atatürk'ün öyle olduğu saplantısı yatmaktadır, ancak onu söyleyemiyor, gidiyor:

Türk Arab'sız olamaz kim ki olur der delidir
Arab'ın Türk ise hem sağ kolu hem sağ elidir

diyen, yıllarca çalışmadan şunun bunun yardımlarıyla yaşamayı, geçinmeyi bir beceri sayan, Kur'an'ın bile Türkçe okunmasına karşı çıkan M. Akif'in sevmediği kişileri "ruh hastası" olmakla suçluyor. İmdi, bunları söylemenin yeri burası değildi, gibi bir karşı çıkış olabilir.

Yeridir, gereklidir diyerek şu örnekleri verelim: yurdumuzda aydınlanma, ilerleme, gelişme türünden atılımlar hep kanlı eylemlerle karşılanmıştır. Osmanlı döneminde bile durum böyleydi. Yeryüzünde tanrının gölgesi sayılan bir padişah okur-yazar olduğu bile tartışılan bir halk ozanı ölçüsünde önünü, gerçekleri göremiyordu. Sömürülen, ezilen, soyulan kırsal kesim insanlarının yakınmalı seslerini birer ayaklanma, "padişaha karşı gelme" diye anlıyor, yorumluyordu. Bu tezek kokuşlu anlayışla, bu sümüklüböcek yumuşaklığında yurttaş, uyruk yaratmaya yatkın görüşle yuvarlana yuvarlana, sürüne sürüne, kokuşa kokuşa Kurtuluş Savaşı'nın eşiğine geldik, kazandık. Cumhuriyet yönetimi, onun ardından çağdaş devrimler başlatıldı. Böylece köy-kent ayrılığının giderilmesine, kırsal kesim üreticilerinin birer yurttaş oldukları düşüncesine varıldı, Atatürk bir konuşmasında "köylü gerçek efendimizdir" dedi. Uygarlık tarihinde ulusun geleceğini, devletin yaşama gücünü köylüde, gençlikte bulan ilk önder Atatürk'tür, bunun başka bir örneği yoktur, var diyenlere tartışmanın kapısı açıktır, kanıt getirsinler, örnek göstersinler bakalım. Atatürk devrimlerinin en güçlüsü dil-tarih alanında yapıldı, bu da örneği az bulunan bir ilerilik olayıdır. Bir ulusun dili, yazısı, tarihi birbirini bütünleyen üç odaktır. Bu odağı görmek, önemini kavramak bilimsel ışığa yönelik dolu bir başın işidir. Bu baş erkeklere entari giydirip kadın kılığında dolaştırmaya, tekkelerde çalgı eşliğinde döndürmeye, başını yere koyup arkasını yukarı kaldırmaya alışmış, bunları birer erdem sayan düdüklü Osmanlıda bulunamazdı, bulunsa koca imparatorluk Tanzimat döneminde "musalla taşına" getirilmezdi. Bu taşı yapan, yontan, yerleştiren, Osmanlının ölüsüne uygun biçime sokan yine Osmanlıydı, Reşid Paşa ile arkadaşları değildi, onlar öne getirileni, yapılması gerekeni, Osmanlı yönetiminin yüzyıllar boyunca dilediği duruma düşmesini sağlayan işleri yaptılar. Bu nedenle niye öyle yaptılar di-

ye de suçlanamazlar. Ancak bu gerçekleri görebilmek için tarih bilinci gereklidir, o da Osmanlıda doğmamıştı.

Tevfik Fikret, Türk düşüncesinde, şiir türüyle başlayan bilinçli uyanmanın öncüsüdür. Kırsal kesimde, daha dar bir anlamda, uyanmanın öncüleri de alevi halk ozanlarıdır. Bunu bir kez daha vurgulayalım. Sünni halk ozanlarının çabaları, etkileri yadsınamaz, ancak sorunları belliydi, kişiseldi. Tevfik Fikret düşünürleri, aydınları etkiledi, halk ozanları da halkın bilinçlenmesinde büyük başarı sağladılar.

Halkın uyanmasında, kırsal kesimin üretici topluluğunun sömürüye karşı aydınlanmasında Avrupa ile kurulan ilişkilerin, özellikle ulaşım-iletişim araçlarının çoğalmasının etkisini vurgularken baskı yönetimini uygulayan odaklarda çatlamalar görüldüğünü de düşünmeliyiz. Osmanlı yönetimi yarına kalıcı değil, bugünü kurtarıcı bir anlayış taşıyordu, devletin geleceği bilinçli bir görüş aydınlığında düşünülmüyordu. Bu yüzden, Osmanlı yönetiminde, çağını gören aydın yöneticiler yetişmemiştir. Osmanlının gözünü Batı açmıştır, ancak çok geç kalmış bir göz açışıydı bu. Bu göz açmada bile düşünsel bir odak yoktu, bütün ilgiler yönetimi ayakta tutan orduya çevriliydi. Osmanlı ordusu ardı ardına yenilgilere uğrayınca kış uykusundan uyanmalar da başlamıştı. Ancak bu uyanmalarda, uyuyan yöneticilerin hepsi yataklarında yüzlerini Doğu'ya döndüklerinden, sağ yanları üstüne yattıklarından, uyanınca yine Doğu'ya baktılar, gerçeği, insan değerlerinin gündeme getirildiği yeri göremediler, anlayamadılar. Öyle üzücü durumlar yaşandı ki "yeryüzünde tanrının gölgesi" diye saygı gören padişah, canını kurtarmak için "harem"inde kalça gösterilerine çıkmakla gün geçiren gözdelerinin altın işlemeli şalvarlarına saklanmaktan başka sığınma olanağı bulamadı. İşte bu padişahları "saray beslemesi" divan ozanları, büyük akça karşılığı överken eski İran şahlarına (Dârâ, Nuşire-

van, Husrev bg.), Makedonya kralı İskender'e benzetirlerdi. Yine Osmanlı toplumunda yaşayan, Osmanlı olmakla övünen, Namık Kemal çağının yönetimini, aktöre anlayışını, yöneticilerin tutumunu nitelerken şunları söylemekten kendini alamamış:

Edebsizlikte tekleriz
Kimi görsek etekleriz
Hak'dan da ümid bekleriz
Ne utanmaz köpekleriz

Biz bakmadan sağa sola
Düşmen girdi İstanbul'a
Vatanı sattık bir pula
Ne utanmaz köpekleriz

Vatanın girdik kanına
Leke getirdik şanına
Topumuzun bok canına
Ne utanmaz köpekleriz..

Bu koşuk, ağır, aşağılayıcı dilin dışında çırılçıplak bir tarih gerçeğini, bir toplum olayını açıklığa kavuşturuyor. Dönem, bugünkü gericilerin, dincilerin, sapıkların "büyük hakan" diye niteledikleri İkinci Abdülhamid dönemidir, "komünist" sözcüğü görünürlerde yoktur. *Eşref*, Osmanlı olmakla övünen Namık Kemal'in ünlü "Vatan Kasidesi"ne değinerek:

Neden Osmanlıyız bilmem ki biz Türk oğluyuz yâ hu
Yalancı şâhid olduk gitti bîhûde şehâdetten

dizelerini söylüyor. Bu dizelerde "Osmanlı"nın yerine "Türk" sözcüğü getirildi, tarih anlayışı böyle bir evreye vardı. Oysa, aradan geçen elli yıl, Osmanlı özleminin gereksizliğini gideremedi, içimizde bozuk Amerika buğda-

yı yiyerek düşünme yeteneği yozlaşmışların sayısı çoğaldı. Bu bir toplumsal olaydır, varlığını sürdürme olanaklarını kendi dışında, başka bir gücün koruyuculuğunda aramaktır. Bu da kendine güvensizliğin, kendini yeterince bilemeyişin sonucudur. Yöneticilerin biricik güvencesi, dayanağı halk denen büyük güçtür. Ülkenin geçimini, esenliğini, güvenliğini sağlayan yine bu güçtür. Başta yöneticiler olmak üzere, bütün kamu görevlilerinin aylıklarını ödeyen bu güçten alınan vergilere dayalı, birikimdir. Osmanlı yönetimi aç kaldıkça halka gider, ülkenin korunması, savunması sözkonusu olunca halka gider, toplumsal konular gündeme gelince halktan kaçar, onun gözünde "halk haşarat gibi"dir artık. Din görevlisi tapınaklarda istediği gibi konuşur, gereğinde söver sayar, yerer, Avrupa uygarlığının kötülüğünü öne sürer, sayısız kanıt getirir, doğruluğun yalnızca islamda bulunduğunu bağıra çağıra savunur. Öte yandan, bu söylediklerinden dolayı en ufak bir utanç duymadan Avrupa araçlarından yararlanır. İşte çöküş buradadır, düşünsel çelişkilere kapılıp tedirgin olmamak kişiyi hayvanlara özgü bir yaşama alanına iter. Atatürk döneminde Kars'a demiryolu yaptırılması düşünülmüş, sonunda uygun bir dönemde gerçekleştirileceği onaylanmış. Dönemin ünlü, inançlarına çok bağlı bir büyüğü buna karşı çıkmış, "Ruslara, bize saldırmaları için mi yol yapalım?" yol yapılmamış, bu sözleri söyleyen Fevzi Çakmak'tı, bilmeyen yoktur bunu. Oysa Kars Türk tarihi boyunca bir kıyı ili olarak kalmış, ilk Türk yerleşmelerinin yaşandığı bir bölgedir. Buranın halkı yazgılarına bırakılmış, adı yalnız seçim günleri anılmış. Kars saylavı olarak Kamutay'a giren Osmanlı yandaşı Prof. Fuad Köprülü bu ili bir gün bile gidip görmemiş, üstelik orada yetişen halk ozanlarıyla ilgili yayınları da vardır. Seçildiği bölgeye yaşamı boyunca uğramayan, ülkemizde kimilerince "büyük bilgin" sayılmasına karşın bu yurt yöresine bir tutam ışık götürmeyen bu kişinin yapamadığını, Karslı halk ozan-

ları başarmışlar. *Reyhani* adlı halk ozanı Kars'ı anlatan bir koşuğunda:

Aman gazeteci gel bizim köye
Bizden olan türlü halleri de yaz
Yalınız saçlıyı başlıyı değil
Uyuzu koturu kelleri de yaz
...
Bir de tenezzül et bizim köyde yat
Gel sorup soruştur derdimiz kat kat
Bir taş koyulmamış Kars'a bir göz at
Ardahan'a gitmez yolları da yaz..

Bu dörtlüklerde açıklanacak, yorumlanacak bir yer yok, ozanın anlattıkları hep yaşanan, görünen olaylar. İmdi bu durum karşısında yetkililerin, yöneticilerin uyanmaları, uslarını başlarına toplamaları gerekirken öyle yapılmamış, Boğaziçi'ndeki yalısında birtakım özel yönetim görevlilerinin karınlarını doyurmakla, babası Şeyh Said ayaklanmasında yurda yaptığı alçakça kötülükler dolayısıyla asılan bir sözde "hoca"nın oğluna yazı yazdırmakla övünen gerici, aşağılık, 1950'den sonra yönetimde görev alan bir soysuzun savunmasını yapan yırtık bir dişinin yanında, şöyle bir yazı çıkmıştı: "Kars kalesine kızıl bayrak çekildi, Kars'ta komünistler egemen." Oysa Kars Kalesi Türk Ordusu'nun elindedir, öyle bir olayın geçmesi olanaksızdır, gereği de yoktur. İmdi, çok ağır, yakışıksız sözler söyledik, isteyerek yapmadık desek yalan. Ancak, insan öyle olaylarla, öyle sorunlarla karşılaşıyor ki usun dışına taşmadan tedirginlikten kurtulamıyor. Okumuş, varlıklı, sözde bilgili, aydın geçinen bir kimse alçaklıktan öte erdem tanımazsa başka türlü davranılmaz. Osmanlı yönetiminin iki özelliği vardı: baskıya başvurarak soymak, yalayıcılar yetiştirmek. Bunlardan birincisine yönetici, ikincisine de yalakçı diyelim. İşte, içinde yaşadığımız çağda, ülkemizde 1950 yönetimiyle

yürürlüğe konan bu iki özelliktir. Bu iki özellik Osmanlıya dönüşün bayrağıdır.

Geldin eşini eşini
Dolandın dağlar başını
N'ettin feriğin eşini
Safa geldin tilki paşa

şu dört dize Osmanlının içyüzünü açıklamaya yeter. Ozan, tavuğunu kapan, sonra yakalanıp öldürülen tilkiyi anlatıyor, ancak konu Osmanlı yönetimi süresince geçerlidir, Ruhsati tilkiye verdiği paşalık sanıyla çok uyarıcı bir dil kullanmıştır. Osmanlı döneminde, Anadolu'nun geliri büyük illerine gönderilen yüksek görevlilere "paşa" sanı verilirdi. Bu görevliler de gittikleri yerlerde halka yapmadıklarını bırakmazlardı. Bu nedenle, "paşa" sözcüğü biri saygınlık, öteki tiksinti uyandıracak anlamda söylenirdi. Bunların ordu dışında kalan, padişahın buyruklarıyla sağlanan birer san olduğu da unutulmamalı. Bu yiyici, üretici olmayan, yararsız "paşa" sanı Cumhuriyet yönetimiyle yürürlükten kaldırıldı. Bundan aşağı yukarı 95 yıl önce Trabzon valiliğine atanan Kadir Paşa (bunun paşa olduğu kesin değil, kimileri Kadir Bey diyorlar) suçlulara sorup soruşturmadan çok dayak attırırmış. Bu tutumu nedeniyle:

Galoş potin yapturdum
Yarumun ayağına
Tatlı canum dayanmaz
Paşanun dayağına

diye bir türkü söylenirdi. Biz, bu türküyü söyleyenleri, bu Paşa'yı tanıyanları (yaşlılık dönemlerinde) tanıdık, onlardan tanıklıklarına dayalı birçok bilgi edindik. Bu kulaktan aktarma bilgileri yazılı kaynaklarla karşılaştırınca hepsinin birbirini tuttuğunu gördük, demek söyle-

nenlerin hepsine bir önyargıyla yanlış demek yersizdir.

— II —

Buraya değin, uyanışların ülke içi sorunlarıyla ilgili bölümü üzerinde durduk, iyi kötü örnekler verdik. Bu bölümde de dışa yönelik eylemler-uygulamalar nedeniyle beliren uyanışlardan birkaç sözedelim. Bu tür uyanmalar, İkinci Büyük Savaş'tan sonra dış ülkelerle, özellikle Amerika ile başlatılan sıkı ilişkilerden kaynaklanır. 1950'den sonra yönetimi elegeçiren kuruluş çok kısa bir süre içinde, halka verdiği bütün sözleri unutarak eşi görülmemiş bir kaypaklığa, bir kendini beğenmişliğe yöneldi. Kurtuluş Savaşı'yla kazanılan yetkilerin birçoğu geçersiz kılındı, gericiliğe, anlamsız dinciliğe büyük olanaklar tanındı, seçimin kazanılması uğruna yapılmayan iş, verilmeyen ödün kalmadı. Sözün kısası Türkiye'de, yavaş yavaş, Amerika'nın düşünsel egemenliği altına sokulma girişimleri sürdürüldü. Üretim-tüketim konularında, Amerika anlayışı tartışmasız benimsendi, uygulandı. Kimi yetkililer, öylesine ileri gittiler ki, ülkenin savunma olanakları bile Amerika güdümüne bağlanmak istendi, birazında başarı sağlandı. Bu tutarsız, dengesiz, vurguncu, hırsız tutumu 27 Mayıs 1960 ile son buldu. Türk basınında öyle yazarlar, öyle ozanlar beslendi ki Kurtuluş Savaşı öncesinin "satılmış İstanbul basını" bile gölgede kalmıştı. Kurtuluş Savaşı'nın öncülerine, savunucularına, büyüklerine karşı söylenmedik yakışıksız söz bırakılmamıştı. Bunları yapanlara "milliyetçi" nalı çakılıyordu. Babıali yöresinde ayaklarına bu nalın çakıldığı kişilerin ayak sesleri yöneticileri sevindiren birer tay kişnemesi izlenimi bırakıyordu. Ulusçu, devrimci, Atatürkçü yazarlar, ozanlar en yüksek görevlerde bulunan yöneticilerce en yakışıksız bir dille yeriliyor, suçlanıyordu. Alevi-sünni ayrılığı, nerdeyse, yönetici kuruluşun

benimsediği yasal yoldu, halkı ikiye ayırarak birinden yana olmak, ötekine vurmak işlerlik kazanmıştı. İzmir'de bir belediye başkanı ortaya çıkıp: "İnönü'nün derisine saman doldurup denize atmalı" diyebilecek nitelikte soysuzlaşmıştı. Sonraları böyle yapanların çoğunun, Kurtuluş Savaşı döneminde düşmanlara yardım etmiş, onlardan gelir sağlamış kimselerin yakınları oldukları anlaşılmıştı. Başbakan, Fener Patrikhanesi'ne gidip sakal, el öpebiliyordu. Bunların hepsi yazılı belgelerle saptanmış, araştırıcılara açık verilerdir. Bu tür uygulamalara karşı çıkan aydınlara yapılan baskı yarar getirmedi, baskıcılar yaptıklarının gereğini, karşılığını gördüler. Bu tür konular sık sık yaşanır, yinelenir, benzer benzerini anımsatır, ancak tarih için böylesi oluşumlar önemli değildir. Bu tür uygulamaların, seçimlerde oy toplamak için ardı arkası gelmeyen sözvermelerin boşluğu, kırsal kesimin ozanlarını büyük illerde söyletir.

Meydan size kaldı ötün
Ören köyün baykuşları
Çalın çırpın alın satın
Ören köyün baykuşları

.....
Boza pişer ensemizde
Hâlâ gözün kesemizde
Ören köyün baykuşları...

Bu dizeleri yorumlamanın, araya başka sözler karıştırmanın gereği yoktur, *Nursani* adlı ozanın yerini, köyünü görmedik; ancak söyledikleri ülkenin bütün kırsal alanlarında yaşanan, bilinen olaylardır. Peki, neden bu tür çıkışlar, yakarışlar, kınayışlar birdenbire 1950 yönetimiyle başlamış, günümüze değin sürmüş? Bu soruların yanıtı düşünce özgürlüğünün yaygınlığı değil, baskı yö-

netiminin kılık değiştirmesi karşısında yeni bir söyleyiş biçimidir. Düşünce özgürlüğünün bulunduğu bir ülkede yargı görevlileri yazarı yolda yürürken düşündüğünden dolayı yargılamaz, kendisinde uygarlık adına böyle bir yetkinin bulunmadığı bilincine varır, ondan sonra görev koltuğuna oturur. Bu koltuk, yukarda verilen örneğin, yurt dışında ortaya konan yazın ürününün doğmasına yardımcı olur da, yayılmasını engelleyemez. *Nursani* söylediklerinden anlaşıldığına göre yurt dışındadır.

Gine memleketim düştü aklıma
Ekmeği bir başka tuzu bir başka
Kimi köyde kimi yaylaya inmiş
Gelini bir başka kızı bir başka

Köyümün üstünde turnalar uçar
Türkmen yaylasında konu da göçer
Bir yağmur danesi bin damla saçar
Toprağı bir başka tozu bir başka

Bu dörtlükler bir özlemi dilegetiriyor, özlemin nesnel odağını bilemeyiz, ancak *Senem Bacı*'nın bu duygulu dizeleri yurt içinde söylenmiş izlenimini vermiyor (köyünden başka yerleri yurt dışı saymıyorsa), duygularında öyle bir sıcaklık vardır.

Alman mezalimi büktü belimi
Bilemezsin gurbetçinin halini
Köyümde bıraktım telli gelini

Bu dizeleri söyleyen *Burhani* bir kırsal kesim insanıdır, Almanya'ya geçimlik sağlamaya gitmiştir, orada çektiği sıkıntılardan yakınıyor. Bu yakınma inandırıcı değildir. Bu yakınmayı yazanın köyünde, yakınlarında Osmanlı anlayışının "kul" sözcüğü geçerli olmasaydı, bu ozana böyle yakınma olanağı da sağlanmayacaktı. Ozan yurt

dışına çıkan bir işçi gibi konuştuğuna göre 1950'den sonraki kuşaktandır. Oysa onu yurt dışına gönderen yönetim anlayışının öncüleri 1950 yönetiminin sorumlularıdır. Bu yönetim de büyük bir çoğunlukla başa geçmiştir. Sorunlar üzerinde, irdeleyici bir tutumla durulunca, yanılgının bilinçsiz eylemlerden kaynaklandığı anlaşılıyor (bu ozan, birey olarak, 1950 yönetimine karşı çıkabilir, ancak onu böyle bir yaşama ortamına atan daha öncekilerin tutumudur kanısındayız. Olayda saptırma, çarpıtma vardır demiyoruz. 1950 yönetiminin acısını çeken kuşak, o yönetimi onaylayanların ürünüdür.). Kırsal kesim insanlarının geçim yetersizliği yüzünden başka ülkelere çalışmaya gittikleri belli, bu tartışılmaz ancak, oralarda aşağılanmaları, yerilmeleri ayrı bir araştırma konusudur. Bu insanlarımız gittikleri yerlerin insanlarıyla uyum sağlayamıyorlar, oralardaki uygarlık koşullarına uyamıyorlar, köylerindeki alışkanlıklarını, geleneklerini de yanlarında götürüyorlar. Yine yurttaşlarımızın, Ankara, İzmir, İstanbul bg. büyük yerleşme yerlerine indiklerinde de dışlandıklarını görüyoruz. Yüzyılların verdiği bir alışkanlık sonucu; toplumsal koşulların değişmesi karşısında, değişmeden yaşayan bu kardeşlerimizde saplantıya dönüşmüş bir durağanlık vardır. Özellikle inançları iyice katılaşmış, kendilerine bile yıkım getirecek yoğunluğa varmıştır. Sözgelişi örtünme, gerici çevreler oluşturma, giyim-kuşam işlerinde başkalarını güldürebilecek bir geleneği sürdürme, kadın-erkek ayrılığı, ev düzeni bg. uygulamalar ilgi çekicidir. Almanya'da, bile bile gerici kimselerin çevresinde toplanma, tarikatçılarla yakınlık kurma, çağdaş giyim gereçlerini çağdışı bir anlayışla kullanma, en uygar ülkede yaşamalarına karşın yeni bir yaşam biçimi edinmeme, Anadolu'nun kırsal kesiminde yaşanan biçimde yaşamayı sürdürme. Bunların hepsi bir Batı insanı için şaşırtıcıdır. Pantolon giyen bir kadının, üstüne yerlere inen entari giymesi, başını sımsıkı örtmesi, konuşurken gürültü çıkaracak biçimde

bağırması, topluluk içinde davranışları, Avrupa insanına çok katı geliyor. Bu durumda yurttaşlarımızın küçümsenmeleri, yerilmeleri, dışlanmaları gibi oluşmaların nedenlerini başkalarında aramamalı. İstanbul'a akın eden yurttaşlarımızın davranışlarını görüyoruz, ne denli İstanbul'da otururlarsa otursunlar, oldukları gibi kalıyorlar, bizimle bile uyum sağlayamıyorlar. Gecekondu yörelerinde oturan yurttaşlarımızın hepsi yoksul değildir, içlerinde büyük varlıklılar vardır. Bu yurttaşlarımızın hepsinin gecekondusunda en yeni iletişim araçlarının, ev gereçlerinin bulunduğunu biliyoruz. Özellikle son yıllarda kara çarşaf, türban gibi çağdışı giysilere bürünenler, tarikatlara girenler, Atatürk'le gelen bütün düşünsel yeniliklere karşı çıkanlar, ülkemizi ortaçağın ötesine taşımaya çalışanlar onlardır. Bunların çoğu sünnidir, ancak Avrupa insanı en ileri bir yaşama düzeyinin bitişiğinde böylesine geri bir uygulama anlayışına şaşar, biz de şaşıyoruz. Avrupa'da, son yıllarda, Türk işçilerine karşı yerici bir tutumun benimsendiği görülüyor, özellikle Almanlar Türkleri istemiyorlar, sevmiyorlar. Bunu kendileri de açıkça söylüyorlar. İşçi çevrelerinde Türk işçilerin davranışlarına, yaşama biçimlerine tiksintiyle bakılıyor. Bu olumsuz tutumlarının nedenlerini yine kendi işçilerimizde aramak gerektiğine bir türlü inanmak istemiyoruz. Değişen dünya karşısında değişmeden kalmaya çalışmak hep tepkiyle karşılanır. Önemli olan çağın anlayışına uygun biçimde yaşamı sürdürmektir, eskiden kalma katılığı korumak değil. Anadolu insanının yazgısı budur, bu yazgıyı ancak uygarlık değiştirir, uygarlığa da inanmak gerekir. Tekke şeyhlerinin, hacıların, hocaların, kara sakallıların ardından yürüyerek, kadınları kara çarşaflara kapayarak, çocukları Kur'an kurslarına göndererek, İmam-Hatip Okullarını doldurarak uygarlaşma olmaz, ancak Avrupa insanları önünde gülünç duruma düşürülür. Bunda suçu kendimizde aramanın bilincine varmalıyız.

Her tarafta hor görülen
Senin adın göçmen işçi
Kader deyip boyun eğme
Senin adın göçmen işçi

bu dizeleri söyleyen *Haydar Korkmaz*'ın bir Türk işçisi olduğu, Avrupa insanının yerici bakışları altında ezildiği belli. Bu ozanın kişisel duygularını biraz genişleterek yorumlarsak, suçun başkalarında olmadığını anlarız. Önce bu ozanın "göçmen işçi" dediği yurttaşlarımız Avrupa'da ne biçim yaşam sürüyorlar? Toplumsal ilişkileri ne türdedir, davranışları nedir? Avrupa insanıyla uyum sağlama durumu nedir? Bu soruların yanıtlarını bulmadan ozanı anlayamayız.

Fabrika bacanda yanar közümüz
Yolunda yapında durur izimiz
Çarkına kapıldı sakat kimimiz
Auslander raus olduk sonunda
(yabancı dışarı)

Değişen dünyanın emektarıyız
Toprağa serpilen tohum darıyız
Aldın balımızı bizler arıyız
Auslander raus olduk sonunda
(yabancı dışarı)

bu dizelerin yazarı da *Haydar*'dır, yakınmaları değişmiyor, yukarda söylediklerini yineliyor, ancak kendini sergilemiyor, yalnızca kendisiyle ilgili izlenimleri veriyor, başkalarının Türklere hangi gözle baktıklarını vurguluyor. Almanya'da, Avrupa'nın başka bucaklarında yaşayan Türkler'in ortak sıkıntıları hep bu küçümsenmek, yerilmek, aşağılanmaktır.

Avrupa'da yabancısın
Sen yurdunda Almancısın
Eğik başın kısık sesin
Hani senin yurdun işçi
Her gün artar derdin işçi

Para kazanmaya geldin
Döviz makinası oldun
Sor kendine ne gün gördün
Hani senin yurdun işçi
Her gün artar derdin işçi

öteki ozan gibi *Şah Turna* da Avrupa'nın yabancılara, özellikle Türkler'e karşı tutumundan yakınıyor, üstelik gözleri görmediğinden, yalnız duyduklarına dayanıyor. Türk işçileri, ülkemizde çalışacak yer, geçimlerini sağlayacak bir dayanak bulamadıklarından başka ülkelere göçmüşler, emekleri sömürülmüş, acıları arttırılmış, kendileri hep yerilmiş. Peki bu sevgili yurttaşlarımız yurda döndüklerinde ne yapıyorlar? Yanıtı açık: büyük illerde katlar alıyorlar, gecekondu yörelerinde büyük yapılar yaptırıyorlar, toprak alıp satıyorlar, sözün kısası başkalarını daha acımasızca sömürüyorlar, Avrupa'da kendilerine yapılanların acısını kendi yurtlarındaki yoksul soydaşlarından çıkarıyorlar. Bu acı, üzücü gerçekleri de yaşayarak, görerek öğreniyoruz.

Asırlardan sürüp giden
İşçi köylü yoksul göçü
Ta Asya'dan Avrupa'ya
Sürüp giden yoksul göçü

bu yakınmalı dizeleri söyleyen *Seyfili* adlı ozanın kaygıları da öteki işçi yurttaşları gibi geçim konusunda düğümleniyor. "Ağa da hakkın vermiyor" diye sızlanıyor. Kuşkusuz "hak" aramak bir uyanıştır, bir gelişmedir.

Osmanlı yönetiminde böyle bir düşünce doğmadı, doğamazdı, ortam elverişli değildi.

Yukarda verilen örneklerin ışığında, yine uyanışla-sömürüyle ilgili başka bir soruna geçelim. Yeryüzünün bütün bucaklarında, kendisine "işçi" denen insan sömürülür, sömürülmeyen işçi, sömürmeyen işveren yoktur. İşverenin işçiden kazandığı bir sömürü birikimidir. İşçi gibi çalıştığını söyleyen bir işverenin sözlerine inanmak da doğru değildir, yalana ortak olmaktır. Başlangıçta işçi iken sonradan büyük, güçlü bir işveren durumuna gelenlerin sayısı da az değildir. Avrupa'ya giden, kazanan, kazandığını kullanmayı bilen işçilerimizin hepsinin sömürüldüklerini söylemek, bugünkü işçi yasaları konumunda, geçerli değildir. İşçi, önce, bir insan olduğunun, gittiği yerde insan gibi yaşamanın bilincine varmalıdır. Yalnızca kazanmak, akça biriktirmek düşüncesiyle çalışan, yaşamın öteki kesitlerine önem vermeyen bir kimsenin saygı görmesi de pek kolay değildir. Bir işçi, insan olarak, gittiği yerin toplumsal koşullarına, yaşama anlayışına, kişisel ilişkilere uymak gereğindedir. Kazanmak için gittiğin yere, yalnız kendi yurduna uyan gelenekleri, görenekleri taşıyamazsın, taşırsan yukarda şiir diliyle verilen örneklerde görüldüğü gibi tepkiyle karşılanırsın, yerilirsin, yadırganırsın, kovulursun. Kendi yurdumuza, özellikle aydınlarımızın çoğunlukta olduğu İstanbul, İzmir, Antalya, Bodrum, Fethiye, Marmaris gibi yabancıların ilgisini çeken gezginlere davranışlarımız uygarca değildir. Yurdumuza gezmeye, dinlenmeye, güneşlenmeye, denize girmeye gelen bir Avrupalı kıza, kadına hangi gözlerle baktığımız, ne gibi bir tutumla yaklaştığımız iletişim araçlarıyla bütün Batı'ya bildiriliyor, görüntüleniyor. Bir Avrupalı genç kadına, birbirinin gözleri önünde altı erkek birden saldırır, onun sıcak etinden yararlanmak için kuyruğa girerse, bunu yapanlar da Avrupa'daki işçilerimiz gibi giyer, davranırsa bize çiçek mi gönderirler? Almanya, Hollanda gibi ülkelerde karnını

doyurmak, geçimini sağlamak için çalışan bir Türk işçisi, daha çok akça sağlamak düşüncesiyle birkaç kadın alır, beş on çocuk babası olursa, bunu da ülkemizde aldığı yasal belgelerle kanıtlarsa, böyle bir durumu düşlerinde bile göremeyen bir Avrupalı ne yapar? Almanya'da birkaç kadınlı, beş on çocuklu bir erkek bulma olanaksızdır, Hollanda'da, Fransa'da da öyle, başka Batı ülkelerinde de. Almanya da beş altı kişi bir odada yatamaz, bir kaptan yiyemez. Almanya'da devletin koruduğu ormanlarda ocak yakılmaz, koyun kesilmez, avlanılmaz, yollarda başıboş sürüler gibi gezilmez-dolaşılmaz. O ülkenin bu durumlarla ilgili yasaları, koşulları, yaşama-davranış kuralları vardır. Sen, sevgili yurttaşım, çalışıp kazanmaya gittiğin yerin toplumsal koşullarından birine bile uymayacaksın, orayı da kendi köyün gibi insanı ürküten bir duruma getirmeye kalkacaksın, sonra da aşağılandığından, yerildiğinden yakınacaksın, senin için "Auslander raus / yabancı dışarı" sözlerinden alınacaksın.

Yukarda söylenenler, Avrupa'ya çalışmaya giden, orada çalışan bütün işçilerimiz için geçerli değildir. Ancak bir kazan sütün içine birkaç damla boya atıldığında sütün boyandığı görülür. İşte Avrupa'da uygarlık dışı davranışlarıyla, gericilikleriyle, insanlığa aykırı gelen tutumlarıyla, kadını bir araç gibi yanında taşıyan anlayışıyla ilgi çekenler, ozanlarımızın yakındıkları işlemleri yaratmıştır. Bir düşünün, bir Alman'ın birkaç kadınla, beş on çocukla bir katta oturma olanağı var mı? Yine bir Alman yurttaşı, ilin biraz ötesindeki bir korulukta ocak yakıp kestiği koyunu kızartabilir mi? Bizim işçilerimiz, iki Alman gencinin yolda, korularda öpüşmelerini büyük suç, aktöreye aykırı bir davranış, dahası "orospuluk" saymaktan, bunları açıkça söylemekten kaçınmıyorlar; kadına bir tadımlık nesne gibi bakıyorlar, bir yerde oturup bir çay içimi süresince arkadaşlık ettiği Alman kızının başka bir erkekle ayaküstü konuşmasını bile çok kötü bir davranış diye niteliyorlar, böyle bir kıza kırk yıllık

karısıymış gibi davranıyorlar, sonra da yerilmekten, kovulmaktan yakınıyorlar. Suç başkalarında değil bizdedir. Burada, açıklamaya ara vererek, bir anıyı (yaşadığımız bir olay nedeniyle) aktaralım:

"Bundan birkaç yıl önce, Almanya'da yabancı işçiler konusuyla ilgilenen, sık sık Türkiye'ye de gelip giden, genç, alımlı, sevecen bir Alman bayanla tanışmıştım. Benim Alevilik, tasavvuf, tarikatlar, büyüler gibi konularda sürdürdüğüm çalışmalarla yakınlığı vardı, Türkçe okuyor, ancak kolaylıkla konuşamıyordu. Bu araştırmacı bayanla Antalya, Bodrum, Çanakkale kıyılarını gezdik, eski uygarlıkların kalıntılarını gördük, kendimize göre değerlendirme yolları aradık. Özellikle kırsal kesimlere vardığımızda ikimiz de çekingendik. Eski uygarlık kalıntılarının bulunduğu görkemli yerleri gezerken, çevreden yanımıza biriler (genellikle erkekler) sokuluyor, yadırgayıcı bakışlarını üzerimize çeviriyor, benim bayanla Almanca konuştuğumu anlayınca birden söze karışıyor, çok bozuk, yanlış bir Almanca'yla bize Almanya'yı, Alman kadınlarını, orada yakınlık kurduğu Alman kızlarını (?) anlatmaya başlıyor, nerdeyse bizi konuşturmuyor. Biz, Türkçe konuşmaya başlayınca da benim Türkçemi düzeltemeye yelteniyor. Yakındaki bir açık kahveye gittik, beş altısı birden yanımıza gelip oturdular. Bu davranış bir Avrupa'lının görüşüne aykırıdır, üstelik de büyük saygısızlıktır. Bu beş altı işçi yurttaşımızın konuştukları Almanca çok yakışıksız, sözcüklerin hepsi yüz kızartıcı, Almanya'nın bıçkınlarının konuştukları bir dil, bizim kaldırım "argo"muz. Tedirgin olmamıza karşın bir süre oturduk, sonra bir saat uzaklıktaki ilçeye gittik, büyük otelin çay bahçesinde oturduk. Bu Alman bayanın, bu yaşadığımız olaydan sonra, dili çözüldü, Almanya, Hollanda, Belçika gibi ülkelerde çalışan Türk işçilerinden anılar anlattı. Bunları derlediği çalışmasını, bir toplumsal araştırma olarak yayınlamayı düşündüğünü vurguladı. Anlattıklarına göre, bir Türkle

bir Alman kadını karşılıklı oturup iki bardak çay içse, Türk erkeği bu kadına tapulu tarlası gibi bakmaya başlıyor, bütün arkadaşlarından, çevresinden soyutlamak, bir yere kapamak istiyor. Kadına söz vermiyor, yiyeceği yemeği bile kendi seçmeye kalkışıyor. Bunu yapan erkek, birkaç arkadaşıyla birlikte satılık bir kadınla kolayca sevişebiliyor. Bu kadının Alman olduğunu sanmayın, Türkiye'den (İstanbul'dan) göçmüş Rumlardandı, o da Almanya'ya arkadaşlarıyla işçi olarak gelmiş, evlenmiş, ayrılmış, sonra bu işlere başlamış. Yasalar karşısındaki durum beni ilgilendirmez. Türk işçilerinin özellikle kadınların giyinişleri bizi güldürüyor. Altta pantolon, üstte onu dizlere değin örten entari, başta birkaç üst üste sarılmış başörtüsü, entarinin üstünde, sıcaklığa-soğukluğa göre, göğüsleri patlatırcasına sıkıştırıp dışarı taşıran hırka, kazak, ceket türünden bir giysi. Hepsi de ederi yüksek dokumalardan. Sakallılar önde, kadınlar arkada, erkekler ayrı yerde kadınlar ayrı yerde. Kadınlar konuşurken ürküyoruz, sesleri ikiyüz metre öteden duyuluyor. Konuşmaları çok kaba. En utandığım olay, kadınlar topluca konuşurken hep üreme örgenleriyle ilgili sözler söylüyorlar, bu sözleri erkekler de söylüyorlar, kadın erkek karşılıklı konuşurken bile bu kaba sözleri söyleyip gülüşüyorlar. Beş altı kişi, on kişi bir yerde kalabiliyor, birkaç kişi bir kaptan yemek yiyor. Özellikle kızları okutmuyorlar, sakallıların bulunduğu bir konutta Arapça öğretiyorlar. Oysa siz Türksünüz, neden dininizi kendi dilinizde öğrenmiyorsunuz? Tapımlarda Arapça geçerli olabilir, ben buna da karşıyım, ancak Kur'an'ı Türkçeye çevirip okutacağına küçük çocuklara anlamadan Arapçasını okumayı öğretiyorlar. Bir insan anlamadığı bir nesneyi yaşamı boyunca neden okuyor bilmem. Kur'an'ı tanrı Muhammed'e gönderdi diyorsunuz, peki Muhammed de bu kitabı sizin gibi anlamadan mı okuyordu? Anlıyordu, onun dili Arapçaydı. Türk erkekleri Almanya'da hep sevişmedeki üstün güçleriyle övünüyorlar, birkaç kadın

alıyorlar, sonra o kadınları köyde bırakıp aylarca eşlerinden uzak kalıyorlar, çalışmaya gidiyorlar, bu sürenin yıllarca olduğu da varmış. Peki kadına karşı böyle aşırıcı gücü olduğunu söyleyen bir erkek o kadınlardan böyle uzak kalırken kadınların da birtakım alışkanlık kazandıkları, kendilerini öyle alıştıran erkeklerini aramaları doğal değil mi? Sonra Almanya'da özellikle kara sakallılar toplanıyorlar, dönüyorlar, bağırıp çağırıyorlar, birbirlerine sarılıyorlar, sağa sola salınıyorlar. Bunların hepsi tarikatçı. Oysa bu sakallılardan da birkaç kadını olanlar var, saptadım. İşte bu tür kimseler çağın en ileri araçlarından yararlanıyorlar, sonra dönüyorlar en ilkel, en düşük inançları yaymaya çalışıyorlar."

Alman bayanın söylediklerinin hepsi bunlar değil, daha üzücüleri, utandırıcıları var, hepsini aktarmama gerek yoktur. Burada ortaya çıkan önemli sorun şudur: Avrupa'nın kimi ülkelerinde Türk işçileri istenmiyor, yeriliyor, sömürülüyor, kovuluyor. Peki bizim yurdumuzda, özellikle 1950'den buyana uygulanan yönetim biçiminde, işçilerimizi seviyor muyuz? Onlara uygarlığın koşulları gereğince sıcak bakıyor muyuz? İşçilerimizin büyük bir çoğunluğu, seçimlerde kendilerini ezenlerden yana değiller mi? Onlara oy vermiyorlar mı? Bunca uyarılara, yazıp çizmalara, konuşmalara, açıklamalara karşı işçilerimizde en ufak bir uyanma isteği doğdu mu? Çocuklarını karanlıklara gömülsünler, sömürülsünler, ezilsinler diye İmam-Hatip Okullarına, Kur'an kurslarına, tarikatlara, tekkelere gönderenlerin hepsi bu işçi, köylü kardeşlerimiz değiller mi? Bu dinci, ortaçağ başlı kurumların açılmalarından yana olanlar arasında çocuklarını oralara gönderen, oralarda okutan var mı? Neden İmam-Hatip Okullarının açılmasında ülke adına, ulus adına büyük yararlar gören varlıklıların çocukları Amerika'da, Avrupa ülkelerinde okur, islam geleneğinden uzaklaştırılır? İşte, Avrupa'da yerildiğinden yakınan, ezildiğini ileri süren işçi yurttaşımızın bilmek-öğrenmek

istemediği yaşam gerçeği budur. Bugün ülkemizde, çocuklarını bu karanlık yerlere gönderenlerin çoğu Avrupa'da çalışmış, gelir sağlamış yurttaşlarımızdır. Gereği yokken cami, gereği yokken İmam-Hatip Okulu yaptıranlar da onlardır. Bu sevgili işçi yurttaşlarımızın bağışlarıyla yapılan camileri dolduracak yurttaş bile kalmamıştır, köyler boşalıyor.

Ülkemizde, kırsal kesim insanlarının ezildiği, sömürüldüğü savları yeni değildir, bu olaylara kimlerin, hangi düşüncelerle yolaçtıkları da biliniyor. Buna karşın uyarıcı girişimlerin pek dar bir alanda kalması, istenen genişliğe varamaması sorunların çözümünü güçleştiriyordu. Çağımızda bu güçlük giderildi. İşçi-işveren ilişkilerinin yasal bir tabana oturtulması etkili oldu. Ancak şöyle bir durum ortaya çıkıverdi: işçiler, belli kaynakların etkisiyle, ikiye bölündü. Bu bölünme sömürücü işverenin işine yaradı. İşçi, okumuşu yazmışı ile, bu gerçeği göremedi, vurguncunun elinde bir sömürü oyuncağı olduğunu anlamak istemedi. Kendisini uyaran, aydınlatmak isteyen, savunan yazarlara saldıran yine işçilerin bir bölümü oldu. Kendilerine, size insanca bir yaşam sağlamak için savaşıyoruz, yazıyoruz, emeklerinizin karşılığını almanız için direniyoruz, eşitlik istiyoruz diyenlere; kendilerine "milliyetçi" damgasının vurulmasından kıvanç duyan kimi işçilerimizin yanıtı şuydu: "gomonis". Doğu Anadolu'da topraksız köylüye toprak verilmek istendiğinde direnen yine topraksız köylülerdi. Bu yurttaşlarımızdan "biz ağamızdan ayrılamayız, biz toprak değil ağamızı isteriz" diye alanlara dökülenlere köylü kardeşlerine ne yapıyorsunuz onlar bizi savunuyor, sen ağayı bırak diyen kimse çıkmadı. Türkiye'de toplumsal çalkantılar, direnmeler, çağdaş anlayışla uyarmalar önemli bir araştırma konusudur. Türk üreticisinin büyük bir kesimi hep kendisini savunanlara karşı çıkmış, uyaranları en kötü, en yakışıksız sözcüklerle yermiştir.

Şimdi, bu konuya değgin, çok mu çok ilginç bir örnek verelim:

Hakkâri'den çıktı yola
Yürüdü yoruldu Memo
Bir gün vardı İstanbul'a
Toprağa sarıldı Memo

Kapı kapı iş aradı
Hiç kimseye yaramadı
Gözünde kaldı muradı
Hayata kırıldı Memo

Sokakları aç dolaştı
Yanına biri yaklaştı
Şapkasını alıp kaçtı
Bu işe darıldı Memo

Dertleri çokça ağırdı
Bunalmıştı bir bağırdı
Kürtçe bir türkü çağırdı
Polise verildi Memo

Kapattılar bir hücreye
Başladılar işkenceye
Bir türkü çağırmış diye
Zincire vuruldu Memo

Fato'su aklına geldi
Hasretlik bağrını deldi
Dediler ki Memo öldü
Öldükçe dirildi Memo

Ferman buyurmuş paşalar
Memo'yu vurmuş maşalar
Memo'lar öldükçe yaşarlar
Toprağa ekildi Memo

Zamani'yim bir gün toprak
Fidan verdi açtı yaprak
Oldu kıpkızıl bir bayrak
Dağlara çekildi Memo..

Bu duygulu, içki koşuk yaşanan olaylardan esinlenmiş, düzenlenmiştir. Bu üzücü olayların ülke düzeyinde olduğunu biliyoruz. *Memo*, bir imge olarak, Anadolu'nun bütün kırsal kesimlerinde vardır. Ağanın, paşanın, yönetimin kıyasıya sömürdüğü bir kesimin bayrağıdır. *Zamani* adını kullanan, bugüne göre genç bir ozan olan bu yurttaşımızın örnek alınan koşuğu, Almanya'da yazılmış olabilir (Rıza Zelyut'un Halk Şiirinde Başkaldırı, 1989, Sosyal Yayınlar, adlı yapıtının "Yurt Dışında Türk Halk Şiiri" bölümünden alınmıştır, s. 447). Bu dokunaklı koşuğu okuduktan sonra biraz eskiye dönelim, bir soru soralım: Hâkkâri'den İstanbul'a gelen *Memo*'nun çevresi kimlere oy vermişti? "Biz toprak değil ağamızı isteriz" diyenlerin arasında Memo gibi kardeşlerimizin ne işleri vardı? Toprak yasası çıkarılmak istenirken, Doğu Anadolu'nun topraksız, aç, çıplak, ışıksız insanlarına toprak dağıtılmak istenirken, özellikle "toprak yasası"nın tartışıldığı günlerde, ülkemizin en büyük toprak ağalarından biri olduğu için, tasarıya karşı çıkan, tepinen, yıllarca en üst düzeyde görevler aldığı CHP'den ayrılarak, DP gibi sömürgen, kırsal kesim insanlarını kandırarak gelirlerini ellerinden alan bir kuruluşun öncüsü olan *Adnan Menderes*'in ardından koşanlar kimlerdi? *Memo*'yu diline dolayan yurttaş yalan söylüyor, "Kürtçe türkü çağıran" tutuklanmıyor, gözaltına alınmıyor, Anadolu'nun Doğu illerinin birçok yerinde türküler, ağıtlar, övgüler Kürtçe söyleniyor, ses çıkaran yoktur. Ozanın söyledikleri yaşanmışsa, *Memo* sömürenden yanaydı demek, onu İstanbul'dan Hakkâri'ye giderek kimse sömüremezdi, toprağını elinden alamazdı, onu dövemezdi. Olayın

tabanında yatan sömürü eylemini çarpıtarak ilgiyi başka yana çekmek istenen sonuca ulaştırmıyor.

Yukarıda aktarılan koşukla ilgili olayda çarpıtılmış bir içerik vardır. Yakınan, ezilen kişi onu öyle bir duruma düşürenin karşısına gerekli direnişi göstermediği gibi, direnmenin yararını öne sürenlere de karşı çıkıyor, ağadan yana görünüyor. Sonra dönüyor, İstanbul'a geliyor, iş arıyor, bulamayınca yakınıyor. Peki, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde, bütün işsizlere İstanbul'da iş bulma olanağı var mıdır? Bütün Anadolu İstanbul'a, İzmir'e, Ankara'ya taşınırsa ortada Türkiye kalır mı? Bunları kim, hangi kaynaklarla, hangi gelirlerle besleyebilir? Kırsal kesimlerde uçsuz bucaksız üretim alanları, yaylaklar, tarlalar ağaların elinde duracak, ağalar İstanbul'un, İzmir'in, Antalya'nın en görkemli yerlerinde yaşayacak, gününü gün edecek, egemen olduğu toprakların sınırlarını bile bilmeyecek (o toprakları ağa değil Memo'lar, Haso'lar, İbo'lar korur, eker, biçer, toplar, gelir boyun kırarak ağaya verir). Sonra bizim "uyanmış" halk ozanımız Almanya'nın bilmem neresinde yakınacak. Çok sevgili, duygulu, içli ozan: "Toprak Yasası"nın tartışıldığı günlerde ona karşı çıkan, topraksız köylüyü topraklandırmayı "gomonistlik" sayan, "kökü dışarda" diye niteleyen, "dinsizlik-imansızlık" diye gösteren bir yönetimin (Menderes egemenliğinin) başladığı yıllarda senin böyle bağırıp çağırman, Avrupa ülkelerinde acı yakınman için, dilenmen için bütün olanakları yaratan aile büyüklerine neden seslenmiyorsun? Ortada bir kandırmacanın, baskının, soygunun konuşulduğu, bütün yayın araçlarında, köy kahvelerinde açık açık anlatıldığı günlerde *Memo*'ları bu duruma düşürenlerin parmakları hep DP yönetiminden yana kalkıyordu. Osmanlının kurduğu düzen bir geleneğe dönüştürülmüş, adı değiştirilen sömürgen kuruluş 1950'de bütün görkemiyle işbaşına gelmişti.

Yukarda söylenenler, kırsal kesim insanlarının sömürülmeleri açısından, tepkiyle karşılanabilir. Birisi çıkar, "halkımız kandırılmış, ne yapacağını bilmediğinden saptırılmış" diyebilir. Bu, durumu kurtarmaz, saptırmanın kimlerle başlatıldığını söyleyenlere kulak verilmemiştir. Halkımız çıkıp eskiyi kötüleyenlere, suçu hep CHP yönetimine yükleyenlere karşı açıkça: "Siz, birkaç yıl öncesine değin, bu suçladığınız topluluk içinde sürdürülen sömürüye katılmadınız mı?" diyememiştir, daha doğrusu demek istememiştir. Bugün yakınan, sızlanan, kendini acındıran kimseler o günlerde yeryüzünü avuçlarının içine alabilecek, yönetebilecek güçte olduklarını söyleyen kırsal kesim yurttaşlarımızdı. Burada araya bir anı sıkıştıralım: "1958 yıllarında, Trabzon Maçka-sı'nda bir orman kaçakçısı alçak, DP ilçe başkanı olmuştu. Köyünde, halk odasındaki üyelere bağırarak: 'Bana bir daha İsmet Paşa'nın adını etmeyin' diye bağırabilmişti. O yılların Trabzon valisi olan dangalak bu sözleri duydukça sevinir, güler, o soysuzun valilik orununa belinde tabanca ile girmesine bile ses çıkarmazdı. İşte bu bilgisiz, kaçakçı soysuz doğrudan doğruya dönemin başbakanıyla yazışır, telefonla konuşurdu. O başbakan olacak yaratık da Kamutay'da: bir avuç kara cübbeli profesör mü daha iyi bilir, yoksa yüce kurulunuz mu (hey'et-i âliyeniz mi?) diyen yozlaşmış bir yurttaşımızdı."

Bu alıntılar sevindirici değildir, üzücüdür, ancak ülkemizde yaşanan gerçek de böyledir. Bu bilinçsiz tutum, en çok, alevi topluluğun sömürülmesine, ezilmesine, yerilmesine yolaçmıştır. Alevilik'i savunduğunu söyleyen halk ozanı bilmeden başka türlü bir sömürüye araç olmuştur.

Zamani'yim olacağız egemen
Kurulacak proleter bir düzen

dizeleri çağımızda, özellikle ülkemizde, kurulması istenen düzenin yönünü bilmemekten kaynaklanıyor. Bu dizelerin söylendiği yıllarda (R. Z. H. Ş. B. s. 458) uluslararası ilişkilerde, yönetimlerde büyük değişiklikler olmuş, "proleter düzen" nerdeyse dışlanmıştır. Bunu bir yana bırakalım, ülkemizde "proleter düzen"i kurabilecek nitelikte bir "işçi gücü" oluşabilmiş midir? Kuşkusuz yoktur. Dahası var, günümüzde, şimdi yaşadığımız evrede, bu düzenin kurulmasını isteyen yurttaşın seçim bölgesinden Kamutay'a gelenler arasında "proleter düzen"den yana kim vardır? Ozanın söylediği boşlukta kalıyor, yalnızca böyle bir düzenden yana olanların sömürülmesine yarıyor. Seçimleri kazanıncaya değin "işçi yanlısı", seçimi kazandıktan sonra "işçi sömürücüsü" olmak ülkemizde Osmanlıdan kalma bir gelenektir.

Devrim için bilgi gerek
Telli sazla olmaz Memo
Sen tuzağa düşmez isen
Ağa tüyün yolmaz Memo

Osmanlının yolundasın
Kör ağanın kolundasın
Alamanya pulundasın
Bu yol sana kalmaz Memo

Sömürünün ocağında
Yattın ağa kucağında
Ölmüşse balık ağında
Daha suya dalmaz Memo

İstanbul'u nideceksin
Niye yola düşeceksin
Senin acını kim çeksin
Seni kimse almaz Memo

İyi dinle Memo kardaş
İster isen güçlü yoldaş
Çağını bulmaya uğraş
Kimse seni bulmaz Memo

Önce kendini bilirsen
Sonra Bektaş'a gelirsen
Seni ölmeden ölürsen
Kimse yere salmaz Memo

Derviş Kerem'in sözüne
Canla kulak tut özüne
Bakagör iki gözüne
Seni yoğa salmaz Memo..

SÖMÜRÜ TUZAKLARI

Çalışmamızın bu bölümü, bugüne değin üzerinde durulmamış bir olaya ayrılmıştır. Bu olayın iki yönü vardır; biri tabana, öteki yüzeye doğru salınıp yürüyen bu sorun çok kolay bir sömürü aracına dönüştürülmüş, düşünce denen uygarlık ürünü burada kalın bir örtü olarak kullanılmıştır. Genel konu şudur: Alevilik-Bektaşilik gibi, ülkemizde büyük bir topluluğun inanç kurumunu oluşturan akıma karşı yasalara dayanılarak sürdürülen uygarlık ilkelerine aykırı uygulama. Bu uygulamanın yönetici kuruluşlardan geldiğini, belli bir inanç düzenine (şeriata) dayandığını daha önce gördük. Burada şeriattan daha sakıncalı bir sömürü odağıyla karşı karşıyayız.

Osmanlı yönetiminin uygulamaları, Alevilik-Bektaşilik yanlılarını baskıyla, suçlamalarla sindirip sömürmek, onların emeklerini karşılığını ödemeden istenen yöne çevirmekti. Bu yöntem, çağların akışına göre boya değiştirdiyse de ortadan kalkmadı. Yüzyılımızda, özellikle 1950 yönetimiyle başlayan çarpık bir uygulama sonucu, yazın dediğimiz alanda yeni bir sömürü türü biçimlendi. Bu türün, en etkili ürünleri, yurt dışına çalışmaya giden yurttaşlar arasında, onlardan yana görünenlerce ortaya kondu. 1950'den sonra, hangi düşüncelerle yapıldığı açıkça bilinmeyen, bir toplumsal çekişme başladı (kırsal kesimlerde). Bu çekişmeler CHP ile DP arasında yönetimsel sürtüşmelerden yararlanmayı çok iyi bilen-

lerce sürdürülüyordu. Bu iki büyük kuruluş (gerçekte DP bütün varlığıyla CHP topluluğundan ayrılan yeni bir sömürücü, yozlaşmış kuruluştu, bu sonradan anlaşıldı) birbirini yererken DP birdenbire bir alevi-sünni sorunu ortaya çıkardı. Bu ikiye ayırma oy toplama düşüncesiyle gündeme getirilmişti. DP, çok sinsi bir uygulamayla alevi topluluğu kendine çekmek, böylece oy çoğunluğunu kendi çıkarına kullanmak istiyordu. Bunda kısa sürede başarılı oldu, doğu illerinde ortaya çıkan ayaklanmaları gündeme getirmekte yarar gördü. Oysa bu ayaklanmaların ortaya çıktığı günlerde DP topluluğunun üst düzey yetkililerinin hepsi CHP bütününde görevliydi, ayaklanmalara karşı uygulanan yasalarda hepsinin katkısı vardı. Neyse, CHP-DP sürtüşmeleri Alevilik-Sünnilik ikilisinin karşıt güçlere dönüşebilmesi için elinden geleni esirgemedi. Durup dururken bir "alevi yurttaşlar sorunu" ortaya attı. Yazarlar, besleme yayın araçları bu işte büyük çıkar gördüler. Gerçekte kırsal kesimden gelen, alevi yurttaşlar topluluğundan yetişen kimi halk ozanları DP yanlısı koşuklar düzenleme yarışına girdiler, değişik ozan toplulukları oluşturuldu. Daha açığı, önceden de söylendiği gibi, bir sağcı-solcu ozan ikilisi, öbeği ortaya çıktı. DP yönetimi sağcı (milliyetçi) dediği yanı tuttu, örtülü ödenekten dolaylı-kapalı yollardan yardımları yağdırdı. Karşı topluluğu (solcu halk ozanlarını) kötülemeye, ağır sözcüklerle suçlamaya başladı, bundan büyük bir yarar umduğu sonradan anlaşıldı.

Genel seçimlerde, bugün devrimci-yenilikçi yanda toplanan alevi ozanların aileleri hep DP topluluğunu tutuverdiler, CHP nerdeyse bütün illerde (Alevilerin çoğunlukta olduğu yerlerde bile) seçimi yitirdi. 1960 ile gelen bir olay (27 Mayıs devrimi) birdenbire ortalığı değiştirdi, eskiden DP sömürücülerine övgüler yağdıran alevi ozanlar, öncüler, büyükler yön değiştirdiler, kendilerini çok kurnaz sananlar ortada durmayı yeğlediler. 1960'dan 1980 yılına değin, ülkemizde en çok sömürülen,

yerilen, öldürülen, aşağılanan topluluk Alevilik oldu. 12 Eylül 1980 yıkımı daha kötü bir geleneği başlattı: us ilkelerinin dışında, ortaçağın bile gerisinde bir yönetimi egemen kılmak, satın alınmış kimi kişilerle düşünce-davranış ortaklıkları kurarak bütün yenilik yanlılarını susturmak. Bunda başarılı olabilmek için de, yalnız delilerin inanabileceği bir neden bularak Atatürk'ün oluşturduğu bütün devrimli kurumlarını kapattı. Sözüm ona daha yeni, daha sağlıklı kurumlar oluşturarak başlarına "yalakçılar" getirdi. Daha önceki yıllarda, yavaş da olsa, seslerini yükselten alevi ozanlarından birçoğu gözaltına alındı, tutuklandı, kimi bir yolunu bulup yurt dışına kaçtı. Bu değişik olaylardan yararlanan kimi yazarlarımız, ozanlarımız Alevilik konusunda araştırmalara koyuldular. Bu araştırmalar birkaç öbekte toplanır.

1 – Alevi-Bektaşi düşüncesinin kaynaklarını araştırmayı konu edinen kimi aydınlar ortaya atıldılar. Bunların bilimsel içerikli, yeni kaynaklara dayanan, yeni ortaya konmuş belgelerden çıkarılan bir görüş doğrultusunda yürüdükleri söylenemez. Bunlar, yüzyılımızın başında, Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 1919" adlı yapıtında ileri sürdüğü görüşe dayanarak Bektaşilik'i Yesevilik'ten türetme yarışına koyuldular, Hacı Bektaş Veli'yi bir "yesevi dervişi" olarak tanıtma çabasını güttüler. Hacı Bektaş Veli adına sonradan düzenlenen iki yapıtı (Makalât ile Vilâyetnâme) sözüm ona inceleyerek, ondan Hacı Bektaş Veli'nin sünni olduğu yargısını çıkarmaya giriştiler. Bunlar da ancak kendileri gibi düşünenleri kandırabilecek birer Karagöz belgesi olmaktan öteye geçemezdi, geçmedi de. Bu çalışmamızda bu kişilerin adlarını anmayacağız. Bu öbekte toplanan araştırıcıların bir yenilik getirmeleri olanaksızdı dedik. Onların yaptıkları eskiyi sürdürüp, ülkemizdeki alevi topluluğun öncülerini kendilerine çekmek için birer gizli tuzak kurmaktı. Onlara göre Anadolu 1071 öyküsüyle tarih alanına çıkmıştı, ondan öncesi bizden de-

ğildi. Peki, Anadolu'da yaşayan milyonlarca insan 1071'den sonra ne oldu? Göğe mi ağdı, yerin dibine mi göçtü? Bu soruların tarih bilinci altında yanıtı yoktu, biricik etkili yanıt: "Ulusumuz geçmişinden koparılıyor" yaygarasıydı. Bunu ileri sürenlerin hepsi devekuşu gibi başını kuma sokup iri arkasını görmekten öte geçemiyordu. Oysa Türk ulusunu tarihten koparıp tarihsizliğin karanlık uçurumuna itenler onlardı, bunu bilmeden yaptıkları da söylenebilir, çoğunu yakından tanıyoruz, bundan yüz yıl önce yazılmış bir belgeyi bile kolayca okuyup anlayamazlar.

Özellikle "Türk-İslam Sentezi" adı altında bir düşünce ortaya atanlar, Türk ulusunun gelişmesini islam inançlarına bağlayarak açıklamak eğilimindedir. Onlara göre Türk kılıcı islamın inancıyla birleşerek yeni bir "dünya görüşü" oluşturmuş. Yeryüzüne yeni bir düzen getirmiştir. Peki bu düzenin kurumları nerden kaynaklanıyor? Sorunun yanıtı çok üzücüdür: "Bizans kurumlarından" (Fuad Köprülü). Köprülü, Osmanlı toplumsal kurumlarının Bizans'tan etkilendiği kanısındadır, değişik yayınlarında bu görüşü savunmuştur. Bu ünlü araştırıcımızın bütün başarısı özgün kaynakların yalnızca kendi özel kitaplığında bulunduğunu söyleyerek eleştirel araştırma-inceleme kapısını kapamasındadır. Avrupa'lı araştırıcılara karşı çıkışı da İstanbul kitaplıklarında bulunan eski kaynakları bilmesi yüzündendir. Bu alanda başarılı olmuştur, ancak özgün bir görüş getirememiştir, dayandıkları kaynaklar özgün değildi, yüzyıllar boyunca getirilip götürüyordu. Buna karşın emeği yadsınamaz, Türk bilimine (kendi uğraş alanında) getirdiği ivme görmezlikten gelinemez. Bu arada şunu söylemekte de yarar vardır: Günümüzde, Türk yazını, Türk yazın tarihi alanında Fuad Köprülü'yü aşan olmamıştır. Öteki alanlarda yayınladığı bütün çalışmalar birer başlangıç olmaktan öteye geçemez, günümüzde güvenilir birer kaynak da sayılamaz (özellikle tasavvuf, tarikatlar,

Bektaşilik bg. konularda ileri sürdüğü düşünceler boşlukta kalmıştır).

Alevilik-Bektaşilik-Tasavvuf alanlarında, günümüzde en güvenilir kaynak niteliği taşıyan yapıtlar, Abdülbakı Gölpınarlı'nın çalışmalarıdır. Bu bilginin çalışmalarını da değerlendirmek, ayrıntılarıyla kavramak çok emek ister, çok geniş bir bilgi birikimini gerektirir. Alevilik'in özünü değil de ortaya çıktığı dönemdeki Osmanlı toplumunun üretim-tüketim ilişkileri bakımından öğrenilmesini sağlayan kaynakların başında Ömer Lütfi Barkan'ın, Mustafa Akdağ'ın (ikisi de yükseköğretim üyesiydi) çalışmaları gelir. Elimizde bulunan Osmanlı tarihlerinde, üretim-tüketim bakımından, çağdaş bilim yöntemiyle bağdaşan bir durum göremiyoruz. Bu konuda Sabri Ülgener'in (Prof. Dr.) çalışmaları, öğrencisi Dr. Ahmed Güner Sayar'ın yazıları arasında "Osmanlı İktisad Düşüncesinin Çağdaşlaşması, 1986" adlı çalışması yararlıdır. Bu çalışmalar, Alevilik'in özüne, yapısına, gelişmesine değgin bilgi vermez, yalnızca Osmanlı yönetiminin dayandığı üretim-tüketim (iktisad) anlayışının, uygulamalarının anlaşılmasını sağlar.

2 – Alevilik olayı, tarih açısından bakılırsa, başlangıçtan günümüze değin önyargıların ışığında, suçlamalarla, yasaklamalarla geçiştirilen bir sorun niteliği taşır. Bu soruna çözüm aranmamış, hangi koşullar altında ortaya çıktığı araştırılmamış, yüzeysel bir olay gibi görülmüştür. Aşıkpaşaoğlu'dan son Osmanlı tarih yazarı Abdurrahman Şeref Efendiye değin (onun dışında kalanlar sözkonusudur) gelen birçok tarihçinin Alevilik'e iyi gözle bakmadığı, bunu toplumsal bir oluşum diye görmediği, araştırmadığı anlaşılır. Osmanlı tarihçisinin kendine verdiği biricik görev dinlilerle dinsizleri (kendi inançlarına göre) ayırmak, dinlileri övmek dinsizlere sövmektir. Oysa Osmanlı toplumunda alevi-sünni çekişmeleri İran-Osmanlı ilişkilerini derinden etkileyen, iki devlete de korkulu günler yaşatan önemli bir olaydır. Bu olay yü-

zeysel değil, derindir, bir ayağı üretim-tüketim ilişkilerinde, öteki ayağı İran-Arap inançlarını karşı karşıya getiren egemenlik anlayışındadır. Sözgelişi İ.H. Uzunçarşılı "Osmanlı Tarihi, c. 1, s. 362" şunları söylüyor: "Şeyh Bedreddin irşad yoluyla Anadolu'da dolaştığı sırada tasavvufi daha doğrusu Batini akıdesini yaymaya başlamış ve gezdiği yerlerde hep Alevi Türkmenlerle temas ederek maksadına göre onları hazırlamak istemiştir." Bu alıntının bilimsel bir içeriği yoktur, yazarı adının önüne getirdiği en yüksek bilimsel sanlarına karşın *yalan söylüyor*. Şeyh Bedreddin'in yapıtları elimizdedir, onun "Vâridât" dışında salt tasavvufa ayrılmış bir yazısı yoktur, bu yapıtta da "Alevilik" sorununa yönelik bir bölüm bulunmuyor. Ayrıca Şeyh Bedreddin'in Anadolu'yu dolaşarak Alevi Türkmenler'le ilişkiler kurduğu da kesin kanıtlara dayanmıyor. Bu önyargıların biricik kaynağı Âşıkpaşazade (Aşıkpaşaoğlu) tarihidir.

Osmanlı tarihinde Alevilik'in suçlanmasını yasallaştıran başlıca etken şeyhulislam "fetva"larıdır. Kuru, katı bir şeriat anlayışına dayanan bu belgelerin çoğu okuyanı güldürür. Bütün önyargıların, bu yargılara dayanarak araştırmayı, doğruyu bulmayı gereksiz sayanların kılavuzu bu usdışı nesnelerdir. Osmanlı aydını araştırmayı, incelemeyi değil aktarmayı, başkalarının düşüncelerini değiştirerek, boyayarak kendinin imiş gibi göstermeyi sever. Sözgelişi *Şeyhi* adlı ozan, İran ozanlarının (özellikle Hâfız'ın) şiirlerini çağının Türkçesiyle çevirerek kendinin göstermesi eşsizdi, böyle aşırmalarla bir de "divan" düzenlemişti (bu konuyu Abdülbaki Gölpınarlı örnekler vererek açıklamıştır).

3 – Alevilik'in gelişmesi, yayılması konusunda birtakım çalışmalar yapıldı, bunlar da yüzeysel araştırmalara dayandığından sorunlara kalıcı çözüm getiremedi. Günlük yayın araçlarında bile böyle çalışmalar sergilendi. Yaşayan, adı duyulmuş Alevilerle sürdürülen konuşmalar, babalık, dedelik görevlerinin birinden ötekine

(babadan oğula) geçişinden başlayıp bugünkü duruma gelinceye değin geçen evreler anlatılmak istendi. Oysa kendileriyle konuşulan-görüşülen Alevilerin çoğu bilgisiz, kulaktan kulağa aktarılagelen geleneklerle alevi geçinen kimselerdi. Bunlar arasında okuma yazma bilmeyenler bile vardır. Bugün Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan, Alevilik'i yüzeysel bir gelenekle benimseyen yetkililer vardır, bunların elinde Alevilik bir çıkar aracından başka bir nesne değildir. Bunlar seçimlerde, oy avcılarının yararlandıkları, yardakçılardır çokluk. İçlerinde Alevilik'in özü şöyle dursun, kime bağlandığını bilmeyenler bile vardır. Kimi toy yazarlar, güncel olaylarla yetinen sözde araştırıcılar bu tür Alevilerle buluşur, konuşur, sözlerini derler, sonra Alevilik'in bütünü konusunda yargılar vermeye kalkışır. Güncel olayların akışı içinde, özellikle alevi törenlerinin yoğunlaştığı dönemlerde ortaya çıkan bu araştırıcıların çoğu gazetecidir. Bunların Alevilik'e kötülük ettiklerini bile anlayacak durumları yoktur. Alevilik'in yozlaştırılmış dış görünüşüne dayanan bu tür yayınlar, onun bir inanç kurumu olduğunu, Anadolu düşünce tarihinde önemli bir yeri bulunduğunu bilemezler, daha çok Alevilerin ilgisini çekmek, yayın aracının sürümünü arttırmak amacını güden bu çalışmaların çoğu saptırıcıdır, Alevilik'in bölünmesine yol açıcıdır. Bu işlerde etkinlik göstermek, bir alevi topluluğunun öncüsü olmak gibi gizli düşünceler de vardır. Kendilerine "dede", "baba" gibi sanlar takarak çevre oluşturan, bu sanların çok eskilere gittiğini, Ali soyundan geldiğini, bu nedenle kendilerinin de Ali kuşağından olduklarını ileri süren kimseler de az değildir. Bunların çoğu Alevilerin emeklerini sömüren, üretmeden tüketen yurttaşlardır.

4 – Alevilik konusunda sürdürülen çalışmaların ilginç bir bölümü de "semahlar"la ilgilidir. Uyumlu, düzenli bir semah'ın ancak çok iyi eğitilmiş, yetiştirilmiş kimselerle yapılacağı açıktır. Semah bir alevi törenidir,

kadınlı erkeklidir, belli bir biçimi, dizisi, ezgisi, davranışı vardır. Semah'ın öz anlamı birlik-bütünlük içinde yaşandığını, kadın-erkek ayrımı gözetilmeden, birliğe varmanın, tanrısal gizeme ermenin içten gelen bir kıvançla gerçekleşebileceğini göstermektir. Bu nedenle kadınlı erkeklidir, oyunla sürdürülen bir törendir. Çalgılı-ezgili bir tören olan semah Mevlevilik'teki "sema" ile özdeş değildir, arada bir ad benzerliği vardır. Mevlevilik'te kadın-erkek eşliğinde tören yoktur, yalnızca entari giydirilmiş erkekler döner, çalgılar çalınır, ezgili şiirler okunur. Oysa alevi semah'ı öyle değildir, dönüş arka arkaya gelen, aralarında belli aralıklar bulunan, kadınlı-erkekli bir dizi biçiminde sürdürülür. Bunda dönüş düzgün bir yuvarlak oluşturacak biçimdedir. Semah'ın nereden geldii konusunda çok sözler söylenmiş, yargılar ortaya atılmıştır. Onun kaynağını kesinlikle saptama olanağı yoktur. Elimizde bulunan belgelere dayanarak bir yorum getirmek gerekirse, semah'ın çoktanrıcı dönemlerden kalma, dine yaslanan bir tören olduğunu söyleyebiliriz. Eski Anadolu insanlarında tanrı-tanrıça yontularının bulundurulduğu tapınaklarda törenler düzenlenir, kadınlı-erkekli bir topluluk uyumlu bir dizi oluşturarak yontuların çevresinde dönülürdü. Nitekim eskiden Atina'da kutsal bir yer sayılan Akropolis çevresinde de büyük bir dizi oluşturulup törenler düzenlenirdi. Anadolu'da, üzümlerin toplanma, içki yapma dönemlerinde kadınlı erkekli bir kalabalık uyumlu-düzenli bir dizi oluşturur, kutsal yerin çevresinde çalgı-ezgili koşuk eşliğinde dönülür, içkiler içilirdi. Eski Mısır'da, Sümerlerde, Asurlularda kadınlı erkekli birlikler oluşturulur, kutsal sayılan nesnenin çevresinde ezgili şiirler okunarak uyumlu bir biçimde dönülürdü. Zerdüşt inançlarına bağlı topluluklarda, kutsal ocağın çevresinde, çalgı-ezgi uyumuyla dönülürdü. Bunda da kadınlı erkekli bir dizi oluşturulurdu. Eski Türklerin benimsedikleri Şamanlık'ta da özel törenler düzenlenir, kutsal nesne çevresin-

de çalgı eşliğinde ezgili şiirler okunarak dönülürdü. Burada şiirleri okuyan genellikle töreni yöneten görevliydi (Kam, Şaman). Bu yorumların hangi semah'ın tabanını, özünü oluşturur bilemeyiz, kesin bir yargıda bulunma olanağı da yoktur, araştırmanın yapısına göre bir yorum getirilebilir, kimi yerde çelişkiye bile düşülebilir. Ancak kesin olan semah'ın bir din töreni olduğu, çok eskilere giden bir çizgi üzerinde bulunduğudur.

5 – Son yıllarda, ülkemizde, Alevilik'le ilgili çalışmaların yanında, gereği yokken yüksek görevli yöneticilerin işe yakınlık göstermeye başladıkları, Alevilik'i de Mevlevilik gibi içeriksiz bir "devlet kurumu"na dönüştürme girişimlerinde bulundukları anlaşılıyor. Bu yakınlaşmada bilimsel, düşünsel bir ilginin bulunduğu söylenemez, amaç alevi topluluğunun oylarını almak, Türkiye'de halka dayalı bir yönetim anlayışının yaygınlaşmasını önlemektir. Çorum'da, Maraş'ta Alevileri boğazlatan devletin, birkaç yıl sonra Alevilere, Hacı Bektaş Veli'ye güler yüzle bakması anlamlıdır. Hacı Bektaş Veli'yi katı bir sünni tabanına oturtmaya çalışan tutarsız anlayışın Alevilik'e çıkar-yarar düşünmeden yaklaşması pek olası değildir, bundan dolayı ortada bir sömürünün bulunduğu bellidir. Bütün Bektaşiler alevidir, ancak bütün aleviler Bektaşi değildir, bu açık bir gerçektir. İmdi, devletin alevi topluluğuna Hacı Bektaş Veli'den yola çıkarak girmeye çalışması aldatıcıdır. Bu aldatıcılığın Hacı Bektaş Veli'yi "sünni" gösterme girişiminden kaynaklandığı anlaşılıyor. Devlet, bu konuda çıkarcı-yararcı değil de ekinsel-düşünsel bir davranış içinde olsa, işe Hacı Bektaş Veli'yi sünni göstermekle başlamazdı. Bektaşilik, Alevilik denen daha geniş topluluk içinde düşünsel bir odaktır, üstelik yazın alanında büyük başarıları vardır, üreticidir. Devlet, kendi din anlayışına aykırı olarak, Mevlevilik'le ilgili törenler düzenliyor, islam inançlarıyla bağdaşmayan işlemler yapıyor, sonra dönüyor bütün öğrenim kurumlarında, İmam-Hatip Okullarında sünni

inançlara dayalı bir izlence uyguluyor. Bu önemli bir çelişkidir, arkasında yakışıksız bir çıkarın gizlenmek istendiği gözden kaçmıyor. Bir yandan kendini "laik" bir uygulama içinde gösteren yönetim öte yandan "laiklik"le bağdaşmayan bir tutum içine yuvarlanmaktan kıvanç duyuyor. Alevi yurttaşların çoğunlukta olduğu bölgelerde bile cami yaptırma çalışmalarına girişen devletin, sinsi bir "sünnileştirme" girişimi içinde olmadığı söylenemez. Bu sinsi sömürü eğilimi karşısında, birtakım alevi öncülerinin, büyüklerinin olaya güler yüzle bakmaları da anlamlıdır. Yol, okul, sağlıkevi, su, ışık bg. toplumsal gereksinimler dururken işe dinden- tapımdan başlamak pek iyiliksever bir tutum değildir. Bu arada, yurt dışında yaşayan alevi işçilerin sorunlarıyla uğraşmak pek önemli sayılmıyor, hepsi "işçi" kapsamına alınıyor. Bu da açık yüreklilikle yapılan bir iş olmasa gerek. Birkaç yıl önce, güvenlik güçlerinin de katkısıyla, bu alevi kardeşler öldürülmediler mi? Onları öldürenlere ne yapıldı?

6 – Alevilik'i başka bir sömürü biçimi de halk oyunlarına dayalı uygulamalardır. Alevilik'le ilgili törenlerin hepsi, bilinsin bilinmesin bir ekin anlayışını kapsar, düşünsel bir üretim türü olarak ortaya çıkar, yüzeysel bir gösteri oyunu niteliğinde değil. Oysa yaklaşım başka bir içerik taşıyor: *halkbilgisi varlıkları*. Bu yaklaşım bir bakıma doğru, ancak bütüncül değildir; Kurban bayramında tanrı adına kesilen koyunun butlarını ayırıp kemikli yerlerini komşulara dağıtmak gibidir. Alevilik'le ilgili oyunlar, törenler inançlardan kaynaklanan bir bütündür, o inançları bilmeden, öğrenmeden törenin yüzeysel biçimine bakarak tadına varmak yanıltıcıdır. Daha açıkçası anlamını bilmeden, yalnızca devinimlere bakarak törende sergilenen oyunun tadına varılamaz. Bu oyunların yanında çalgılara, ezgilere de ilgi gösteriliyor. Ancak bu ilgi büyük yerleşme yerlerinde, varlıklıların yöresinde kalıyor, kırsal kesimde bir geliştirme, kurumlaştırma düşünülmüyor. Sözgelişi ilgi gösterilen alevi oyunlarını

güncelliğini koruduğu ortamda çağdaş olanaklarla pekiştirme, geliştirme sözkonusu değil.

7 – Giyim-kuşam işinde alevi çevrelerin bambaşka bir özelliği vardır. Bu özellik biçimden, boyalardan, işlemelerden, başlıklardan, süstakılarından, çoraplardan bg. kaynaklanıyor. Başa çekilen örtüden ayağa giyilen çoraba değin, bir kadının üzerinde ne varsa hepsi bir beceri ürünüdür, işlenmiştir-süslenmiştir. Bu işlemelersüslemeler giysiye eğreti takılmaz, dokumasına işlenir, oyalanır. Giysiyi süsleyen oyalarda çok değişik, birbirini çarpıtıcı boyamlar kullanılır. Bu boyamların hepsi de toprak-bitki-yaprak-kök-kabuk gibi doğal gereçlerden çıkarılır, bu nedenle de kolay kolay solmaz, bozulmaz. Alevilerin başka bir becerileri de kilim, ağaç işçiliği, cecim, kimi yörede halı gibi donatımla ilgili üretmelerdir. Son yıllarda bu alanlarda da, geniş kapsamlı bir sömürü başlatılmıştır. Varlıklıların konaklarını, geniş odalarını süsleyen bu ürünlerin ortaya konulduğu yerlere, köylere devlet eli uzanmaz, ancak sömürücüler "devlet adamı" kılığına girerek ortalıkta görünürler. Ağaç gereçlerden yapılan kaplar ilgi çekicidir, varlıklıların gözünden kaçmaz, ancak üretimde yardımcı olma düşünülmez.

8 – Çok sömürülen, çıkar sağlanan olaylardan biri de alevi düğünleridir. Gelin alma, gelin isteme, gelin karşılama, süsleme, güvey evine götürme, süstakıları takma, gelini giydirme, güveyi donatma bg. çok değişik işlemler bir bütünlük içinde aksatmadan sürdürülür. Özellikle kadınlar çarpıcı boyamlı giysileriyle ilginç bir görünüm oluştururlar. Son yıllarda bu halk gelenekleri de sömürülmeye elverişli bulundu, büyük yerleşme yerlerinde düzenlenen eğlencelerde, törenlerde bu oyunlardan, giysilerden çok yararlanılıyor. Belli bir gelir karşılığı tutulan kişilerin oluşturdukları "oyun takımı" aracılığıyla halk oyunları (burada Alevilikle ilgili olanlar sözkonusudur) görkemli oyunluklara (sahnelere) aktarılıyor. Genellikle "halk oyunları" kapsamında sergilenen bu oyun-

ların doğdukları yörelerde geliştirilmesi, yaşatılması düşünülmez bile. İşin içyüzünü bilmeyen kimi kırsal kesim yurttaşlarımız varlıklı kişilerin sözlerine kanarak bu oyunlarla büyük bir ilgi gösterildiğini sanırlar.

9 – Halk ezgileri, türküler ilginçtir, sömürülmek için ayrı bir alandır. Bu ürünler de son yıllarda kırsal kesimlerden büyük yerleşme yerlerine aktarılarak sergilenmektedir. Kamuya özgü bütün iletişim araçlarında halk ezgileri, halk türküleri yaygın-verimli bir sömürü kaynağıdır. Çıkarcılık; başlangıçta bir yarar gözetilmeksizin söylenen bu türküleri, verimli bir araç durumuna getirmiştir. Dahası içkili toplantılarda, meyhanelerde bile kolaylıkla sömürülür bu halk yaratmaları. Oysa onların hangi etkenler altında ortaya konduğu, ne amaçla üretildiği düşünülmez, araştırılmaz. Çıkarcılar kendilerini "halk varlıklarından yana" göstermekten geri kalmazlar. Bir ölünün, bir daha dönmemek üzere evinden ayrılan kişinin arkasından söylenen yürek yakıcı türküler büyük illerde sarhoşları, büyük konaklarda görkemli giysiler içinde kalça gösterisine çıkan bayanları eğlendirme, güldürme aracına dönüştürülür. Bu durum, bir gelişim biçiminde olsa yararlıdır, sevindiricidir. Böyle bir gelişim, kırsal kesimle büyük yerleşme yerlerinin varlıkları arasında beğeni birliği sağlar. Ne yazık ki işin özü bu değildir, yapılan çok yüzeysel bir öykünmedir. Nitekim, bu tür eğlencelerden sonra, halktan gelen bir yana atılır, güncel yaşamda yer bulamaz.

10 – Alevi-Bektaşi ürünlerinin sömürüye en elverişli olanı yazın ürünleridir demiştik. Bu alan, çok kolay sömürülmüş, birçok yazarın, araştırıcının gelir kaynağı, ekmek kapısı durumuna getirilmiştir. Özellikle son birkaç yıl içinde biraz okuyup yazma öğrenen, yazı yazmayı seven pek çok kişi bu alana çıkmış, değişik yöntemlerle sömürüyü sürdürmüş, yayılmasına olanak sağlamıştır. Bu sömürü türünün başında seçkiler (antolojiler) gelir. Alevi-Bektaşi şiirlerini derleyip seçki düzenlemek bir ge-

lenek olmuştur. Bu işle uğraşanların çoğunu yakından tanırız, biliriz, içlerinde eski bir yazmayı, "nefesler"in derlenip toplandığı bir dergiyi (cönk'ü) kolaylıkla okuyabilecek durumda olanı yoktur. Kendi kendine "edebiyat uzmanı" damgasını yapıştıran bir sürü "cehele" çıkmış, anlar anlamaz işler yaparak okuyucunun yüreğini bulandırmıştır. Bunların yararlandıkları kaynaklar da bellidir: Fuad Köprülü'nün düzenlediği seçkiler (Türk Saz Şairleri Antolojisi), Sadeddin Nüzhet Ergun'un "Alevi-Bektaşi Şairleri Nefesleri", Abdülbaki Gölpınarlı'nın "Alevi-Bektaşi Nefesleri" ile bu alana giren birkaç yapıtı, M. Halid Bayrı-H. Nezihi Okay-E. Cem Güney-C. Öztelli bg. belli kişilerin çalışmaları. Bunların yayınları incelendiğinde (son birkaç yıl içindekiler sözkonusudur) hepsinin birbirinden aktardığı, özgün bir araştırmaya giremediği görülür; bu nedenle adı geçen öncü kaynakların dışında Alevi-Bektaşi şiirine değgin sağlıklı bir ürün ortaya konamamıştır. Bu yeni yetme uzmancıklar, birbirleriyle kurdukları arkadaşlık ilişkileri dolayısıyla, geniş bir yayın alanını ellerinde bulundururlar, onların okuyucuları da kendileri gibi iki delikli bir kamış gibidir. Günümüzde bu sömürü alanı çok genişlemiştir, özellikle yurt dışında yaşayan kimi ozanlarımızın (Alevi-Bektaşi ozanlarının) koşuklarını derleyen, değerlendiren araştırıcılar arasında yalnızca gelir sağlamak, çıkar edinmek amacını güdenler çoğunluktadır. Çalışmalarında bilimsel bir yöntem uyguladıkları söylenemez (bir ikisi dışında), hepsi duygusal, yanıltıcı yorumlara kapılmıştır. Üstelik Alevi-Bektaşi inançlarını benimseyen kimi halk ozanlarının da bunu bir çıkar aracı yaptıkları görülüyor, bu da başka türlü bir sömürüdür kuşkusuz. Oysa konuya düzenli, bilinçli, bilimsel bir açıdan bakmak gerekir. Bir yaratı ürünü ilgi çekmek, çevresinde bir topluluk oluşturmak düşüncesiyle ortaya konursa onda özgünlük aramak boşunadır. Nitekim birçok ürünün niteliği de böyledir, daha önce söylenenleri başka bir ağızla söylemek. Bu

başarı yolu olmaz, ilgi çeker, şiiri yozlaştırır, yaratıcı içerikten yoksun kılar.

Ortada, yine Alevi-Bektaşi anlayışına dayanan, öyle bir görünüşle nitelenen şiirler vardır. Bunlar yönetimsel düşünceleri içeren, koşuğu bir ülkü (ideoloji) tabanına oturtan ürünlerdir, özgünleri, gerçek şiir özüyle dolu olanları da az değildir, ancak eski, geleneksel giysisinden soyunmuştur (Alevi-Bektaşi şiiri olma özelliğini yitirmiştir). Yurt dışında ortaya konan yazın ürünlerinin çoğu böyledir.

Hayde bre deli gönül
Alevden mi dışın senin
Haydi bre deli gönül
Alafırcık işin senin

Yardan sana sade cefâ
Sen de bol bol od ver bana
Bozarmış hep yana yana
Kanlı kızıl yaşın senin

Kalan her bucakta gezme
Rüzgârlardan hile sezme
Vara yoğa gönül çözme
Bine varmış yaşın senin

Deli Boran benzin solmuş
Boğazına zıkkım dolmuş
Döve döve gömgök olmuş
Kana kesmiş döşün senin.

Bu duygulu, içli, yumuşak söylenişli koşukta yönetimsel, toplumsal bir içerik yoktur, bunu başka bir halk ozanı da kolaylıkla söyleyebilir. Oysa bu koşuk "Halk Şirinde Başkaldırı" adlı yapıtta değişik anlamda sergilenmiş, biz seçki yazarının anladığı gibi bir anlam çıkaramadık bun-

dan (çalışmanın adı "başkaldırı" olduğuna göre, başka türlü yorum gerekmiyor). Öte yandan *Senem Bacı*'nın, yine bu yapıtta görülen:

Gine memleketim düştü aklıma
Ekmeği bir başka tuzu bir başka
Kimi köyde kimi yaylaya inmiş
Gelini bir başka kızı bir başka

dörtlüğüyle başlayıp

Gurbet yüreğime soktu sancıyı
Can evimde çörekledi acıyı
Gelin dinleyelim Senem Bacı'yı
Türküsü bir başka sözü bir başka

dizeleriyle biten koşuğunda yurt özlemi, köy özlemi, komşu özlemi dışında bir duygu sezilmiyor. Bunları *Karacaoğlan, Dadaloğlu* gibi ozanlarda bulabiliriz (Dadaloğlu biraz değişik söyleyişlidir, yönetime direnici koşukları vardır).

Kıvrılan yassılan yollar
Garib midir bencileyin
Çağlayuben akan seller
Garib midir bencileyin

Eğer gece eğer gündüz
Hep onunla eğleniriz
Gökyüzünde olan yıldız
Garib midir bencileyin

Gözden akan kanlı yaşlar
Yüreğim yarasın işler
Yuvadan ayrılan kuşlar
Garib midir bencileyin

Çağlayuben akan seller
Her seherde esen yeller
Beylikten ayrılan kullar
Garib midir bencileyin

Halil eydür iki nişan
Yürekte kaynayıb coşan
Sevdiğinden ayrı düşen
Garib midir bencileyin...

"Türk Halk Şiiri Antolojisi, M. Sunullah Arısoy, 1985, s. 202" aldığımız bu örneğin yazarı *Âşık Halil*'in 18. yüzyıl ozanı olduğu söyleniyor. Bu içli, yakınmalı koşukta da önceki örnekler gibi duygusal bir içini döküşten öte anlam sezilmiyor. Bu tür ürünler, Anadolu halk şiirinin ortak yaratılarıdır, bunlarda çok belirli konular dışında, yaşamın içine giremeyen birtakım sorunlar aramak gereksizdir.

Nazlım ne kaçarsın benden
Bildiğim yâr değil misin
Dün gece seyrim içinde
Gördüğüm yâr değil misin

Gör aşkın n'eyledi beni
Odlara yandırdı teni
Arayı arayı seni
Bulduğum yâr değil misin

Yolda rasgeldim yârime
Merhem eyledi canıma
Ak göğsün kara bağrıma
Sardığım yâr değil misin

Öksüz Âşık derler bize
Hak güzellik vermiş size
Şeftaliler kaza kaza
Aldığım yâr değil misin..

Bu koşuğun yazarı *Öksüz Âşık* 16. yüzyılda yaşamış bir Bektaşi olan *Öksüz Dede* ile özdeş kişi sanılıyor, kesinlikle bilemiyoruz, ancak bizim için önem taşıyan içeriktir, burada, ozanın inancı değil (bu koşuğu R. Mutluay'ın "Türk Halk Şiiri Antolojisi, 1972" yapıtından aldık). Öncekilerle karşılaştırıldığında çarpıcı bir anlam değişikliği görülmüyor. Bu ozan bir Bektaşi sayılıyor, ancak koşukta öyle bir içerik yoktur. Bektaşi olsa bile ozanların belli konularda birleştikleri, sevgi odağında buluştukları açık.

Alevi-Bektaşi şiirinde ağaç ilginç bir varlıktır, onunla ilgili pek çok koşuk düzenlenmiştir. Öte yandan halk şiirinde de ağaç önemli bir yer tutar, birçok ozan bu konuda birleşir. Oysa Avrupa'da yetişen ozanlarımızda bu konunun unutulduğunu görüyoruz. Çalışıp kazanmak için Avrupa'ya gidenler yeni, Anadolu'dakinden değişik bir yaşama ortamına girdiklerinden koşukları da oradaki yaşayışa uygundur. Bu olay, bize, şunu öğretiyor: bir ozan yaşadığı yerle, içinde bulunduğu toplumla koşullanır. Bu konuda çağımız halk ozanlarından *Aşık Dursun Cevlani*'den bir örnek alalım:

Adıma ağaç dediler
Şimdi dinle nelerim var
Biten meyvemi yediler
Daha daha nelerim var

Muhammed'in beşiğiyim
Ulu Kâbe eşiğiyim
Çorbanızın kaşığıyım
Daha daha nelerim var

...

Fidan iken beni kırdın
Saban yaptın tarla sürdün
Dostum beni hor mu gördün
Daha daha nelerim var

Tarak oldum başınıza
Köprü oldum işinize
Her türlü savaşınıza
Daha daha nelerim var

...

Bina oldum yapı oldum
Çeşit çeşit kapı oldum
Kazma kürek sapı oldum
Daha daha nelerim var..

Koşuk böylece uzayıp gidiyor, ağaçla insan arasındaki yaşam bağlantısını anlatıp duruyor. Aydınlarımız bu tür sorunları görmezden geliyor, soyut kavramlarla örülmüş şiirlere yöneliyorlar. Bu tutum, üretim-tüketim sorununun önem kazandığı, emek sömürüsünün toplumsal bir olay olarak gündeme getirildiği 19. yüzyıl ortalarından sonra hızla yayılan bir toplum anlayışına, üretim kuramına dayanır. Artık göklerde gezen sevgiliye ilgi duyanlar azalmış, bütün eğilim yaşamı sürdürme çabalarına yönelmiştir. Bu eğilimin bir yaşama anlayışı olduğunu söylemenin gereği de yoktur. İşte Avrupa ülkelerinde çalışan işçi halk ozanlarının tutumu da böyledir. Bakıyoruz değişmez sanılan sorunlar değişmiş, Ali'ye, Oniki İmam'a dayalı sevgi biçim değiştirerek yurt özlemi, geçim sıkıntısı, Avrupa insanlarınca yerilmeden, ezilmeden kaynaklanan bir kaygı oluvermiştir. Bu konu çok kolayca sömürülmüş, geçim sıkıntısından doğan yakınma,

sızlanma, geleceğe güvenle bakamayış gibi günlük yaşamın özünden çıkanlar birer "başkaldırı", "direniş" ürünü diye gösteriliyor yazınımızda. Öte yandan başka bir yazın adamı çıkıyor, Avrupa'da yaşayan işçi Alevi-Bektaşi yurttaşların düşünsel çalışmalarıyla değil de soyut sorunlarla uğraşıyor. Oysa bu işçi yurttaşlarımızın daha derin, daha önemli yaşam sorunları vardır, olay yalnızca Alevilik konusunda yoğunlaşmıyor.

11 – Alevilik konusunda, yazarlar, araştırıcılar aracılığıyla sürdürülen başka bir sömürü örneği de, bu büyük topluluğu birtakım öbeklere ayırarak anlatmak, birtakım görüş ayrılıklarının toplumsal özellikler taşıdığını vurgulamaktır. Avrupalı araştırıcılar, ülkemize dıştan baktıkları için, böyle bir görüşü benimsemeleri doğaldır. Sözgelişi Anton Jozef Dierl'in dilimize "Anadolu Aleviliği" diye çevrilen çalışması böyledir (çev. Fahrettin Yiğit, 1990). Bu yapıt, Anadolu'da gelişen alevi toplulukları, bağlı bulundukları kuruluşlara göre (Kızılbaş, Bektaşi bg.) inceliyor, daha önceden Avrupalı araştırıcıların yaptıklarını yapıyor, yorumları biraz değişik, ancak çalışması pek doyurucu değil (uzmanlar için), bu da yararlandığı kaynakların nesnel olmayışından geliyor sanırız, buna karşın bu çalışma bir yabancı okuyucu için yararlıdır kuşkusuz, daha iyisini yapan da pek yok görünürlerde.

Türk araştırıcılarının çoğu, bu konulara duygusal bir yaklaşımla girmişler, konunun çok yüzeye vuran, görünen yanlarına ilgi duymuşlar. Çalışmalarının, yayın araçlarına yansıtılan sürüm niceliğini, bilmem kaçıncı basım olduğunu vurgulayan açıklamalar işin bir kazanç örtüsüne büründüğünü gösteriyor. Bu tür girişimlerde birincil etken, alevi yurttaşlar arasında bulunmak, onlarla yakınlık-komşuluk ilişkileri kurmak, bunlar değilse alevi bir topluluktan gelmek. Bu sonuncu durumun ne denli sömürüye elverişli olduğunu biliyoruz. Alevi olduğu, alevi topluluğundan yetiştiği bilinen, ünlü bir halk

ozanımızla ilgili anı birikimlerimiz vardır. Bu ozan, bundan elli yıl önceleri Ankara'da halkbilgisi araştırmaları yapan, derlemeler düzenleyen iki ünlü uzmana (biri öldü, öteki çok ileri bir yaşta Paris'te yaşıyor) belli bir gelir karşılığında halk şiirleri derleyip satmış. Bu şiirlerin önemli bir bölümü Pir Sultan Abdal'ınmış. O yıllarda yaşları otuz beş kırk dolaylarında bulunan genç sayılan bu iki uzman bir seçki düzenlediler, kendilerine yardımcı olan ünlü halk ozanına da epeyce akça verdiler. Sonradan, Pir Sultan Abdal'a diye yayımlanan bu koşukların düzmece olduğu, o ünlü halk ozanımızın elinden çıktığı söylentisi yayıldı. Bu alıntıya konu olan iki uzmanı da, ozanı da tanırız.

Yukarda anlatılan sömürü olayının yadsınacak bir yanı yoktur, olan Pir Sultan Abdal'a olmuştur. Geleceğin araştırıcısı için bu ilginç bir konu olacaktır, kimi ünlü halk ozanlarının hangi koşullar altında, bilinmeyen nice yurttaşın beslemesiyle ayakta durdukları anlaşılacaktır. İşte, birkaç yıldır ülkemizde, Alevilik konusunda arka arkaya yapıtlar yayımlayan, hepsinin de büyük bir sürüme ulaşmasıyla övünen birkaç araştırıcı biliriz. Bunların alevi topluluklarda yakınları vardır, ancak bilgi bakımından "alevi" sözcüğünü yazacak durumda bile değiller, bu çok açık-seçik bir durumdur. Bu bilgi düşüklerinin ellerine, başlığına "Yâ Ali", öteki bölümlerine "elhamdü'l-Yezid" yazılan bir koşuk verin, özgün bir alevi şiiri bulduk diye yaygarayı bastıklarını, dahası kamu iletişim araçlarından bunu açıklamaya kalktıklarını bile görürsünüz, duyarsınız.

12 – Avrupa'da, başka ülkelerde çalışan Türk işçilerinin, çok değişik sorunları oluyor. Bu sorunlar arasında en yorucusu uyum sağlamak eyleminde ortaya çıkıyor. Sömürülmeye en elverişli konulardan biri de budur. Araya giren çıkarcıların, yerine göre, çok değişik anlamlı girişimleri sürdürdükleri biliniyor. Avrupa'da (özellikle Almanya'da) en yaygını din-inanç sömürüsüdür. Bu işte

başat olan Nakşbendi tarikatının hangi kaynaklardan, hangi inançlardan beslendiği şimdilik bilinemeyen bir tutumla Humeyni yanlısı görünmesi çok şaşırtıcıdır. Önce şu gerçeği vurgulayalım:

A – İslam dininin kaynağı olan Kur'an ile hadislere (Peygamber'in sözlerine) göre tarikat-mezhep gibi kuruluşlara yer yoktur, bu iki kaynakta böyle bir anlam bulamıyoruz. İslamı benimsemenin giriş ilkesi bu iki kaynağa bağlanmak, onlara göre davranmaktır. Bu iki kaynakta bulunmayan bir uygulama islam inançlarıyla bağdaşmaz. Bir müslümanın, bu iki kaynak dışında, yorum yoluyla ortaya atılan uygulamaları benimsemesi gerekmez, bir yetkili de böyle davranacaksın diyemez.

B – İslam tüzesinde (fıkıh/hukuk) yetkiliden belge (fetva) almak gereği vardır, ancak bu belge, islam dininin adı geçen iki kaynağına göre yönetilen toplumlarda geçerlidir. Bir islam bilgini, başka inançlara bağlı, başka dini benimseyip uygulayan bir ülke uyruğu için yargı (fetva) belgesi veremez. İslam inançlarına aykırı davrandı, yerici sözler kullandı diye Roma'da oturan bir kimse için ölüm yargısı geçerli değildir. Üstelik, bu tür yargılar, mezhepler için geçerlidir. Sözgelişi sünni şeriatını benimsemiş bir toplumun din yetkilisi şii şeriatını uygulayan bir toplumun bireyleri için (bu bireyler sünni ülkede oturmuyorlarsa) "fetva" verme yetkisini taşımaz, islam tüzesi buna aykırıdır. İnsanların birbirinin inançlarına karşı saygılı davranmaları gerekir, bu bir uygarlık kuralıdır. Ancak saygı duymayanı da baskıyla kendinize bağlayamazsınız. Sizin sövdüğünüze saygı duyanların, sizin de saygı gösterdiğinize söveceklerini önceden düşünerek davranmalısınız. Yüzyıllar boyunca tapınağına en yakışıksız sözlerle saldıracaksın, oraya "eşek ahırı" diyeceksin, dinine söveceksin, sonra utanmadan ondan saygı bekleyeceksin. Bu insana yakışır bir tutum değildir, önce kendini bil, saygının ne olduğunu öğren, uygula, sonra başkalarından karşılığını bekle.

C – Avrupa'da çalışan yurttaşlarımızda sömürüye çok elverişli alışkanlıklardan biri de kendi işini başkasına yaptırmak, yardımı başkasından beklemektir. Kazandığı akça ile dağları devireceğini sanan işçi yurttaşlarımızın çoğunu sömüren aracılardır. Bunlar arasına katılan yazarlar birkaç basamak yukardadır, ancak yine sömürücüdürler. Yazarların sömürüsü düşünsel bölünmelere, ayrı ayrı topluluklar oluşturmalara olanak sağlıyor demiştik. Bunu da Avrupa'da kurulan yayınevlerinden anlamak kolaydır. Bu yayınevlerince bastırılıp dağıtılan, satışa sunulan yapıtlar incelendiğinde çok üzücü, şaşırtıcı bir durumla karşılaşılır. Almanya'da, Avrupa'da geçerli düşünme özgürlüğünden yararlanan sömürücü, işini yoluna koyarak, ortaçağın bile gerisinde kalmış düşünceleri içeren yapıtları basıyor. Bu yapıtların ülkemizde yasaklanmasının nedenlerini araştırmadan, bir "din düşmanlığı" yapılmış gibi gösteriyor. Türkiye din düşmanıdır, Avrupa islam dininin yayılmasını, gelişmesini özleyen bir anlayış düzeyindedir öyle mi?

Ç – Sömürüyü yasallaştıran işlemler arasında etkili olan kendi inançlarını yeterince öğrenmeden, kulaktan dolma söylentilerle yetinmektir. İnsanları düşüncelerinden dolayı öldürmenin çağı geçmiştir, bunu çağdaş bir uygulama göstermek yanıltıcıdır, bilene göre. Sünni inançlarına, bu inançlarına dayalı Hanefi mezhebine bağlı bir kimse için, hangi suçu işlerse işlesin, şii imamı "fetva" veremez. İslam dinine göre Şii mezhebi geçersizdir (batıldır), bu yüzden Osmanlı devleti yüzyıllarca İran'la savaşmış, nice Türk ozanı öldürülmüştür. Peki şimdi, hangi din koşullarına dayanılarak, bir şii imamının yargısı geçerli sayılıyor? Yoksa Humeyni Hanefi mezhebini mi benimsemiştir?

Bu bölümde geçen açıklamaların, bu çalışmayla ilgisi olmamalıydı, ancak inançlarla bağlantılı yanlış uygulamalara değinilince onları da sözümüze kattık. Alevilik'in böyle çok değişik biçimde sömürülmesinin nedenle-

rini yalnız Avrupa'ya giden işçilerin tutumlarında aramamak gerekir. Kimi sömürü odakları yine ülkemizdedir, yönlendirici buyruk buradan veriliyor. Özellikle Almanya'da, Türkler arasında, sürdürülen din eğitimi yobazların elindedir. Bu yobazların ne istedikleri, kimin yararına çalıştıkları bilinmiyor, bilinen yalnızca Türk işçilerini sömürmede birbirleriyle yarıştıklarıdır. Osmanlı yönetiminin sünni-alevi ayrımını yaratan uygulamalarını bunlar daha kolay sürdürüyorlar.

13 – Alevi sömürüsünün başka bir türü de, orada yaşayan alevi ozanlarının koşuklarını derleyerek çıkar sağlamak için kullanmaktır. Yazınla ilgisi olduğu bilinen bir kimse, biraz da Alevilik'le yakınlığı varsa, Avrupa'da yaşayan alevi işçiler arasına kolaylıkla sokulabiliyor; onların kaygılarını, acılarını, sorunlarını araştırmayı üstlenmiş görünerek birtakım birikimler sağlıyor. Bir süre sonra, Türkiye'de "Alevilik uzmanı" diye bir kişi, birkaç kişi ortalıkta dolaşıyor. Yayınlarını inceleyince bu sömürücülerin alevi şiiri ile sünni şiirini (inanç ayrılığı sözkonusu ise) ayırdedemediklerini anlıyoruz.

Sömürü çok değişik yöntemlerle sürdürülen bir emek çalma olayıdır, bu konuda araştırmalara girişen bir yazarın başlangıç sorunlarını çok iyi bilmesi gerekir, yoksa saptırılır, umduğunun tersi bir sonuçla karşılaşır. Bu olayın, çağımızda, ilginç yanı aleviyi alevinin (gerçekte öyle geçinenin) sömürmesidir.

YASALLAŞAN SÖMÜRÜ

Buraya değin, değişik başlıklar altında, ülkemizde sürdürülen Alevilik sömürüsünün türlerini gördük. Bu bölümde, bu sömürü türlerinin yasallaştırılan yanlarını inceleyeceğiz. Alevilik konusunda iki sömürü alanı vardır, bunlardan biri yurt içinde, öteki yurt dışındadır. İki sömürünün de biri düşünceye, öteki üretim-tüketim ilişkilerine dayanan öbeğe ayrıldığını gördük. Düşünsel sömürüşü açık üretim-tüketim ilişkilerine dayanan sömürü biraz sinsidir. Bu sömürüde üreticiden yana görünüp üreticinin emeğini emme sözkonusudur. Düşünsel sömürü de ise Alevilik'i bir toplumsal kurum durumuna getirip yazın alanına kaydırma girişimleri vardır. Bu girişimlerin biri yurt içinde, öteki yurt dışında görülmektedir.

Üretim-tüketim ilişkilerinden kaynaklanan sömürü yönetimseldir, gizli bir baskı uygulamasına dayanır. Kırsal kesim insanının ürettiği yasal yollarla elinden alınır, yasal karşılığı ödenmez. Bu durumda eyleme geçen köylünün karşısına kamu düzeni çıkarılır. Bu kamu düzeni karanlık bir sözcüktür, anlamı açık değildir, uygulayıcıya göre değişir. Özellikle emeğinin karşılığını isteyen, direnişe geçen, bir süre işbırakımına yönelen emekçilerin karşısına güvenlik güçleri çıkarılır, ulus yönetimi kendi yürürlüğe koyduğu yasalara aykırı davranmakta, işçilere verdiği yetkiyi yasalara aykırı biçimde elinden almakta sakınca görmez. Dahası, kamu düzeninden ya-

na görünüp emekçiyi sömüren aracılar çoğalır. Bu aracıların uzun elleri yurt dışında çalışanlara değin uzanır. Sözgelişi yurt dışında çalışanların sağladıkları gelirleri, "döviz" adı altında kolaylıkla sömürür, işçilerin uluslararası koşullara göre kendilerine sağlanan birtakım yararlardan bu eli uzun aracılar umulmadık nicelikte çıkar sağlarlar. Bu olumsuz durumların incelenmesi, açıklanması başka bir uğraş alanına girer.

Üretim-tüketim ilişkisi dışında kalan, yine yasalara uygun biçimde sürdürülen düşünsel sömürünün aracı yayındır. Sözde Alevilik'le ilgili bilimsel, sağlıklı araştırmalar yapıyorum diye, özellikle yurt dışında çalışan, alevi yurttaşlardan sağlanan akçalarla yapıt yayımlayanların sayısı da az değildir. Bunların bilimsel içerikli örneğini bulmak, Alevilik'i bir kurum olarak inceleyenini görmek olanaksızdır. Alevilik sömürüye çok elverişli olduğundan kimin nerede ne söyleyeceği önceden kestirilemez, en iyisi araştırma adı altında derme çatma bilgiler toplayarak yayına geçmek, önemli bir gelir sağlamaktır. Bu yayınlar arasında şiir, öykü, oyun türünde olanlar nicelik bakımından öndedir. Birkaç yıl içinde yurt dışındaki alevi kuruluşlardan gelir sağlayarak "yazar" sanını alanların çoğunu yakından tanıyoruz, bunların bilgisel niteliklerini daha önce açıklamıştık (adlarını söylemeden).

Son birkaç yıl içinde yurt dışında, yurt içinde Alevilik-Bektaşilik konularını kapsayan açık oturumlar, konuşmalar, tartışmalar düzenlenmiş, düzenlenmektedir. Bu toplantılara "konuşmacı" olarak katılanlar içinde eski bir "cönk"ü okuyacak durumda olanı görülmemiştir. Yapılanların hepsi ağız kalabalığıyla sağlanan ilgi toplamadır. Ülkemizde büyük bir çoğunluk oluşturan alevi topluluğu vardır. Bunların bir bölümü, kendi aralarında birlik oluşturmak, ötekilerden ayrılmak eğilimindedir. Bu durum yönetimi ilgilendirdiğinden burada üzerinde

durmuyoruz. İkinci bölüm ise Alevi-Bektaşi geleneğini sürdürmeyi düşünenlerdir. Ülkemizde bütün Bektaşiler Alevidir, ancak bütün Aleviler Bektaşi değildir. Önemli ayrılık buradadır. Bu ayrılık yeterince bilinmediğinden sömürü kolaylaşıyor. Bir de şu vardır: ülkemizde, özellikle Hacıbektaş yöresinde, Hacı Bektaş Veli'nin soyundan geldiğini ileri sürerek etkinlik kazanmak isteyen ufak bir topluluk vardır, bu da Mevlevilik'te olduğu gibidir. Mevlevilik'te kendilerine "çelebi" sanını yakıştıranların Mevlânâ Celâleddin dölünden geldiklerini öne sürüp övündüklerini biliyoruz. Mevlânâ evlenmiştir çocukları, torunları vardır, kesindir. Ancak Hacı Bektaş Veli için durum açık değildir, tartışmalıdır. Bu konuyu "Hacı Bektaş Veli", "Bektaşilik" adlı çalışmalarımızda ayrıntılarıyla incelediğimizden burada kısa kesiyoruz. Yalnız şunu söyleyelim: bu evlilik-evsizlik olayı da ayrı bir sömürü aracı olmuştur.

Bilimsel nitelikli toplantılar yapılmaktadır, ancak bu toplantılarda sürdürülen konuşmaların çoğu bilim dışıdır, yüzeysel, gereksiz savları içerir. Anadolu Alevileri'nin yaşadıkları yörelerde gözlemsel araştırmalara, incelemelere dayanmaz. Doğduğu yöreye, orada yaşayan Alevilerin davranışlarına dayanarak, Alevilik konusunda genel yargılar ileri süren bu kısa görüşlü yazarların yaptıkları sömürüden başka bir iş değildir. Yayın yoluyla yapılan sömürünün konuşmaya, söyleşiye döndürülmüş biçimi bu tür toplantılarda gündeme getiriliyor. Buna "ekinsel sömürü" de diyebiliriz. Alevilik'in böyle sömürülmesi özünün bilinmesini, kaynağının aydınlatılmasını engeller. Yapılacak öncül iş, Anadolu'nun alevi yurttaşların yaşadıkları yörelerini bilimsel anlayışa dayalı gözlemci bir yöntemle araştırmak, belgeleri-olguları yaşanan ortamda saptamaktır. Bu da bilimsel bir yöntem görüşüne dayanır, toplumsal olayların içeriklerini anlamaya elverişli bir çalışmayı gerektirir.

Son bir iki yıl içinde, özellikle 12 Eylül uygulamala-

rıyla beslenip yönetimi elegeçiren toplulukta, "Türk ulusunun geçmişini öğrenme" örtüsü altında, oy toplama düşüncesiyle kapsamlı bir sömürüye geçilmiştir. Bu sömürü türü yürürlükteki, ilgili yasalarla sürdürülüyor. Bu sömürü türünün özünde yönetimi elinden bırakmamak, nereye varırsa varsın, başta kalmak savları vardır. Özellikle 1950'den sonra yönetimi elinde bulunduranların ağızlarından düşmeyen çarpıtılmış sözcükler, işçiyi, emekçiyi daha çok sömürmek, kanını daha kolay emmek için, birer bayrak gibi kullanılmıştır. Hangi gün ezilen işçi emeğinin karşılığını istese yetkili çevrelerden aldığı yanıt: "kızılbaş", "komünist" türünden suçlamalar olmuştur. Bu sözcüklerin etkili olmadığı yerlerde "ayaklanma" gündeme getirilir, bir sindirme girişimi başlatılılır, günümüzde de durum böyledir, değişmemiştir. Bu tür girişimlerin başlıca kaynağı halkın uyanmamasıdır, uyanmayan halkı istediği gibi yönlendirmeye alışan yönetimin en büyük korkusu toplumsal uyanmadır, ülkemizde kırk yıldır yaşanan, yaşatılan durum budur. Gerici yönetim, çıkarının sürmesi için, eğitim-öğretim kurumlarından başlattığı uyutucu, uyuşturucu girişimi inançların alanına aktarmada da güçlük çekmedi, önce din görevlilerinin aylıklarını çağımızın en gerici, en katı bir islam ülkesine ödetti; 12 Eylül yıkımı bu tutumu pekiştirdi, bununla da övündü. Düşünsel sömürüyle emeğe dayalı sömürüyü birleştiren yönetici kuruluş, "açız" diyenin karşısına, "sen yasalara karşı geliyorsun" sözleriyle çıkıyor, toplumsal bir uyarının önemsiz bir başlangıcını sezemiyor, daha doğrusu yıldırabileceğini umarak önemsemiyor. Bu tür uyarıların arkasından büyük sarsıntıların geldiğini tarih acı örneklerle gösteriyor. Yöneticiler, kendi çıkarları sözkonusu olunca hızla toplanıyor, en kısa sürede gerekenleri geciktirmeden yapıyor, iş işçinin-emekçinin ekmeğine gelip dayanınca öğütler birbirini izliyor. Dilimizde "el adama öğüt verir yoğurt vermez" diyen atasözü bu anlamdadır.

Sömürünün yasallaşmasında öne sürülen, nerdeyse bir "devlet görüşü" niteliği kazanan "Türk-İslam Sentezi" düşüncesi vardır. Bu düşüncenin bilimsel bir dayanağı yoktur, yalnızca kavramların çarpıtılmasından doğan bir tutarsızlığı yansıtır. İslam inançları, "şeriat"a aykırıdır savıyla Alevilik'i dışlar, toplumun uzağına iter. Özellikle Şiilik'i, ona yakınlık gösteren öteki islam kuruluşlarını "dinsiz", "sapkın" bg. sözcükleriyle suçlar. Bu durumda Alevilik sözkonusu islamcı düşücenin dışında kalıyor demektir. Nitekim Osmanlı döneminde yürürlüğe konan şeyhulislam "fetva"larında öğrendiğimize göre "kızılbaşlık" diye nitelenen Alevilik "islam"dan sayılmaz. İmdi, bu yazılı kaynaklara göre, "islam"dan sayılmayan bir kurumun "Türk-İslam Sentezi" içine sokulması bir çelişkidir. Öte yandan Alevilik yalnızca bir Türk kuruluşu da değildir, içinde Türk düşüncesinden gelmeyen, başka inançlarla beslenen öğeler de vardır. Sözgelişi "dört ilke öğretisi", "üçleme" bg. inanç öbekleri Türk düşüncesine sonradan girmiştir. Olaya bilimsel, yansız bir anlayışla yaklaşılırsa "Türk-İslam Sentezi"nin vurguladığı düşünceleri Alevilik'le bağdaştırma olanağı yoktur. Alevilik'le Türk düşüncesi bağdaştırılabilir, ancak bu durumda da "islam" sözcüğünün içeriği geçerli olmaz. İslam denince ne anlaşılıyor, ne yapılmak isteniyor açık seçik değildir. Bu konuda hangi kaynağa dayanmak gerekecek? Kur'an, hadis gibi iki büyük kaynak geçerliyse, onlarda "mezhep", "tarikat" gibi sonradan ortaya çıkan kuruluşları yasal sayabilecek bir içerik yoktur. İslam dini birlik-bütünlük savındadır, oysa mezhepler, tarikatlar bütüncül değil bölümcüldür, ayrı ayrı görüşleri-yorumları vardır. Bu açık çelişki ne yolla giderilecek? İleri sürülen görüşler şöyle: kimi islam bilginleri Kur'an'ın, hadislerin yorumlarına dayanarak tarikat, mezhep gibi kuruluşları şeriatın kapsamına almışlardır, öyleyse onlarda islama aykırılık sözkonusu değildir, hepsi "sünni"dir. Bu durumda islam kavramından anlaşılan yal-

nızca "sünni" geleneğe bağlılıktır. Bu durumda içki içen, kadınların dışında, doğaya aykırı bir erkekler arası ilişkiyi sürdüren kimi Osmanlı padişahlarının yerleri nerdedir? Şeriatın kapsamı içinde mi dışında mı? İçki içti diye Bektaşi'yi dövdüren, asıp kesen bir padişahın erkek sevgilileriyle yürüttüğü ilişkiyi onaylayan bir şeriat uygulaması var mı? Osmanlı saraylarında "harem" denen kapalı yerlerde yaşayan gözdelerin sayısı çok kabarıktır. Peygamber, çok kadın almayı önermiş, ancak aralarında dengeyi sağlayın, birinin gönlünü yaparken ötekinin duygularını baskıyla sindirin (haklarını yiyin) dememiştir. Yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre, bir padişahın yaşamı boyunca, ancak birkaç kez buluştuğu gözdeler varmış. Demek peygamberin önerdiği "haklarını yemeyin" uygulaması geçerli sayılmamış. Bu olaylarda şeriat nerdedir?

Yukarda ileri sürülenler şeriat yanlılarını kızdırıcı, öfkelendirici niteliktedir, ancak bizim buluşumuz değildir. Başka bir konuya değinelim. İslam dininin iki büyük kaynağında (Kur'an, hadis) kadınlarla ilgili yargılar vardır, kadın-erkek eşitliği sözkonusu değildir (bu konuya daha önce de değinmiştik). Kadın-erkek ilişkileriyle ilgili açıklamalar kesindir, yorumu gerektirmez. Sözgelişi kalıt (miras), yargıda tanıklık, toplum kurumlarında görev alma bg. işler tartışma götürmeyecek nitelikte açıktır. Alevilik-Bektaşilik anlayışında ise kadın-erkek dengesi vardır, eşitlik sözkonusudur, daha açığı şeriatın bu alandaki yargısı geçersizdir. Öyleyse Türk-İslam Sentezi uygulayıcılarına göre Alevilik-Bektaşilik dışlanmıştır, dışlanmamışsa dışlanması kaçınılmazdır (şeriatın içeriğine göre). Kur'an'ın iki yerinde kadınların örtünmeleri önerilmektedir, örtünmenin biçimi de az çok açıklanmıştır. Bugün uygulanmak istenen örtünme türüne göre (bu uygulama yürürlüğe konursa) kırsal kesimde çalışan kadınlar da sorumludur. İmdi, bugün tarikatların savunduğu başörtülü (türbanlı) çarşaflı örtünme

köylerimizde geçerli kılınırsa tarım alanlarında kadınların çalışma olanağı kalır mı? Kalmayacağı açıktır. Türkiye'nin tarım işleri kadınların sırtındadır, büyük yerleşme yerlerinde yaşayanları besleyen kırsal kesim kadınlarıdır. Onları tarım alanlarında çalışamayacak duruma getirmek ülkeyi açlığa sürüklemek demektir. Türk-İslam Sentezi'nin anlayış yetisi bu gerçekleri kavrayabilecek genişlikte değildir. Belli bir anlamda Nakşbendi tarikatının, bilmeden, etkisinde kaldığı anlaşılan bu Türk-İslam Sentezcileri bütün alevi yurttaşları dışladıklarını bile görebilecek yetenekte değiller. Daha çarpıcı örnekler bulalım. Mehmed Akif, Türk olmadığını, ancak Müslümanlığı benimsediğini, Arapları sevdiğini açıkça söyler, "ulusçuluk" anlayışının karşısına çıkar:

Bunu benden duyunuz ben ki evet Arnavud'um
Başka bir şey diyemem işte perişan yurdum.

Bu dizeler tartışmayı gerektirmez, ozan bütün açıklığıyla düşüncesini söylüyor, içini döküyor. Bu açıklığa saygı göstermemek elde değildir. Bu duruma göre bu ozanı "Türk" sözcüğünün kapsamına alamayız, "Türk değilim" diyen bir kimseye "Türksün" demek bir saçmalıktan öteye geçmez. Bu ozan gibi, Bektaşi olduğu bilinen, yazdığı "nefes"lerden anlaşılan Rıza Tevfik de Türk olmadığını açıklayan dizeler yazmıştır:

Babam Arnavut'tu anam Çerkes
Bilmeyen varsa öğrensin herkes.

Biz, bu dizelere bakarak, Rıza Tevfik'in düşüncelerine de saygı duyuyoruz (Kurtuluş Savaşı'na karşı çıktığı tutumundan tiksinerek) ozan "ben Türk'üm" demiyor, söyleme gereğini de duymuyor. İmdi, bu iki ozanın bu açıklamaları karşısında, Türk-İslam Sentezcilerinin davranışı ne olabilir diye bir soru sorabiliriz. İkisi de Türk olmadı-

ğını açıkladığına göre bunları "Türk" kapsamına alamayız, birinin Bektaşi oluşu da onu "islam"ın dışında bırakıyor (şeriat anlayışına göre). Demek bu görüş (Türk-İslam Sentezi) ne yanından bakılsa tutarlı değil. Burada sözü uzatmamak için geniş açıklamalara girmedik, örnekleri çoğaltmak istemedik. Bize kalırsa bu iki kavramı (Türk-İslam) birbiriyle uzlaştırmak çok güçtür, önce içerikleri, sonra kapsamları birbirini dışlıyor. İslam sözcüğünün kapsamında "ulusçuluk" anlamına çekilebilecek bir içerik yoktur, islam evrensel bir din görünümündedir, onun gözünde şu ulus, bu ulus değil yalnızca "müslüman olan" önemlidir. Oysa "Türk" sözcüğü bağımsız bir topluluğun, bir ulusun adıdır, dini sonradan benimsemiştir. Nitekim başka dinlere bağlı Türkler de vardır. Bu durumda Türk'le islamı birbiri içinde eritme, bir bileşim (sentez) durumuna getirme olanağı yoktur. Türk "islamlaşırsa" özünden uzaklaşır, islam "Türkleşirse" içeriğini değiştirir. Böylesi tutarsız düşüncelerin öne sürülmesi kavramların iyice açık olmamasından dolayıdır, aydınımız (böyle düşünen) kullandığı kavramın içeriğini yeterince bilmiyor, onu istediği gibi öteye beriye çekebiliyor. Bu da bir Osmanlı geleneğidir. Osmanlı aydını kullandığı kavramın içeriğine değil yüzeysel etkinliğine bakar. İşte, böyle yüzeysel bir kavram yorumculuğuyla beslenen Osmanlı aydını, bir Avrupalı bilgenin yapıtlarını konuştuğu dile aktaramaz. Sözgelişi Hegel'in düşünceleri Osmanlı anlayışının çok üstünde, çok ötesindedir, Osmanlıcanın kavramları Hegel'in felsefesini ne kavramaya elverilidir, ne de çevirmeye. Ortada aşılmaz bir "dünya görüşü uçurumu" vardır.

Alevilik konusunda çarpık bir anlayış gösteren Osmanlı, başka konularda da öyleydi. Kırsal kesim üreticilerine "yurttaş" değil de "uyruk (tebaa)" diyordu. Durum günümüzde de değişmemiştir, yöneticilerin işçiler karşısında benimsedikleri uygulamalar bunun açık kanıtlarıdır. Dünün Alevileri ezmeye çalıştığı yerde bugün işçile-

re yaşama yetkisi bile tanımıyor, çok kötü bir gözle bakılıyor. Üstelik onlara karşı uygulanan bu uygarlık dışı tutum yasal bir gerekçeye dayandırılıyor, oysa boşluktadır. Yönetici kuruluş yönettiğinin emeğine yasal karşılığını vermiyor, onu sömürmek için yasaların boşluklarına, oyuklarına sığınıyor.

SONUÇ

Bu çalışmada, değişik başlıklar altında, incelenen konuların toplandığı sorun alevilik adlı bir kurumun sömürüldüğüdür. Bu kurum yüzyıllardan bu yana kırsal kesimde yaşayan üretici toplulukların oluşturduğu bütündür. Bu bütünün sömürüsü de çok değişik türlerde, başka başka alanlarda yapılmaktadır. Sömürülen kesimin çoğunluğu bunun bilincinde değildir. Bu nedenle sömürü yöntemlerini de bilmemektedir. Bizim, bu çalışmamızda, saptayabildiğimiz sömürü türlerini üretimsel, yönetimsel, düşünsel diyerek üç bölüme ayırabiliriz. Bunlardan ilk ikisinin sömürüsü ulusu yöneten kuruluşların egemenliği altındadır. Buna "devlet sömürüsü" diyebiliriz. İkincisinin önemli bir bölümünü aydınların sömürüsü diye niteleyebiliriz.

Devlet sömürüsü yasalara, yönetici kuruluşlara dayanıyor. Bu sömürünün, görünmeyen bölümü öğretim-eğitim sorunlarını içerir. Düşünsel bölümünde bir kendi kendini kemirme sözkonusudur. Bu alanda Alevi Aleviyi sömürmektedir. Bunu da ikiye ayırabiliriz. Birincisi Alevilik'i konu edinen yazarların sömürüsüdür. Bunların çoğunun amacı Alevilik'i bir toplumsal kesim olarak tanıtmak değil, kitap yazarak gelir sağlamaktır. Bu yolu seçenlerin iki üçü dışında Alevilik'in kaynaklarını okuyup anlayacak kimse yoktur. Sürdürülen çalışmalar hep birbirinden aşırma, aşırılan bölümleri değiştirerek yeniden yazılmış gibi gösterme biçimindedir. Bu işe koyulan

yazarların çoğu bilgisiz oldukları gibi Alevilik'e karşı saygıları da yoktur pek, yaygaracıdırlar, içlerinde eski bir kaynağı okuyup anlamak şöyle dursun elde tutmayı bile bilmeyenler vardır. Bunlar gününü, uygun süreyi kollar, toplantılara katılır, konuşur, yazılarını okurlar (onlara sorarsanız *bildiri* okurlar, bize sorarsanız konuların canına okurlar).

Başka bir sömürü türü de halk ezgileri adı altında alevi ezgilerini sömürerek gelir sağlamaktır. Bunu yapanların çoğu da içkili yerlerde çalgı eşliğinde türküler okuyup sarhoşları eğlendirme yoluyla alevi ezgisini yerlere yaymakla iş becerirler. Bunlar, büyük yerleşme yerlerinde, varlıklı kesimlerin gönül eğlendirmek, çapkınlık etmek, sevgili bulmak için toplandıkları özel konutlarda, alışveriş kuruluşlarında öbekleşirler. Bunlara genellikle "halk ozanları", "halk sanatçıları" adları yakıştırılır. Gerçekte bunların hepsi halk sömürücüleridir. Bu öbekte toplanan halk ozanlarının büyük bir bölümü alevi şiirini yozlaştırmış, bir eğlence nesnesine, gününü gün etmek gerecine dönüştürmüştür; böylece alevi şiirinin yozlaşmasına yol açmıştır.

Yine bu sömürgenler arasında, kamu iletişim araçlarına yerleşen, sözde "halk türküleri okuyucusu" damgasıyla alışveriş yerlerine sürülüp satışa çıkarılan bayanlar da vardır. Bu bayanlar güzelim halk türkülerini kendi ağızlarına uydurarak okuduklarından alevi şiirindeki ses-söyleyiş özelliği yok olur gider. Varlıklı kesimlerin eğlence yerlerinde de boy gösteren bu "türkücü bacılarımız"dan özgünlük beklemek boşunadır, bunların kimisi ezginin sözcüklerini bile değiştirir, ozanın elinden çıkandan başka biçime sokar.

İşte bu değişik sömürü türleri, sömürü araç-gereçleri nedeniyle alevi şiiri kırsal kesimden büyük yerleşme yerlerine kaydırılmış, özgün tabanından sökülerek özentili-öykünmeli bir duruma getirilmiştir. Günümüzde alevi yaratı ürünlerinin gittikçe azaldığı, yozlaştırıldığı gö-

rülmektedir. Çok değil, bir iki kuşak sonra ülkemizde kırsal kesime özgü yaratmaların, üretmelerin sonu gelecektir, "Türk halk şiiri" ortamından uzaklaşacak, öteki şiir türleriyle birleşerek genel bir ad altında anılacaktır.

Alevilik'in başka bir sömürüsü de kırsal kesimde "baba", "dede" sanlarıyla anılan bilgisiz, gelenekçi kimselerin ellerindedir. Bunlara "seçim ağaları" da denebilir. Genel seçimlerde adaylar bunlarla buluşur, konuşur, anlaşır, alevi kesimin oylarını aldıktan sonra bir dahaki seçime değin görünmez olur. Bunlar yönetimsel sömürü türünün kılavuzlarıdır, görünüşte alevi, gerçekte çıkarcı. Bunlar da yavaş yavaş kırsal kesimlerden büyük illere inmekte, yeni bir yaşama biçimini benimseyerek, kırsal kesimde bıraktıkları yamakları aracılığıyla sömürülerini sürdürmektedir; üretmeden tüketenler arasında sayılanlar takımına girerler.

İmdi bu değişik yollarla sömürü nereye varacak, ne gibi bir durumla karşılaşacak şimdiden kestirmek güçtür, güç olmayan bir yaratı alanının yitip gitmekte olduğunu görmektir. Türk düşüncesinde, yönetimin tutarsızlığı, dışa bağımlılığı nedeniyle, yozlaşma hızlanıyor, bu hızlanmanın ülke yüzeyine yayıldığı yaratıcı girişimlerin özenmelere, öykünmelere yolaçtığı görülüyor. 12 Eylül yönetimiyle başlayan toplumsal yozlaşmada dışa dönük bir özellik vardır, bu olayda başlıca etki Nakşbendi tarikatına bağlı çakıllaşmış başlardan geliyor. Birtakım sarsak başlıların egemenliği altına giren ülkede gelişmeye, çağdaşlaşmaya karşı bütün kapılar kapanmış, ülkenin yaşamsal odakları dış güçlerin egemenliği altına bırakılmış, öğretim-eğitim kurumlarımızda "kullaştırma" uygulamaları yürürlüğe konmuş, düşünsel alanda aşırı bir verimsizleşmeye doğru gidilmiştir.

Bu olumsuz durumlar, düşünsel bakımdan, ülkede karamsar bir yaşama anlayışının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Atatürk'le gelen bütün yenilikler 12 Eylül uy-

gulamalarıyla yavaş yavaş silinmeye, Kurtuluş Savaşı'yla kazanılanların ortadan kaldırılmaya başlandığı görülüyor. Buna karşın 12 Eylül yetkililerinin gözlerini yumarak bir yarasa tutumuyla doğru yolda olduklarını savunmaları, bütün yapılanların yararlı olduğunu vurgulamaları birer Öküz Mehmed Paşa anlayışı güttükleri yadsınamaz. Bu yönetim Türk varlığını düşünsel yapıyı yıkarak yozlaştırma uygulamasını getirip ilgileri başka yöne çekmekte başarı kazanmıştır. İlk sarsıcı uygulama halkın gözü-kulağı durumunda olan basını, yazarları, aydınları suçlamakla, Atatürkçüleri Atatürk'e karşıymış gibi gösterip Atatürk düşmanlarını güçlendirme yönündeydi. En yetkili, en yüksek görevde bulunan bir kişi bütün yüzsüzlüğünü, saygısızlığını takınarak aydınlarımıza, ilerici yazarlarımıza "vatan haini" diyecek nitelikte alçalmaktan utanç duymuyordu. Dahası yolsuzluklarını, hırsızlıklarını örtmek için bütün evrensel tüze ilkelerini çiğneyerek kendilerini koruma düşüncesiyle bir de "yasaların üstünde" kalmayı sağlamışlardır.

Bu söylenenlerin Alevilik sömürüsünü konu edinen bir çalışma ile ne ilgisi vardır denebilir. İlgisi şu bakımdan vardır: toplumu yozlaştırmakla kolay başarı sağlamanın yolu bütün kurumları bozmaya, düzensizleştirmeye bağlıdır. Toplumda bütün kurumlar soysuzlaştırılırsa yozlaştırmaya elverişli yol açılmış demektir. Türkiye'de düşünsel yozlaştırmanın öncüsü Osmanlı yönetimidir. Yazında İran, bilimsel anlayışta Arap etkisinde kalan Osmanlı toplumu kendine yabancı kalmanın benzersiz bir örneğidir. 1950 yönetimi bu örneği çağdaş bir giysinin içine sokarak ilginç göstermeye çalışmış, birkaç yıl içinde ülke birkaç yüzyıl geriye itilmiştir. Türk tarihinin geçirdiği evreler içinde son kırk yıllık uygulamalar ölçüsünde yıkıcı, yozlaştırıcı bir evre bilinmiyor. İkinci Abdülhamid dönemi sarsak bir kişiye verilen sınırsız yetkinin ulusu nereye götürdüğünü göstermiştir, bu dönemin benzeri yoktur. Yine Türk tarihinde İkinci Abdül-

hamid gibi kendi çağında, en yakın kişilerince yerilen, alaya alınan, sövülen bir kimse görülmemiştir. 1950 yönetimi de Kurtuluş Savaşı'nda kazanılanların ortadan kaldırılması girişiminde bulunmakla 12 Eylül'e değin uzayan otuz yıllık süreyi yaratmış, 12 Eylül uygulamasıyla ülkeyi Birinci Büyük Savaş öncesine götürmüştür (düşünce bakımından), üstelik bilerek, isteyerek. Yine 1950 yönetimi ülkemizde, Osmanlı döneminde olduğu gibi, bir yalakçılık egemenliği başlatmıştır. Besleme basın, besleme yazarlar, besleme aydınlar, besleme düşünürler hep bu dönemin örnek kişileridir.

Yukarda verilen ölçüsüz, olumsuz davranışların aşınmış örnekleri Alevilik'in hangi evrelerden geçen bir yönetim uygulamasıyla sömürülmeye açıldığını göstermek içindir. Bu sömürü ne birdenbire başlamış, ne de yalnızca Alevilik'in dışında kalan odaklardan gelmiştir. Alevi topluluğu sömürenlerin biri kendi içinden çıkmış,. öteki de dışından işe başlamıştır. Dıştan işe başlayan odak Osmanlı yönetimiyle yaşıttır, kendi kendini sömürmenin öncüsü de 1950 yönetimidir. Bu yönetimin işbaşına geçmesinde alevi yurttaşların büyük bir çoğunluğunun verdiği oyların etkisini de unutmamak gerekir.

{ kutupyıldızı kitaplığı }
1033

NEDEN YAZDIM

Alevilik-Bektaşilik son bir ıkı yıl içinde güncel konu durumuna getirildi, ülke dışında bile geniş alana yayılıp ilgı topladı. Bu alanda birçok yazı yazılmış, yayın yapılmıştır. Bizi, bu çalışmaya yönelten de bu yazılar, yapıtlar oldu. Alevilik-Bektaşilik. ülkemizin bir ekinsel sorunu, uygarlık ürünü diye görülürse bilimsel bir yöntemle araştırılması gerekir. Oysa öyle yapılmadı, bir cönk okumayı, Yunus Emre'nin şiirlerini bile sözlüklere, başkalarının yorumlarına başvurmadan anlamayı başaramayanlar konunun uzmanı kesildiler, yüzeysel savları sergileyen yapıtlar bastırdılar. Böylece Alevilik-Bektaşilik bir bilimsel araştırma alanı olmaktan çıkarılıp sömürü konusuna dönüştürüldü. Yayınların hepsini gözden geçirdik, içlerinde yeni, güvenilir bir belge bulamadık. Aşağı yukarı hepsinin kaynağı ya Fuad Köprülü-Abdülbaki Gölpınarlı ya da onlara dayanan üçüncü dördüncü elden yazılardır. Bu olumsuz girişimlerin arkasında yalnızca çıkar sağlamak, ün kazanmak, aydın geçinmek tutkularının sırıttığı görülüyor. Bu; ülkemizde bilimsel çalışma adına, üzücü bir gelişmedir. Bu olumsuz gelişmenin acısını, yazılanların bilimsel içerik taşıdığı sanısına kapılan okuyucu çekmektedir. Doğrunun yerine yanlışı, derinin yerine yüzeyseli vererek okuyucu avlamak yıpranmış bir Osmanlı uygulamasıdır. Çalışmamız bu uygulamayı eleştiri diye anlaşılmalıdır.

ISBN 975-447-008-1

1.500